

ՍԵՐՊԵՅ ՄԱՐԱԲՅԱՆ

ՎԵՐԱԿԱՆԳՆՈՂԱԿԱՆ ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆԸ
ԵՎ ՊԱՏԺԻ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ
ՀՀ ՔՐԵԱԿԱՆ ՕՐԵՆՍԳՐՔՈՒՄ
(ԱՌԿԱ ՎԻՃԱԿԻ ԵՎ ՋԱՐԳԱՅՄԱՆ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԻ
ՄԱՍԻՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ) 2

**ՔՐԵԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ
ԱՐՄԱՆ ԴՈՒԿԱՍՅԱՆ**

ՊԱՏԺԻ ՀԱՍԿԱՅՈՒԹՅԱՆ,
ՀԱՍԱԿԱՐԳԻ ԵՎ ՆՊԱՏԱԿՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ 13

ՔՐԵԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

ՊԵՎՈՐԳ ԲԱԴԴԱՍԱՐՅԱՆ

ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԴԱՏԱՐԱՆԻ ՈՐՈՇՈՒՄԸ
ՍԵԿՆԱԲԱՆՄԱՆ ԿԱՐԻՔ ՈՒՆԻ 22

ՔԱՂԱՔԱՅԻՆԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

ՎԱՐԴՈՒՆ ԵՍԱՅԱՆ

ՏՆՕՐԻՆՉԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՍԿՋԲՈՒՆՔԻ
ՀԱՍԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԷՈՒԹՅՈՒՆԸ
ՔԱՂԱՔԱՅԻՆԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ 30

ՀԵՂԻՆԵ ՀԱՆՎԵՐԴՅԱՆ

ԷԿՈԼՈԳԻԱԿԱՆ ԱՊԱՀՈՎԱԳՐՈՒԹՅԱՆ
ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ՆԵՐԴՐՄԱՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ 40

ԽԱԶԻԿ ԴԱԶԱՐՅԱՆ

ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԱՇԽԱՐՀԻ
ՈՉ ՏԻՊԻԿ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՁԵՎԵՐԸ 54

ԴԱՏԱԿԱՆ ՊՐԱԿՏԻԿԱ

ՀՀ ՎՃՈՍԲԵԿ ԴԱՏԱՐԱՆԻ ՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐ 64

ՔԵՅԽՈՄԵ 76

Սերգեյ ՍԱՐԱԲՅԱՆ

ՀՀ դատական դեպարտամենտի
կազմակերպահրավական վարչության պետ,
ԵՊՀ իրավաբանական ֆակուլտետի հայցորդ

ՎԵՐԱԿԱՆԳՆՈՂԱԿԱՆ ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՊԱՏԺԻ ՀԻՄՆԱԽՆԳԻՐՆԵՐԸ ՀՀ ՔՐԵԱԿԱՆ ՕՐԵՆՍԳՐՔՈՒՄ (ԱՌԿԱ ՎԻՃԱԿԻ ԵՎ ԶԱՐԳԱՅՄԱՆ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ)

Պատիժը պրոֆի-
լակտիկայի հետ
միասին համարվում է
հանցավորության նկատ-
մամբ սոցիալական վե-
րահակողության
կարևորագույն տարրե-
րից մեկը: Իր սոցիալա-
կան նշանակությամբ

պատիժը հանդես է գալիս որպես հասարակության կենսագոյության նորմալ պայմանների խախտումներից հասարակության պաշտպանության կարևորագույն միջոցներից, որի կիրառման էությունը մի կողմից հանցագործության մեջ մեղավորներին որոշակի սահմանափակումների և գրկանքների ենթարկելն է, մյուս կողմից՝ հասարակության շահերի տեսանկյունից օգտակար արդյունքի հասնելը:

Այս տեսակետից պատժի կիրառման և կատարման ողջ գործընթացը սերտ կապված է պատժի նպատակների հետ, որոնց հասնելու համար էլ հենց այն կիրառվում է:

Ըստ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 48-րդ հոդվածի 2-րդ մասի՝ պատժի նպատակներն են սոցիալական արդարությունը վերականգնելը, հանցանք կատարած անձին ուղղելը (հատուկ պրենցիան) և այլ հանցագործությունների կանխումը (ընդհանուր պրենցիան): Կարևոր է նշել, որ օրենքում պատժի այսպիսի լայն նպատակների ամ-

րագրումը դրանց բոլորին միաժամանակյա հասնելու տեսանկյունից կասկածների տեղիք է տալիս:

Հայտնի է, որ շատի հետևից վազողը քշին էլ չի հասնում:

Այս առումով տեղին է հիշատակել Ն.Վիների այն իրավացի պնդումը, որ քանի դեռ հասարակությունը հստակ չի սահմանում այն, թե ինքն իրականում ինչ է ուզում՝ քավում, մեկուսացում, դաստիարակում կամ պոտենցիալ հանցագործների սահաբեկում, մենք չենք ունենա վերոնշյալներից և ոչ մեկը, այլ կունենանք միայն խառնաշփոթ¹:

Պատմական էքսկուրսը ցույց է տալիս, որ արդարացի, կատարված հանցագործությանն ադեկվատ պատիժ նշանակելը, նրա արդյունավետությունը հանցավորության դեմ պայքարի գործում մարդկության հնագույն խնդիրներից է:

Քաղաքակրթության սկզբնական ժամանակաշրջանում, ինչպես հայտնի է, պատիժը կրել է վրեժ լուծելու բնույթ: Դա բերում էր նրան, որ պատիժը համարվում էր արդարացի միայն այն դեպքում, երբ այն հավասարվում էր հանցագործությանը: Այս տեսակետը գոյություն է ունեցել երկար ժամանակ: Սակայն քաղաքակրթության զարգացման հետ միաժամանակ փոփոխվել են նաև պատժի նպատակների և նշանակության մասին պատկերացումները,

ՀՈՒՆԻՍ 2010 6 (131)

ՊԱՏԱԿԱՆ
ԻՆՖՐԱՍՏՐԱԿՏՐԱ
ԿՈՆՍՏՐԱԿՏ

մասնավորապես՝ ժամանակի ընթացքում հաստատվում էր պատժի ուղղիչ ուղղվածության սկզբունքը: Թեև պետք է նկատել, որ պատիժը միշտ էլ իրենից ներկայացրել է որպես կատարվածի համար հատուցում՝ որպես անձի նկատմամբ սոցիալական հակազդեցության միջոց նրա կողմից սոցիալական թույլատրելի սահմաններից դուրս գալու համար²:

Ա.Ա.Պիոնտկովսկին գտնում էր, որ պատիժն իրենից ներկայացնում է մեղավորի կողմից կատարված հանցագործության համար հատուցում³:

Մ.Դ.Շարգորոսկին, պատիժը և հատուցումը դիտելով որպես հոմանիշներ, գտնում էր, որ պատիժը հատուցում է նրա համար, քանի որ 1. նշանակվում է կատարված արարքի համար, 2. համարվում է կատարված արարքին համապատասխան, 3. հանդիսանում է հարկադրանք և պատճառում է տանջանքներ⁴:

Ի.Ի.Կարպեցի պնդմամբ դժվար է պատկերացնել, որ պատիժը նշանակվում է առանց «պատիժ տալու» նպատակի: Ըստ նրա՝ պատիժը նշանակվում է ոչ միայն այն բանի համար, որպեսզի կոնկրետ հանցագործություն կատարած անձը (և այլոք) այլևս չկատարի հանցագործություն, այլև նրա համար, որովհետև նա կատարել է հանցագործություն⁵: Հիմնվելով ասվածի վրա՝ Դ.Ս.Դյադկինը նշում է. «Հենց դրա համար դժվար է համաձայնվել այն հետազոտողների հետ, ովքեր գտնում են, որ պատիժը չպետք է լինի հատուցում նախևառաջ նրա համար, որովհետև հատուցումն անիմաստ է, ուստի դրա համար էլ, հասարակական զարգացումների գիտակցված գործընթացներով դեկավարվող տեսություններն անխուսափելիորեն պետք է մերժեն հատուցումը որպես պատժի նպատակ դիտելը»⁶:

Այն տեսակետը, երբ պատժի կիրառման նպատակների մեջ առաջին պլան էր մղվում հանցագործությունների կանխման և դատապարտյալների ուղղման նպատակները, քրեական իրավունքի գիտու-

թյան մեջ գերակայում է մինչ այսօր: Սակայն, ձևավորված կրիմինոգեն իրադրությունը վկայում է այն մասին, որ պատժի կիրառման հիշյալ հայեցակարգը փոքր արդյունավետություն ունի և ներկա պահին դադարել է պատասխանել պատժի սոցիալական նշանակությանը՝ հասարակության շահերի համար սոցիալական արդյունքի հասնելը:

Ասվածը պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ վերլուծությունները ցույց են տալիս, որ ինչպես ամբողջ աշխարհում, այնպես էլ Հայաստանի Հանրապետությունում պատիժը «ճգնաժամ» է ապրում:

Պատժի «ճգնաժամը» արտահայտվում է նրանում, որ նախ՝ մարդկանց գործունեության և վարքագծի նկատմամբ պետական և հասարակական վերահսկողության թուլացման հետ մեկտեղ հանցավորությունը սկսեց փոփոխվել համաշխարհային օրենքներով, այսինքն՝ աճել ավելի արագ, քան բնակչությունը: Հայաստանի Հանրապետությունում հանցավորությունը 1990-ականներից սկսած, երբ փլուզվեց ԽՍՀՄ-ը, աճել է ավելի քան երկու անգամ⁷:

Պետք է փաստել, որ առավել մեծ անհանգստության տեղիք է տալիս ոչ այնքան հանցավորության քանակական աճը, որքան նրանում տեղի ունեցող որակական փոփոխությունները: Եթե աշխարհի մասշտաբով աճել է տեռորիստական ակտերի, թմրաքիզների և թրաֆիքինգի ծավալները, ապա Հայաստանի Հանրապետությունում աճ է գրանցվել ռեցիդիվային և շահադիտական շարժառիթներով կատարվող հանցավորությանը⁸:

Վերոնշյալն էլ ցույց է տալիս, որ պատժի ինչպես ընդհանուր կանխման, այնպես էլ հատուկ կանխման նպատակներն անհասանելի են:

Կարելի է փաստել, որ հանցավորությունը մշտապես գործող, կայուն գործոն է, այն համարվում է հասարակական երևույթ: Նույնիսկ այն պարագայում, երբ մարդկությունը փորձել է հանցավորության դեմ պայքարի հնարավոր բոլոր միջոցները:

րը, ընդհուպ առավել խիստ միջոցը իր բոլոր դրսևորումներով՝ մահապատիժը՝ քառատելու, հանցավորին կենդանի-կենդանի այրելու, կախաղան հանելու և այլ ձևերով, այդուհանդերձ այն իր դրական արդյունքը չի տվել:

Երկրորդ գործոնը, որը վկայում է պատժի ճգնաժամի մասին, այն է, որ հոգեբանները և կրիմինոլոգները վաղուց ի վեր ապացուցել են, որ հանցանք կատարած անձին ուղղիչ հիմնարկում երկար ժամանակով (3-4 տարուց ավելի) պահելը ամարդյունավետ է, քանի որ նախ՝ դա հանգեցնում է մարդու հոգեբանության փոփոխության. անձը ադապտացվում է այդ միջավայրում և նրա համար առավել դժվար է լինում հասարակություն վերադառնալը, ինչի արդյունքում պատժից ազատվելուց հետո նա փորձում է վերադառնալ այն միջավայր, ուր իրեն հասկանում են, ինչն էլ հանգեցնում է ռեցիդիվային հանցավորության աճին: Այսինքն, ուղղիչ հիմնարկում վերջնականապես ջարդվում է դատապարտյալի սոցիալական ադապտացիայի ենթարկվելու, նորմալ հասարակությունում ապրելու կարողությունները, նա կորցնում է սոցիալական բոլոր կապերը և այլն: Երկրորդ՝ անհերքելի փաստ է այն երևույթը, որ ուղղիչ հիմնարկներում կատարվող իրողությունները դժվար է գնահատել որպես հանցանք կատարած անձանց ուղղում, այլ կերպ ասած՝ ուղղիչ հիմնարկները համարվում են ոչ թե անձանց ուղղելու, այլ յուրահատուկ պրոֆեսիոնալներ կրթելու վայրեր⁹:

Երրորդ գործոնը, որը վկայում է պատժի ճգնաժամի մասին, հանգում է նրան, որ հանցավորության դեմ պայքարի գործում հանցագործության զոհը միմիայն հանդես է գալիս որպես քրեական հետապնդման գործիք և երբեք գործող պատժողական արդարադատության համակարգում պատշաճ բավարարում չի ստանում: Զրեախրավական հարաբերություններում հանցագործության զոհն ունի երկրորդական դեր: Ավելին՝ քրեախրավական միջոցներով հանցագործության զոհը չի կարող վերա-

կանգնել նույնիսկ իր գույքային իրավունքները: Պաշտոնական վիճակագրությունը ցույց է տալիս, որ 2008 թվականի դրությամբ հնարավոր է եղել վերականգնել հանցագործությանը ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց պատճառված վնասի մոտ 40%¹⁰:

Ինչևէ, վերոնշյալը ցույց է տալիս, որ հանցագործությունների կանխումը և այն կատարած անձանց ուղղումը տուգանային բնույթի պատիժներով բավականին դժվար է, իսկ հանցագործությունից տուժողների պահանջմունքների բավարարումը, հատկապես պատճառած վնասի հատուցման մասով, անհնարին: Ուստի, ստացվում է, որ քրեական օրենսգրքում ամրագրված պատժի նպատակները կրում են ընդամենը դեկլարատիվ բնույթ:

Այս հարցի առնչությամբ հետաքրքրություն է ներկայացնում Մ.Ֆուկոյի դատողություններն այն մասին, որ այն ինստիտուտները, որոնց գործունեությունը չի համապատասխանում իրենց առջև դրված նպատակներին, իրենց այրում են և հեռանում հասարակական կյանքի ասպարեզից: Եթե նրանք շարունակում են գոյություն ունենալ, չնայած չեն կատարում պաշտոնապես իրենց վրա դրված խնդիրները, ապա ոչ թե սովորույթի ուժով, այլ նրա համար, որ իրականացնում են այլ՝ քողարկված խնդիրներ: Տեսական դատողությունները պատժի վերաբերյալ հաճախ կապված են պաշտոնական նպատակների հետ, որոնք պրակտիկայի համար նշանակություն չունեն: Դրա համար զարմանալի չէ, որ հասարակությունը, տեսնելով, որ քրեական օրենսգրքում դրված պաշտոնական նպատակները չեն իրականանում, միշտ պահանջում է կատարել փոփոխություն: Պատիժը և հատկապես անձին մեկուսացնելը չեն վախեցնում, չեն նպաստում ռեսոցիալիզացիային և չեն բերում ընդհանուր հանցավորության նվազեցմանը: Ազատագրվում պատիժը, նշում է հեղինակը, ինչպես որ ողջ արդարադատությունը, լոկ պատճառ է ցույց տալ, թե ում ձեռքերում է իշխանությունը: Նա չի ծառայում

չարի պատճառած վնասի հատուցմանը, այլ ծառայում է վախեցնելուն¹¹:

Թերևս այսպիսի դատողություններն են ընկած այն հայեցակարգի հիմքում, որ անհրաժեշտ է հանցավորության նկատմամբ վերահսկողության ավանդական միջոցներին այլընտրանք, այնպիսի միջոցներ, որոնք իրական են և գործուն: Ամենակարևորը, որոնք կհամապատասխանեն արդարության պահանջմունքներին:

Գ.Ս.Դյադկինի պնդմամբ պատժի կիրառումն առաջին հերթին պետք է ուղղված լինի հանցագործությանը խախտված հասարակական հարաբերությունները վերականգնելուն, իսկ հատուկ կանխումն ու դատապարտյալին ուղղելը, որոնց իրականացման համար առավել օպտիմալ միջոց են համարվում սոցիալ-մանկավարժական ներգործությունը, պետք է ուղեկցեն վերջինիս, այլ ոչ թե փոխարինեն նրան: Ավանդի ենթատեքստում հեղինակն առաջարկում է քրեական իրավունքի համակարգում ներմուծել նոր սկզբունք՝ հանցագործության և պատժի համաչափության սկզբունքը¹²: Այս սկզբունքի ճանաչումը և ամրագրումը հնարավորություն կտա առավել ճիշտ ներկայացնել կամ պարզաբանել պատժի այնպիսի նպատակի էությունը, ինչպիսին սոցիալական արդարությունը վերականգնելն է: Այս դեպքում անխուսափելի է հանցագործությանը համարժեք հակազդեցություն տալը պատժի միջոցով, սակայն դա չի նշանակում, որ պատիժը դառնում է հատուցում հանցագործության համար: Այս դեպքում հասարակության և նրա անդամների մոտ ձևավորվում է զգացողություն, որ սոցիալական արդարությունը վերականգնվել է¹³:

Ընդհանուր մոտեցման համաձայն՝ սոցիալական արդարությունը վերականգնելը, որպես պատժի նպատակ, նախևառաջ հասկացվում է հանցագործության արդյունքում առաջացած հասարակական հարաբերություններում անարդարության վերացում: Հասարակությանը և նրա անդամներին ցույց է տրվում, որ հանցագործու-

թյամբ վնասված արժեքների համակարգը և հարաբերությունները վերականգնվել են, դրանով իսկ հասարակական գիտակցության մեջ ձևավորվում է հաստատակամություն իր հնարավոր ապագայի կանխատեսման և քաղաքացիների կյանքի և առողջության պաշտպանության վերաբերյալ: Խոսելով սոցիալական արդարության մասին՝ Լ.Կ.Սավյուկը նշում է. «Սոցիալական արդարությունը վերականգնելը (որպես պատժի նպատակ) ենթադրում է հանցագործությանը խախտված անձի, հասարակության և պետության խախտված իրավունքների և օրինական շահերի լրիվ և ադեկվատ վերականգնում և դատապարտյալի «հանցավորության» նվազեցումը նրա ռեսոցիալիզացիայի ճանապարհով¹⁴:

Այս բացարձակ ճշմարտացի ձևակերպման մեջ կասկածելի է թվում միայն այն, որ սոցիալական արդարությունը վերականգնելը համարվում է պատժի նպատակ, հատկապես հաշվի առնելով, որ պատիժը պետական հարկադրանքի միջոց է, որի բովանդակության մեջ ամբողջությամբ բացակայում է վերականգնողական պոտենցիալը:

Մեզ թվում է, որ սոցիալական արդարությունը վերականգնելը, ելնելով այդ գործընթացի անչափ խորությունից ու բազմակողմանիությունից և այդ նպատակի իրականացման գործում քրեաիրավական միջոցների օբյեկտիվ սահմանափակվածությունից (որի մասին դեռ կխոսենք), այն չի կարող լինել միայն քրեական պատժի նպատակ, այն պետք է բնութագրի քրեական իրավունքի և քրեական արդարատության խնդիրները: Սոցիալական արդարությունը վերականգնելը միշտ պահանջում է պատիժների նշանակում և կատարում, հաճախ դրա համար բավարար են նաև քրեաիրավական ներգործության այլ միջոցների նշանակումը կամ մեղավորներին քրեական պատասխանատվությունից և պատժից ազատելը: Իսկ արդարությունը վերականգնելուն նպաստում է նաև հանցագործությունների բացահայտումը, մեղավորներին ժամանակին մերկացնելը և

քրեական պատասխանատվության ենթարկելը, տուժողին պատճառված վնասի հատուցումը և հանցագործի նկատմամբ ուղղիչ ներգործության այնպիսի կազմակերպումը, որը բացառում է կրկնահանցագործությունների հնարավորությունը:

Այսպիսով, ոչ այնքան քրեական պատիժը, որքան քրեական արդարադատությունն ամբողջությամբ պետք է ձգտի վերականգնել սոցիալական արդարությունը: Կարծում ենք՝ սոցիալական արդարությունը պետք է դիտել որպես մի «ցանկալի նպատակ» կամ «խղեալ», որին ձգտում է հասարակությունը¹⁵:

Յու.Ե.Պուդովոչկինի իրավացի պնդմամբ քրեական իրավունքը և քրեական արդարադատությունը չեն քննարկում այն հարցը, թե որքան իրական (օբյեկտիվ), արդարացի է իրերի այն դասավորությունը, որոնք նրանք ձգտում են վերականգնել: Քրեական իրավունքը, որքան էլ այսօր խոսեն նրա դասակարգային բնույթի մասին, չի մողելավորում իդեալական արդարությունը, որքան ամրագրում և վերականգնում է սոցիալական կարգը, որը համապատասխանում է այդ իրավունքը ստեղծած սոցիալական ուժերի շահերին: Քրեական իրավունքը ձգտում է վերականգնել իրերի այն դասավորությունը, որը հաստատված է եղել հանցագործության կատարման պահին և, որը մեծ հաշվով, դետերմինացնում է հենց հակաիրավական արարքի կատարման փաստը: Այսպիսով, այն ձգտում է ամրագրելու գոյություն ունեցող status quo-ն: Սոցիալ-կրիմինոլոգիական տեսանկյունից ասվածը նշանակում է «շարժում շրջանակի մեջ»՝ մենք վերականգնում ենք հանցագործությամբ խախտված կարգը, որը միևնույն ժամանակ օժտված է հանցագործություն ծնելու որակներով¹⁶:

Հ.Ջերը, քննադատելով գործող status quo արդարադատության համակարգը և անդրադարձ կատարելով աստվածաշնչյան արդարադատության մոդելին և արդարության վերաբերյալ աստվածաշնչյան պատկերացումներին, նշում է, որ աստվա-

ծաշնչյան արդարությունը կոչված է կյանքն առավել լավ դարձնելու, այն չի կոչված status quo-ն պաշտպանելուն: Հակառակը՝ նրա նպատակն է status quo-ն խախտելը, կատարելագործելը և զարգացնելը: Այլ կերպ ասած՝ աստվածաշնչյան արդարադատությունը կոչված է վերականգնել ոչ թե հանցագործությամբ խախտված արդարությունը, այլ ձգտել հասնելու սոցիալական արդարության իդեալին, նվազեցնելու կամ բացառելու հենց ինքնին հանցագործության կատարումը¹⁷:

Կարևորենք, որ սոցիալական արդարությունը վերականգնելու վերաբերյալ այսպիսի պատկերացումները հիմնովին փոխում են արդարադատության կազմակերպման հիմնական սկզբունքների վերաբերյալ արդեն իսկ գոյություն ունեցող պատկերացումները:

Ըստ Մոնիկա Պլատեկի՝ վերականգնողական արդարադատությունը հիմնվում է երեք հիմնական սկզբունքների վրա:

Վերականգնողական արդարադատությունը հանցագործությունը դիտում է նախևառաջ որպես վնաս հասցնել, տուժողին կորուստներ պատճառելը, այլ ոչ թե առաջին հերթին քրեական իրավունքի նորմի խախտում: Վերականգնողական արդարադատության անկյունաքարն է տուժողի պահանջմունքների պարզումը և հաշվի առնելը: Կարևորագույն խնդիրն է պատճառված վնասը ինչպես իրական, այնպես էլ սիմվոլիկ հատուցելը: Երկրորդ հիմնարար սկզբունքն է իրավախախտի կողմից իր կատարածի համար պատասխանատվություն կրելը և կոնկրետ գործողություններ ձեռնարկելը՝ ուղղված պատճառված վնասը հատուցելուն: Երրորդ սկզբունքի իմաստն այն է, որ գործին առնչվող կողմերը հնարավորություն ունեն արտահայտվելու: Դա չի վերաբերում միայն հանցագործին և տուժողին, այն վերաբերում է նաև անձանց, որոնց հանցագործի գործողություններն այս կամ այն կերպ առնչվել են: Այդ անձինք իրավունք ունեն ակտիվ մասնակցելու վերականգնողական արդա-

րադատության պրոցեսին¹⁸:

Այսինքն՝ գործող «Աչքերը փակ» պատիվ մոդելի փոխարեն, որն ամրագրում է գոյություն ունեցող status quo արդարադատությունը՝ ուղղված անձի մեղավորությունը պարզելուն և պատիժ նշանակելուն, կամ ինչպես Չերն է նշում. «Աչքերը փակ և կշեռքը ձեռքին աստվածուհին փայլուն մարմնավորում է գործող պարադիգման՝ անմարդկային և ընթացակարգի վրա կենտրոնացված»¹⁹, փոխարինելու է գալիս արդարադատության ակտիվ, միաժամանակ անաչառ և անկողմնակալ մոդելը՝ ուղղված արդարությանը հասնելուն, որը հիմնված է քրեախրավական կոնֆլիկտի կողմերի պահանջմունքների վրա:

Հանցավորության վրա ներգործելու վերականգնողական ընթացակարգերը կամ ռեստիտուցիոն պարադիգման²⁰ չի սահմանափակվում միայն տուժողի խախտված իրավունքների վերականգնմամբ: Ռեստիտուցիան հենց վերականգնումն է, առավել ճիշտ՝ սոցիալական արդարությունը վերականգնելու ձգտումն է հատուկ ընթացակարգերի իրականացման միջոցով, որոնք ուղղված են հանցագործի և նրա զոհի պահանջմունքների բավարարմանը: Այդ ընթացակարգերի մանրամասն վերլուծությունը, որոնք տրված են Խ.Չերնի աշխատության մեջ, բերում է այն հանգամանքի գիտակցման, որ հանցագործության սոցիալական հետևանքների նվազեցումը կարող է գնալ՝ ա/ տուժողի տնտեսական և սոցիալ-հոգեբանական կարգավիճակը վերականգնելու և բ/ հանցագործի սոցիալ-հոգեբանական ռեաբիլիտացիայի և սոցիալական ռեինտեգրացիայի ուղղությամբ:

Վերականգնողական արդարադատության հիմնական նպատակն է վերականգնել պատճառված վնասը և որքան հնարավոր է այն իրադրությունը, որում գտնվել են զոհը և իրավախախտը՝ նշված է ՄԱԿ-ի Գլխավոր քարտուղարի զեկույցում²¹:

Ելնելով վերոգրյալից հարց է ծագում. որքանով է այսօր ՀՀ քրեական օրենս-

գիրքն ադեկվատ տուժողի և հանցագործի իրավունքների և պահանջմունքների վերականգնման խնդիրներին և ինչպիսի ռեզերվներ կան նրանում այդ ուղղությամբ կատարելագործելու համար, հատկապես, տուժողին պատճառված վնասի հատուցման հիմնախնդրի ուղղությամբ:

Կարևոր է նկատել, որ թեև քրեական օրենսգրքում սոցիալական արդարությունը վերականգնելը համարվում է պատժի նպատակ, սակայն քրեական օրենսգրքում չկա սահմանված որևէ պատժատեսակ որն ուղղված կլիներ այդ նպատակի իրականացմանը: Այլ կերպ ասած՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքում ամրագրված պատիժներից և ոչ մեկը օժտված չէ վերականգնողական պոտենցիալով, հատկապես տուժողի պահանջմունքների տեսանկյունից: Ավելին՝ քրեական օրենսգրքում ամրագրված պատիժների բովանդակության վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ դրանք հիմնականում կրում են պատժիչ բնույթ, իսկ իրավավերականգնումը կամ հանցագործությամբ տուժողին պատճառված վնասի հատուցումը հիմնականում իրականացվում է քրեական դատավարությունում քաղաքացիական հայց հարուցելու միջոցով: Մինչդեռ, ինչպես իրավագիտորեն նշում է Ա.Վ.Սուալինը՝ քանի որ, հանցագործությունից տուժողին պատճառված վնասի հատուցման վերաբերյալ մեծամասամբ նորմերի նյութաիրավական բնույթը բխում է հենց հանցագործության կատարման արդյունքում պատճառված վնասի բնույթից, ուստի անհրաժեշտ է ստեղծել տուժողին պատճառված վնասի հատուցման վերաբերյալ հենց քրեաիրավական մեխանիզմներ²²:

Այս առումով կարևոր է ուշադրություն դարձնել այն իրողության վրա, որ թեև նախկին քրեական օրենսգիրքն իր առջև սոցիալական արդարությունը վերականգնելու խնդիր չուներ, սակայն նրանում կար սահմանված պատժատեսակ, որն ուղղակիորեն ուղղված էր սոցիալական արդարությունը տուժողին պատճառված վնասի

հատուցման մասով վերականգնելուն: Խոսքը մասնավորապես՝ 1961 թվականի ՀԽՍՀ քրեական օրենսգրքի 28.1-րդ հոդվածում ամրագրված՝ «Պատճառված վնասը հարթելու պարտականություն դնելը» պատժատեսակի մասին է: Հիշյալ հոդվածում, մասնավորապես, սահմանված էր.

«Պատճառված վնասը հարթելու պարտականությունը կատարելը պատճառված վնասն անմիջականորեն իր ուժերով վերացնելն է կամ իր միջոցներով նյութական վնասը հատուցելը, կամ էլ տուժողի կամ կոլեկտիվի անդամների առջև հրապարակորեն ներողություն խնդրելը դատարանի կողմից սահմանված ձևով: Պատճառված վնասն անմիջականորեն իր ուժերով վերացնելու պարտականություն դնելու ձևով պատիժը կարող է նշանակվել այն դեպքում, երբ հաշվի առնելով պատճառված վնասի բնույթը, դատարանը գտնում է, որ հանցավորն ընդունակ է այն անմիջականորեն վերացնելու նշված եղանակով: Պատճառված նյութական վնասն իր միջոցներով հատուցելու պարտականություն դնելու ձևով պատիժ կարող է նշանակվել, եթե պատճառված վնասի չափը չի գերազանցում հինգ հարյուր դրամից: Տուժողի կամ համապատասխան կոլեկտիվի անդամների առջև հրապարակայնորեն ներողություն խնդրելու պարտականություն դնելու ձևով պատիժ կարող է նշանակվել, եթե տեղի է ունեցել ոսնձգություն անձի անձեռնմխելիության կամ արժանապատվության դեմ կամ համակեցության կանոնների խախտում, որը նյութական վնաս չի պատճառել»:

Քրեական պատիժները սահմանելիս տուժողների պահանջումները հաշվի առնելու հանգամանքը հայտնի են մի շարք պետությունների քրեական օրենսգրքերին: Այսպես՝ Կիրգիզիայի քրեական օրենսգրքում սահմանված է «եռակի այիպ» պատժի տեսակը, որն իրենից ներկայացնում է դրամական բռնագանձում հանցագործությամբ պատճառված վնասի եռակի չափով: Այս պատժատեսակը կիրառվում է առաջին անգամ դիտավորյալ հանցագոր-

ծություն կատարած անձի նկատմամբ, ընդ որում՝ հետաքրքիր է այն, որ այս պատժատեսակի արդյունքում բռնագանձվածի 1/3-ը ուղղվում է պետության բյուջե, 2/3-ը նախատեսված է տուժողի համար:

Իսպանիայի քրեական օրենսգրքի 116-122-րդ հոդվածները նվիրված են հանցագործությամբ տուժողին պատճառված վնասի հատուցման հարցերին, ընդ որում, հատկանշական է այն, որ հիշյալ հոդվածներում սահմանված են ոչ միայն տուժողին պատճառված վնասը հատուցելը որպես քրեաիրավական միջոցներ, այլև սահմանված են այն անձանց գույքային պատասխանատվությունը, ովքեր օգտվել են հանցագործության արդյունքներից:

Այս առումով որոշակի հետաքրքրություն է ներկայացնում նաև Հոլանդիայի քրեական օրենսգրքը, որում սահմանված է, որ եթե անձը դատապարտվել է քրեական իրավախախտման համար, ապա դատավորը դատական ակտով կարող է նրա վրա պարտականություն դնել զոհի օգտին դրամական գումար վճարել պետությանը: Իսկ պետությունն էլ պարտավորվում է անհապաղ այդ գումարները տրամադրել զոհին:

Քրեաիրավական սանկցիաները կառուցելիս կոմպենսացիոն մեխանիզմները օգտագործելու հնարավորության հարցը ակտիվ քննարկվում է նաև քրեական իրավունքի տեսության մեջ:

Մ.Տ.Տաշիլինը հիմնավորում էր համաձայնեցված պատժի հայեցակարգը որպես քրեական պատասխանատվության մասնավոր-հանրային միջոց, որը կիրառվում էր դատարանի կողմից ոչ մեծ ծանրության և միջին ծանրության հանցագործությունների կատարման դեպքում հանցանք կատարած անձի և տուժողի հաշտության հիման վրա: Հեղինակը որպես համաձայնեցված պատիժների տեսակներ ներկայացնում էր հանցագործությամբ պատճառված գույքային վնասի հատուցման, բարոյական վնասի փոխհատուցման կամ հանցագործության այլ վնասակար հետևանքները վերացնելու պարտավորությունը²³:

Ի.Վ.Գվորյանսկովը խոսում է «հատուցողական բնույթի» պատժի մասին, դրաներքո հասկանալով պետական հարկադրանքի այնպիսի միջոցները, որոնք ներգործում են մեղավորի նկատմամբ նրանց գրկելով որոշակի նյութական բարիքներից և ուղղված են հասարակության և մեղավորի մոտ համոզմունք ձևավորելու առ այն, որ հանցագործությամբ պատճառված վնասը և պատասխանատվությունն ադեկվատ են: Այդպիսի պատիժների տեսակներ համարվում են տուգանքը, ուղղիչ աշխատանքները, զինվորական ծառայությունը սահմանափակելը, գույքի բռնագրավումը: Սակայն, որպեսզի իրագործվի այդ պատիժներում սահմանված կոմպենսացիոն մեխանիզմները հեղինակն առաջարկում է քրեական օրենսգիրքը լրացնել հետևյալ բովանդակությամբ հոդվածով. «Դրամական միջոցները և այլ նյութական բարիքները, որոնք ձեռք են բերվել պատժի կատարման ընթացքում և այլ հարկադրական միջոցի արդյունքում պետք է ուղղվեն տուժողին պատճառված վնասի հատուցմանը ոչ պակաս, քան ընդհանուր արժեքի մեկ երրորդի չափով: Վնասի հատուցման կոնկրետ չափը որոշվում է դատապարտյալի և տուժողի փոխադարձ համաձայնությամբ և ամրագրվում է դատավճռում: Եթե հնարավոր չէ այդպիսի համաձայնության հասնելը, ապա վնասի չափը որոշվում է դատարանի կողմից»²⁴:

Ա.Վ.Սուսինը նշում է՝ հանցագործությամբ տուժողին պատճառված վնասը հատուցելը ժամանակակից քրեական քաղաքականության տեսանկյունից համարվում է սոցիալական արդարությունը վերականգնելու պատժի նպատակի կարևոր կողմերից մեկը, որն ըստ հեղինակի, թույլ է տալիս օրինականացնել, գիտականորեն հիմնավորել և ստեղծել տեսական բազա տուժողի իրավունքների պաշտպանությունը խստացնելու վերաբերյալ քրեաիրավական նորմերի զարգացման համար, այդ թվում՝ պատճառված վնասի հատուցման մասով: Ելնելով վերոնշյալից՝ հեղինակը հետևություն է անում, որ անհրաժեշտ է

քրեական օրենսգրքում նախատեսել նորմեր տուժողին պատճառված վնասի հատուցման մասին, սահմանել այն անձանց շրջանակը, ովքեր կարող են գույքային պատասխանատվության ենթարկվել հանցավորի փոխարեն, սահմանել ֆինանսական բնույթի սանկցիաներ, որոնք կիրառվում են հոգուտ տուժողի և այլն²⁵:

Քրեաիրավական միջոցներով հանցագործությամբ տուժողին պատճառված վնասի հատուցման մասին խոսվում է նաև ՄԱԿ-ի 1985 թվականի «Հանցագործության և իշխանության չարաշահման զոհերի արդարադատության հիմնական սկզբունքների մասին» հռչակագրում, ԵԽՆԿ 1985 թվականի «Տուժողի դերը քրեական իրավունքում և դատավարությունում» NR (85) 11 հանձնարարականում և այլն:

Հռչակագրի 9-րդ կետում, մասնավորապես, սահմանված է, որ կառավարությունները պետք է քննարկեն ռեստիտուցիան իրենց պրակտիկա, օրենքներ և դրույթներ, որպես քրեական գործերով պատժի տեսակ՝ այլ քրեական սանկցիաներին լրացում ներմուծելու հնարավորությունը: Իսկ ըստ NR (85) 11 հանձնարարականի 11-րդ կետի՝ օրենսդրությունը պետք է նախատեսի, որ կոմպենսացիան կարող է լինել կա՛մ քրեական պատիժ, կա՛մ նրան փոխարինող, կա՛մ նրան լրացուցիչ նշանակվող միջոց:

Քրեական օրենսգիրքը կատարելագործելուն ուղղված վերոնշյալ առաջարկությունները արժանի են ուշադրության և քննարկման: Սակայն թվում է, որ մինչև դրանք իրականացնելն անհրաժեշտ է վերլուծել քրեական օրենսգրքում արդեն իսկ առկա տուժողին պատճառված վնասի հատուցման հնարավորությունները:

Քրեական օրենսգրքի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ նրանում առկա են տուժողին պատճառված վնասի հատուցման տարբեր մեխանիզմներ, որոնք սակայն, կապված են հանցագործության ծանրության աստիճանի և իրավակիրառողի կողմից պատասխանատվության տեսակի ընտրության հարցի հետ: Այսպես.

1. ՀՀ քրեական օրենսգրքի 72-րդ հոդված 1-ին մասի համաձայն՝ առաջին անգամ ոչ մեծ ծանրության կամ միջին ծանրության հանցանք կատարած անձը կարող է ազատվել քրեական պատասխանատվությունից, եթե նա հանցանք կատարելուց հետո կամովին ներկայացել է մեղայականով, աջակցել է հանցագործությունը բացահայտելուն, հատուցել կամ այլ կերպ հարթել է հանցագործությանը պատճառված վնասը: Այսինքն՝ տուժողին պատճառած վնասը հատուցելը կամ այլ կերպ հարթելը համարվում է գործուն գղջալու հիմքով տուժողին քրեական պատասխանատվությունից ազատելու պայմաններից մեկը:

2. ՀՀ քրեական օրենսգրքի 73-րդ հոդվածի համաձայն՝ առաջին անգամ ոչ մեծ ծանրության հանցանք կատարած անձը կարող է ազատվել քրեական պատասխանատվությունից, եթե նա հաշտվել է տուժողի հետ և հատուցել կամ այլ կերպ հարթել է նրան պատճառված վնասը²⁶:

3. ՀՀ քրեական օրենսգրքի 62-րդ հոդվածի 1-ին մասի 10-րդ կետի իմաստով անկախ հանցագործության ծանրության աստիճանից հանցագործությունից անմիջապես տուժողին բժշկական կամ այլ օգնություն ցույց տալը, հանցագործությանը պատճառված գույքային և բարոյական վնասը կամովին հատուցելը կամ վերացնելը, տուժողին պատճառված վնասը հարթելուն ուղղված այլ գործողություններ կատարելը համարվում են քրեական պատասխանատվությունը և պատիժը մեղմացնող հանգամանք:

3. Անկախ հանցագործության ծանրության աստիճանից դատարանը կարող է մեղավորի նկատմամբ պատիժը պայմանականորեն չկիրառել և որոշակի պարտականություններ դնել նրա նկատմամբ, որոնցից մեկն էլ կարող է լինել հանցագործությանը պատճառված վնասը հատուցելու կամ այլ կերպ հար-

թելու պարտականությունը:

4. ՀՀ քրեական օրենսգրքի 76-րդ հոդվածի համաձայն՝ պատիժը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատում կիրառելիս դատարանը հաշվի է առնում նաև դատապարտվածի կողմից տուժողին պատճառված վնասը հարթելու հանգամանքը: Տուժողին պատճառված վնասը հարթելու հանգամանքը համարվում է նաև ոչ մեծ ծանրության կամ միջին ծանրության հանցագործության համար ազատագրելու կրող անձի պատժի չկրած մասն ավելի մեղմ պատժատեսակով փոխարինելու պայմաններից մեկը (հոդված 77):

5. ՀՀ քրեական օրենսգրքի 91-րդ հոդվածի համաձայն՝ դատարանը առաջին անգամ ոչ մեծ ծանրության կամ միջին ծանրության հանցագործություն կատարած անչափահասի նկատմամբ դատարանական բնույթի հարկադրանքի միջոցներ կիրառելով պատասխանատվությունից ազատելու դեպքում կարող է պատճառված վնասը հարթելու պարտականություն դնել նրա նկատմամբ, որը պետք է կատարի դատարանի կողմից սահմանած ժամկետում:

6. ՀՀ քրեական օրենսգրքի հատուկ մասում սահմանված մի շարք հանցագործությունների կատարման դեպքում, եթե հանցանք կատարած անձը հատուցում է հանցագործությանը պատճառված վնասը, ապա ազատվում է քրեական պատասխանատվությունից (ՀՀ քր. օր-ի 189-րդ հոդվածի 5-րդ մաս):

7. Այս առումով կարևորվում է նաև 2009 թվականի հունիսի 19-ին համաներում հայտարարելու մասին ԱԺ որոշումը, որը քրեական պատասխանատվությունից և պատժից ազատելու հանգամանքն ուղղակիորեն կապում էր հանցագործությանը տուժողին պատճառված վնասի հատուցած լինելու հանգամանքի հետ:

Վերոնշյալի հիման վրա կարելի է եզրակացնել, որ տուժողին պատճառած վնասը հատուցելը՝ ըստ ՀՀ քրեական

օրենսգրքի համարվում է՝

1. մեղավորի կողմից ինքնուրույն իրականացվող միջոց՝ այն հիմք է հանդիսանում կամ քրեական պատասխանատվությունից ազատելու, կամ պատիժը մեղմացնելու համար.

2. որպես հնարավոր միջոց, որը կիրառվում է դատարանի կողմից պատիժը պայմանականորեն չկիրառելու կամ պատժի կրումից պայմանական վաղաժամկետ ազատելու դեպքում:

Այսպիսով, քրեական օրենսգրքի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ տուժողին պատճառված վնասի հատուցման տեսանկյունից ՀՀ քրեական օրենսդրությունը խնդիրներ ունի: Ավելին՝ քրեական օրենսգրքի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ կան մի շարք հանցագործություններ, որոնց դեմ պետության «չպայքարելն» առավել «ձեռնադրել», քան պայքարելը: Խոսքը, մասնավորապես, մաքսանենգության, վիրավորանքի, գրպարտության և այլ հանցակազմերի մասին է:

Խնդիրն այն է, որ վիրավորանքի դեպքում քաղաքացին դիմում է իրավապահ մարմիններին, որպեսզի իրեն վիրավորողը ենթարկվի քրեական պատասխանատվության և պատժի, արդյունքում մեղավորը ենթարկվում է տուգանքի, որը գանձվում է հոգուտ պետության:

Ելնելով վերոշարադրյալից՝ կարծում ենք քրեական օրենսգրքում անհրաժեշտ է կատարել մի շարք փոփոխություններ և լրացումներ, որոնք, մասնավորապես, հանգում են հետևյալին.

1. Գույքի բռնագրավումը պետք է լինի ոչ թե պատժի տեսակ, այլ քրեաիրավական ներգործության միջոց, որը յուրաքանչյուր դեպքում հանցագործությանը պատճառված վնասի չափով կարող է կիրառվել հանցավորի անձնական գույքի նկատմամբ:

2. Այն հանցագործություններով, որոնցում տուժողը ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձ է, ապա տուգան-

քը պետք է գանձվի ոչ թե հոգուտ պետության, այլ հոգուտ տուժողի:

3. Քրեական օրենսգրքում ամրագրված ցանկացած խրախուսական նորմի կիրառման պարտադիր պայման պետք է սահմանված լինի հանցագործությանը պատճառված վնասը հատուցելու հանգամանքը: Խոսքը, քրեական պատասխանատվությունից և պատժից ազատելու ինստիտուտների մասին է, այդ թվում՝ համաներման: Բացի այս, կարծում ենք նպատակահարմար է քրեական օրենսգրքում ամրագրել դրույթ այն մասին, որ դատվածությունը կարող է հանվել, եթե հանցավորը հատուցել է հանցագործությանը պատճառված վնասը:

4. Անհրաժեշտ է քրեական օրենսգրքում նախատեսել հանցագործությանը պատճառված վնասը հարթելու պարտականություն դնելու պատժատեսակը, որը պետք է լինի ինչպես հիմնական, այնպես էլ լրացուցիչ: Ընդ որում, խոսքը պետք է գնա ոչ միայն հանցագործությանը ուղղակիորեն պատճառված վնասի հատուցման մասին, այլև առողջությունը վերականգնելու հետ կապված ծախսերի հատուցման և տուժողից հրապարակային ներողություն խնդրելու մասին:

5. Անհրաժեշտ է քրեական օրենսգրքում սահմանել հանցագործությունից տուժողի հասկացությունը և նրա հիմնական իրավունքները, այդ թվում՝ հանցագործությանը իրեն պատճառված վնասի ամբողջ ծավալով հատուցում ստանալու իրավունքը:

Թվում է, որ հայրենական քրեական օրենսդրություն հանցագործություններից տուժողների իրավունքների մասին վերոնշյալ բովանդակությամբ նորմերի ներմուծումը կնպաստի քրեական օրենսգրքի հետագա հումանիզացմանը և նրանում վերականգնողական արդարադատության հայեցակարգի հաստատմանը:

1. **Винер Н.** Кибернетика и общество. М., 1958, с.116.
2. Այս հարցերի մասին առավել մանրամասն տե՛ս ՀՀ քրեական իրավունք. Ընդհանուր մաս, Եր. համալսարանի հրատարկություն. Երևան, 2007, 383-394 էջեր:
3. Курс советского уголовного права. Общая часть. Под ред. **А.А. Пионтковского**. Т. 3. М., 1970, с. 26.
4. **Шаргородский М.Д.** Наказание по советскому уголовному праву. М., 1958, с.18.
5. **Карпец И.И.** Индивидуализация наказания в советском уголовном праве. М., 1961, с. 38.
6. **Дядкин Д. С.** О целях и критериях применения наказания // Журнал Российское право в Интернете, Номер 2006 /2/.
7. Այս մասին մանրամասն տե՛ս Հանցավորության դեմ պայքարը և մարդու իրավունքների ու ազատությունների պաշտպանության հիմնախնդիրը, Երևան, 2004, 6-16 էջեր:
8. Նույն տեղում, 11-14 էջեր:
9. Այս մասին դեռևս նախորդ դարի սկզբներին գրում էր Մ.Ն.Գերնետը // **Гернет М.Н.** В тюрьме: Очерки тюремной психологии. Юр. Издат Украины. 1930.
10. www.armstat.am
11. **Мишель Фуко** Надзирать и наказывать: Рождение тюрьмы: Варшава: Алетейаспация, 1993.
12. Կարևոր է նկատել, որ համանուն սկզբունք ներկայումս ամրագրված է ՎԻՎՕ-ի նախագծում:
13. **Дядкин Д. С.** О целях и критериях применения наказания // Журнал Российское право в Интернете, Номер 2006 /2/.
14. Уголовное право. Общая часть: Учебник/под ред. **Н. И. Ветрова, Ю.И. Ляпунова**. М., 1997, с. 413.
15. Դա պայմանավորված է մի շարք միջազգային իրավական ակտերի պահանջներով, մասնավորապես՝ ՄԱԿ-ի 1985 թվականի «Հանցագործության և իշխանության չարաչափան գոհերի արդարադատության հիմնական սկզբունքների մասին» հռչակագրի, ԵԽՆԿ 1985 թվականի «Տուժողի դերը քրեական իրավունքում և դատավարությունում» N R (85) 11 հանձնարարականի և այլն:
16. **Пудовочкин Ю.Е.** Уголовный кодекс РФ и технологии восстановительного правосудия// www.cj.isea.gu
17. **Зер Х.** Восстановительное правосудие: новый взгляд на преступление и наказание. М., 2002, с. 14.
18. **Моника Платек** Восстановительное правосудие-теория, порожденная практикой// Альманах. 2005/4.
19. **Зер Х.** Указ. соч., с. 221.
20. Այս տերմինի օգտագործումը մեր կողմից պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ ռուսական գրականության մեջ վերականգնողական արդարադատության գաղափարը հաճախ անվանում են նոր պարափիզմ **Корнозова Л.М.** Восстановительное правосудие. В книге Судебная Власть, под ред. **И. Л. Петрухина**. М., 2003, с. 516-543.
21. Реформа системы уголовного правосудия: достижение эффективности и справедливости. Реституционное правосудие Доклад Генерального секретаря E/CN.15/2002/1.// www.unodc.org/pdf/crime/commissions/11comm/5r.pdf.
22. **Суслин А.В.** Уголовно-правовые средства обеспечения возмещения вреда потепевшим. Екатеринбург. 2005. Автореферат дисс. к.ю.н. с. 4-7.
23. **Тащилин М.Т.** Назначение наказания судом с участием присяжных заседателей по уголовному праву РФ: Автореф. Дис. Д-ра юрид. наук. Краснодар, 2003, с. 23.
24. **Дворянский И.В.** Эффективность альтернативных наказаний. М., 2004, с. 7, 74.
25. **Суслин А.В.** Уголовно-правовые средства обеспечения возмещения вреда потепевшим. Екатеринбург. 2005. Автореферат дисс. к.ю.н. с. 4-7.
26. Հետաքրքիրն այն է, որ նույնիսկ այս հոդվածի շարադրանքից հետևում է, որ տուժողի դերը երկրորդական է: Փոխանակ սահմանված լինի, որ եթե տուժողն է հաշտվել, նշվում է հանցանք կատարած անձի հաշտվելու մասին: Կարծում ենք՝ հիշյալ հոդվածն անհրաժեշտ է խմբագրական փոփոխության ենթարկել:

ՀՀ դատական դեպարտամենտի
արարողակարգի հարցերով պատասխանատու

ՊԱՏԻ ՀԱՍԿԱՅՈՒԹՅԱՆ, ՀԱՍԱԿԱՐԳԻ ԵՎ ՆՊԱՏԱԿՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

Առանց պատժի քրեական իրավունքը գոյություն ունենալ չի կարող: ՀՀ քրեական գործող օրենսգրքում հայոց իրավագիտության պատմության մեջ առաջին անգամ ձևակերպվել է պատժի հասկացությունը: Մասնավորապես՝ դրա հողված 48-ի համաձայն՝ պատիժը պետական հարկադրանքի միջոց է, որը դատարանի դատավճռով պետության անունից նշանակվում է հանցագործության համար մեղավոր ճանաչված անձի նկատմամբ և արտահայտվում է այդ անձին իրավունքներից ու ազատություններից՝ օրենքով նախատեսված զրկմամբ կամ դրանց սահմանափակմամբ:

Քրեական պատիժը պետական հարկադրանքի տարաբնույթ միջոցների համակարգում առավել խիստ և ծանրն է: Հարկադրանքի այս միջոցի հատուկ բնույթն այն է, որ վերջինս կարող է նշանակվել միայն քրեական օրենքով որպես հանցագործություններ նախատեսված արարքների համար: Բացի այդ, պատիժը նշանակվում է միայն դատարանի դատավճռով և պետության անունից: Իսկ հանցանք կատարելու մեջ մեղավոր ճանաչված անձի նկատմամբ պետության անունից կայացված և որոշակի պատիժ նախատեսող մեղադրական դատավճիռը, ըստ էության, հանցագործությանը և հանցագործին պետության կողմից տրված պաշտոնական սոցիալ-քարոյակական բացասական գնահատականն է (պետական պարտավանք):

Պատիժը, ի տարբերություն պետական հարկադրանքի այլ միջոցների, առաջացնում է յուրահատուկ իրավական հետևանք՝ դատավճռություն: Վերջինս պատժի ինքնուրույն տարր համարելու հարցը վիճելի է

քրեաիրավական գրականության մեջ:¹ Մեր կարծիքով, այն միանշանակորեն պետք է համարել պատժի ինքնուրույն տարր: Բանն այն է, որ դատավճռությունից բխում են որոշակի իրավասահմանափակումներ պատիժ կրող կամ արդեն իսկ կրած դատապարտյալի համար: Այն հաշվի է առնվում հանցագործության ռեցիդիվի դեպքում և պատիժ նշանակելիս: Բացի դրանից, ՀՀ օրենսդրությամբ դատավճռությունն ընդգրկում է ինչպես նշանակված, այնպես էլ կատարված պատժի մեջ: Միաժամանակ դատավճռությունը համարվում է նաև պատժի կրման հետևանք: Ոստի դատավճռությունը որպես պատժի ինքնուրույն տարր չհամարելը, ըստ մեզ, հիմնավորված չէ:²

Պատժի տարրերի շարքում հարկ ենք համարում անդրադառնալ նաև պատիժը կրող անձին: Այս առումով պետք է նշել, որ պատիժը միշտ խիստ անձնական բնույթ է կրում՝ այն նշանակվում է միայն հանցագործության մեջ դատարանի կողմից մեղավոր ճանաչված անձի նկատմամբ և ոչ մի պարագայում չի կարող փոխանցվել այլ անձանց (օրինակ՝ հանցանք կատարած անչափահասի ծնողներին):

Պետական հարկադրանքի քննարկվող միջոցի տարրերի շարքում իր ուրույն տեղն ունի նաև վերջինիս բովանդակությունը: Մասնավորապես՝ պատիժը միշտ կապված է դատապարտյալի իրավունքների և ազատությունների սահմանափակման հետ: Այն զրկում է դատապարտված անձին որոշակի բարիքներից (ազատությունից և այլն): Այլ կերպ ասած՝ պատիժը հանցագործի հատուցումն է կատարված հանցանքի համար:

Քրեական իրավունք

Մինևույն ժամանակ պետք է նշել, որ ՀՀ քրեական գործող օրենսգրքում պատիժներից զատ նախատեսված են նաև քրեաիրավական ներգործության այլ միջոցներ (դաստիարակչական և բժշկական բնույթի հարկադրանքի միջոցներ), որոնցից պետք է սահմանազատել պատիժը:

Այսպես, դաստիարակչական բնույթի հարկադրանքի միջոցները պատժի փոխարենն դատարանի կողմից նշանակվում են առաջին անգամ ոչ մեծ կամ միջին ծանրության հանցանք կատարած անչափահասի նկատմամբ (ՀՀ քր. օր-ի 91-րդ և 92-րդ հոդվածներ): Նշված միջոցների և քրեական պատժի հիմնական տարբերությունը բխում է նրանց բովանդակությունից: Մասնավորապես՝ դաստիարակչական բնույթի հարկադրանքի միջոցները չեն կրում պատժիչ բնույթ, իսկ հարկադրանքն այստեղ անհամեմատ ավելի փոքր է, քան պատժի դեպքում: Այս միջոցների էությունը դատապարտյալի կողմից որոշակի այնպիսի սահմանափակումներ կրելն է, ինչպիսիք են պատճառված վնասը հարթելը, ժամանցի ազատության սահմանափակումը և այլն: Բացի դրանից, դաստիարակչական բնույթի հարկադրանքի միջոցները դատվածություն չեն առաջացնում և կարող են կիրառվել 14-ից 18 տարեկան անչափահասների նկատմամբ:

Ինչ վերաբերում է բժշկական բնույթի հարկադրանքի միջոցներին, ապա ՀՀ քրեական օրենսգրքի 98-րդ հոդվածի համաձայն՝ այդպիսիք են համարվում հոգեբույժի մոտ արտահիվանդանոցային հսկողությունը և հարկադիր բուժումը, ընդհանուր կամ հատուկ տիպի հոգեբուժական հիվանդանոցում հարկադիր բուժումը: Պատժի և բժշկական բնույթի հարկադրանքի միջոցների տարբերությունը նույնպես առաջին հերթին դրանց բովանդակության մեջ է: Վերջիններս չունեն պատժիչ բնույթ, բայց կիրառվում են հարկադրաբար: Նշանակման հիմքերն են հանցանքի կատարումը և հոգեկան խանգարման առկայությունը:

Հարկ ենք համարում նշել նաև, որ պա-

տիժը կարևոր դեր և նշանակություն ունի հանցավորության դեմ պայքարի գործում: Սակայն այս առումով երբեք չի կարելի գերազնահատել դրա դերը, մոռանալ, որ պատիժը ծայրահեղ միջոց է, որը պետք է գործի այն պարագայում, երբ հասարակությունն այլևս ի գործու չէ կանխելու հանցագործությունը: Ոչ թե պատիժների խստությունն է ահաբեկում հանցագործներին, այլ օրենքների գործնական, օպերատիվ կիրառումը և հանցագործությունների հուսալի բացահայտումը: Պետության համար առավել նպատակահարմար և արդյունավետ է կանխել հանցագործությունը, քան պատժել հանցագործին:³

Պատժի էությունն առավել ամբողջական պարզաբանելու համար անհրաժեշտ է անդրադառնալ նաև դրա համակարգի քննարկմանը: Վերջինս կարելի է հասկանալ որպես քրեական օրենքով սահմանված պատժի տեսակների սպառիչ ցանկ, որը կոչված է ապահովելու պատժի նպատակների իրականացումը: Պատժի տեսակների, դրանց կիրառման կարգի նախատեսումն օրենքում կարևոր նշանակություն ունի պատժի նշանակման և անհատականացման ընթացքում քրեական իրավունքի հիմնական սկզբունքների իրականացման համար: Պատժի տեսակների սպառիչ ցանկի նշանակությունն այն է, որ դատարանը չի կարող դատապարտյալի համար նշանակել այդ ցանկում տեղ չգտած որևէ այլ պատիժ: Իսկ քրեական օրենքով նախատեսված պատժատեսակների բազմազանությունը հնարավորություն է տալիս դատարանին հաշվի առնել հանցագործության և հանցագործի վտանգավորության աստիճանը, դրանով իսկ նշանակել արդարացի պատիժ, որն առավելագույնս կնպաստի պատժի նպատակների իրականացմանը:

Քրեական օրենսգրքի 49-րդ հոդվածը նախատեսում է պատժի հետևյալ տեսակները՝

- 1) տուգանքը.
- 2) որոշակի պաշտոններ զբաղեցնելու

կամ որոշակի գործունեությանը զբաղվելու իրավունքից զրկելը.

3) հանրային աշխատանքները.

4) հատուկ կամ զինվորական կոչումից, կարգից, աստիճանից կամ որակավորման դասից զրկելը.

5) գույքի բռնագրավումը.

6) կալանքը.

7) կարգապահական գումարտակում պահելը.

8) ազատագրվումը որոշակի ժամկետով.

9) ցմահ ազատագրվումը:

Օրենսդրությանը նախատեսված այս համակարգում պատժատեսակներն ունեն տրամաբանական դասավորվածություն՝ դրանք համակարգված են նվազ խիստ պատժից առավել խիստը հաջորդականությանը: Պատիժների նման աստիճանական դասավորվածությունը կարևոր նշանակություն ունի օրենսդրի և, առավել ևս, դատարանի համար: Այդ համակարգն ակնհայտ է դարձնում, թե օրենսդիրն ինչպես է գնահատում յուրաքանչյուր պատժատեսակի հարաբերական խստությունը, և կողմնորոշում դատարանին առավել արդյունավետ պատժատեսակի ընտրության հարցում, մասնավորապես՝ օրենքով նախատեսվածից ավելի մեղմ պատիժ նշանակելիս:

Այս առումով կարևոր նշանակություն ունի անչափահասների քրեական պատասխանատվության (պատժի) առանձնահատկությունների օրենսդրական կարգավորումը: Մասնավորապես՝ ՀՀ քր. օր-ի 86-րդ հոդվածի համաձայն՝ անչափահասների համար նախատեսվող պատիժների համակարգն ընդգրկում է միայն տուգանքը, հանրային աշխատանքները, կալանքը և որոշակի ժամկետով ազատագրվումը:

Պետք է նշել նաև, որ պատժի բոլոր տեսակներն օժտված են ինչպես ընդհանուր, այնպես էլ առանձնահատուկ գծերով, ինչը հնարավորություն է տալիս նրանց դասակարգել տարբեր հիմքերով: Այսպես, ըստ նշանակման կարգի և իրավաբանական նշանակության, պատժատեսակները բա-

ժանվում են երեք խմբի՝

1/ հիմնական պատիժներ.

2/ լրացուցիչ պատիժներ.

3/ պատիժներ, որոնք կարող են նշանակվել և՛ որպես հիմնական, և՛ որպես լրացուցիչ (խառը պատիժներ):

Ինչպես ուղղակիորեն բխում է ՀՀ քր. օր-ի 50-րդ հոդվածի բովանդակությունից, հիմնական պատիժները կարող են նշանակվել միայն առանձին: Այսինքն՝ որպես հիմնական պատիժ կարող է նշանակվել կիրառվող հոդվածի սանկցիայով նախատեսված հիմնական պատիժներից միայն մեկը: Լրացուցիչ պատիժները կարող են նշանակվել որպես լրացում հիմնական պատժին և չեն կարող նշանակվել ինքնուրույն: Դատարանի կողմից նշանակված լրացուցիչ պատիժը չի կարող ավելի խիստ լինել, քան հիմնական պատիժը: Հոդվածի սանկցիայով չնախատեսված հիմնական պատժի նշանակումը հնարավոր է միայն բացառիկ դեպքերում՝ օրենքով նախատեսվածից ավելի մեղմ պատիժ նշանակելիս (ՀՀ քր. օր-ի 64-րդ հոդված) կամ պատժի չկրած մասն ավելի մեղմ պատժատեսակով փոխարինելիս (ՀՀ քր. օր-ի 77-րդ հոդված):

ՀՀ քր. օր-ի 50-րդ հոդվածի համաձայն՝ տուգանքը, հանրային աշխատանքները, կալանքը, կարգապահական գումարտակում պահելը, որոշակի ժամկետով ազատագրվումը և ցմահ ազատագրվումը կարող են նշանակվել միայն որպես հիմնական պատիժներ: Լրացուցիչ պատիժների շարքն են կազմում հատուկ կամ զինվորական կոչումից, կարգից, աստիճանից կամ որակավորման դասից զրկելը և գույքի բռնագրավումը: Իսկ որոշակի պաշտոններ զբաղեցնելու կամ որոշակի գործունեությանը զբաղվելու իրավունքից զրկելը ՀՀ քրեական գործող օրենսգրքով նախատեսված է որպես միակ խառը պատիժ:

Քննարկվող հարցի կապակցությամբ հարկ ենք համարում նշել նաև, որ ՀՀ քրեական օրենսգրքը պատիժների այլ դասակարգում չի պարունակում: Սակայն, պատժի տարբեր բովանդակությունից ելնելով, պատժի համակարգը լրացուցիչ կարելի է

Քրեական իրավունք

բաժանել երկու խմբի՝

1) ազատագրված հետ չկապված պատիժներ (տուգանքը, որոշակի պաշտոններ զբաղեցնելու կամ որոշակի գործունեությանը զբաղվելու իրավունքից զրկելը, հանրային աշխատանքները, հատուկ կամ զինվորական կոչումից, կարգից, աստիճանից կամ որակավորման դասից զրկելը և գույքի բռնագրավումը)։

2) ազատագրված հետ կապված պատիժներ (կալանքը, կարգապահական գուժարտակում պահելը, ազատագրվումը որոշակի ժամկետով և ցմահ ազատագրվումը)։

Սակայն քրեական պատժի բովանդակությունը չի կարող սահմանափակվել միայն նրա էության և համակարգի պարզաբանմամբ։ Այս առումով անհրաժեշտություն է առաջանում քննարկել նաև պատժի նպատակները՝ այն փաստական արդյունքը, որին ձգտում է պետությունը՝ հանցագործության համար այս կամ այն պատիժը նշանակելով։

Պատժի նպատակների և խնդիրների հարցը միշտ եղել է քրեագետների ուշադրության կենտրոնում։ Դեռևս հին և միջնադարյան հայ իրավունքի հուշարձաններում, այդ թվում՝ Մխիթար Գոշի և Սմբատ Սպարապետի (Գունդատաբի) Դատաստանագրքերում, ազդարարվում է, որ կիրառվող քրեական պատիժը հետապնդում է որոշակի նպատակներ։ Թե՛ Մխիթար Գոշը և թե՛ Սմբատ Սպարապետը պատժի նպատակը հանգեցնում էին հանցավոր արարքներից հասարակությանը պաշտպանելուն։ Նրանց համոզմամբ պատիժը պետք է հետապնդեր ոչ միայն «պատիժ-հատուցման», այլև մարդկանց՝ կրոնաբարոյական իմաստով ուղղելու նպատակ։ Նրանք գտնում էին, որ պատիժները (հատկապես՝ մարմնական), հանցագործին ուղղելու, ահաբեկելու և հատուցելու նպատակներ ունեն։ Ընդ որում, հատուցումը և ահաբեկումը, ըստ նրանց, կիրառում է պետությունը, իսկ ուղղումը՝ գլխավորապես եկեղեցին։

Թե՛ Մխիթար Գոշը և թե՛ Սմբատ Սպարապետը նշում էին, որ հանցագործը

պատժվում է այն պատճառով, որ նա խախտել է օրենքը, իսկ նրա նկատմամբ նշանակված պատիժը պետք է օրինակ ծառայի ուրիշներին, նախազգուշացում լինի նրանց համար։ Նրանք դեմ էին արտահայտվում պատիժների կիրառման դաժան, մարդու արժանապատվությունը վիրավորող մեթոդներին։⁴

ՀՀ գործող քր. օր-ի 48-րդ հոդվածի երկրորդ մասի համաձայն՝ պատիժը կիրառվում է սոցիալական արդարությունը վերականգնելու, պատժի ենթարկված անձին ուղղելու, ինչպես նաև հանցագործությունները կանխելու նպատակով։ Այս նպատակները, փաստորեն, հանդիսանում են իրավական այն ուղենիշը, որին պետք է հետևի պետությունը հանցագործությունների համար պատիժ նշանակելիս։

Այս առումով պետք է նշել, որ, ի տարբերություն ՀՀ 1961թ. քր. օր-ի 20-րդ հոդվածի, այս նորընդունված է սահմանում պատժի նպատակները՝ իրականացնելով քրեական իրավունքի սահմանադրական և, առաջին հերթին, արդարության և մարդասիրության սկզբունքները (քրեական օրենսգրքի 10-րդ, 11-րդ հոդվածներ)։ Միջազգային իրավունքի սկզբունքներին և նորմերին համապատասխան՝ ոչ որ չպետք է ենթարկվի խոշտանգումների, ինչպես նաև անմարդկային կամ նվաստացնող վերաբերմունքի կամ պատժի (ՀՀ Սահմանադրության 17-րդ հոդված)։ Իհարկե, քրեական պատիժն իր էությանը օբյեկտիվորեն կարող է պատճառել նաև ֆիզիկական կամ բարոյական զրկանքներ, բայց դրանք չեն կարող համարվել պատժի նպատակ։⁵

Պատժի նպատակների սահմանումը քրեական իրավունքի պատմության և ժամանակակից տեսության առավել սկզբունքային ու վիճելի խնդիրներից է։ Հավանաբար հենց դա է պատճառը, որ մինչ օրս չի հաջողվում միասնական կարծիք ձևավորել այն հարցի կապակցությամբ, թե պատժի ինչպիսի՞ մեխանիզմներն են ունակ համատեղելու դրա բոլոր նպատակները միաժամանակ, կամ հնարավո՞ր է արդյոք նման

մեխանիզմների գոյությունը, թե՞ ոչ:

Պատահական չէ, որ դեռևս 1990-ական թվականներին Ա.Գ. Շեստակովը կարծիք է արտահայտել, թե պետք է հրաժարվել «պատժի նպատակներ» հասկացությունից և փոխարինել այն «պատժի սոցիալական գործառույթներ» հասկացությամբ: Այս առումով ժամանակակից մասնագիտական գրականության մեջ առաջարկվում է նաև ընդհանրապես հրաժարվել «սոցիալական» արդարություն եզրույթից:⁶ Մեր կարծիքով, թեև վերոհիշյալ երկու դիրքորոշումներն էլ խիստ ծայրահեղական են, սակայն դրանք հստակ բնութագրում են այն բարդ իրադրությունը, որում ներկայումս հայտնվել են քրեաիրավական տեսությունն ու իրավակիրառական պրակտիկան քննարկվող հարցերի կապակցությամբ:

Այնուամենայնիվ, այդ մոտեցումներին դժվար է համաձայնել: Բանն այն է, որ պատժի «սոցիալական» նշանակության մերժումը հակասում է պատժի՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքում սահմանված հասկացությանն ու խնդիրներին: Իսկ ինչ վերաբերում է «պատժի նպատակներ» հասկացությունից ընդհանրապես հրաժարվելուն, ապա այն անընդունելի է հանցավորության դեմ պայքարում պետության համապատասխան մարմինների նպատակամղված գործունեության իմաստավորման տեսանկյունից:

Մասնագիտական գրականության մեջ տարբեր կարծիքներ են արտահայտվել նաև այն հարցի կապակցությամբ, թե կոնկրետ ի՞նչ նպատակներ պետք է ամրագրվեն քրեական օրենքում: Մասնավորապես՝ դեռևս 20-րդ դարակգրին Ս.Վ. Պոզնիշևը պնդում էր, որ պատժին ունի ընդամենը մեկ նպատակ՝ հանցագործությունների կանխարգելումը: Ընդ որում, մի կողմից տվյալ նպատակի իրականացումը նա կապում էր հանցագործներին նոր հանցանք կատարելուց ֆիզիկապես հետ պահելու, մյուս կողմից՝ հասարակության մնացած անդամների վրա հոգեբանորեն ներգործելու հետ:⁷

Տարիներ անց այդ գաղափարը պաշտպանվեց և հետագա զարգացում ստացավ Մ.Գ. Շարգորոդսկու աշխատություններում, ով պատժի նպատակներ էր համարում միայն հանցագործությունների ընդհանուր և հատուկ կանխումը:⁸ Իսկ Ի.Ս. Նոյը, նշվածներից բացի, պատժի նպատակների թվին էր դասում դատապարտյալների ուղղումն ու վերադաստիարակումը:⁹

Պատժի նպատակների շարքում, ըստ ՀՀ քր. օր-ի 48-րդ հոդվածի երկրորդ մասի, օրենսդիրն առաջինը սահմանում է սոցիալական արդարության վերականգնումը: Տվյալ նպատակը բխում է ՀՀ քրեական օրենսգրքի 10-րդ հոդվածի բովանդակությունից, որի համաձայն՝ պատիժը և քրեաիրավական ներգործության այլ միջոցները պետք է լինեն արդարացի, համապատասխանեն հանցանքի ծանրությանը, դա կատարելու հանգամանքներին, հանցավորի անձնավորությանը: Սոցիալական արդարության վերականգնումը հնարավոր է, եթե հանցանք կատարած անձի նկատմամբ նշանակվի այնպիսի պատիժ, որն անհրաժեշտ է ու բավարար նրան ուղղելու և նոր հանցագործությունները կանխելու համար: Այս դեպքում բացառվում է նույն հանցագործության համար անձին երկրորդ անգամ դատապարտելը:

Մասնագիտական գրականության մեջ սոցիալական արդարության վերականգնման նպատակը կան վիճարկվում է (օրինակ՝ Մ.Գ. Շարգորոդսկու, Ս.Վ. Պոլոբինսկայայի կողմից), կան նույնացվում հատուցման նպատակի հետ (օրինակ՝ Ս.Ֆ. Միլյուկովի¹⁰ կողմից): Մասնավորապես՝ Մ.Գ. Շարգորոդսկին նշում է, որ պատժի նպատակը ոչ թե սոցիալական արդարության վերականգնումն է, այլ հանցագործությունների նախականխումը (հանցավորության կանխարգելումը): Մնացած ամեն ինչ՝ կան տվյալ ընդհանուր նպատակի բաղադրիչներից է, կան դրան հասնելու միջոց:¹¹

Իսկ Ս.Վ. Պոլոբինսկայան այս կապակցությամբ նշում է, որ շատ բարդ, գրեթե անհնար է սահմանել սոցիալական արդար-

Քրեական իրավունք

րության վերականգնումը որոշելու չափանիշները, ուստի նման նպատակի սահմանումն ու օրենսդրական ամրագրումն աննպատակահարմար են:¹²

Ինչ վերաբերում է պատժի նպատակներից յուրաքանչյուրի արդյունավետությանը, ապա Գ. Յեպլյանսան արդարացիորեն նշում է, որ վերականգնողական նպատակի գլխավոր ցուցանիշը, ընդհանուր առմամբ, արդարացի դատավճիռն է, որը բավարարում է հանրային իրավագիտակցությունը: Այդ դիրքերից սոցիալական արդարության վերականգնման ընդհանուր նպատակները, նրա կարծիքով, լիովին իրականանալի են: Այնուհետև հեղինակը նշում է, որ «թեև պատժի ցանկացած տեսակ հետապնդում է ընդհանուր վերականգնողական նպատակ, սակայն հատուկ վերականգնողական նպատակներով օժտված են միայն նվազ խիստ պատժատեսակները՝ ա) տուգանքը, բ) որոշակի պաշտոններ զբաղեցնելու և որոշակի գործունեությանը զբաղվելու իրավունքից զրկելը, գ) հատուկ կամ զինվորական կոչումից, կարգից, աստիճանից կամ որակավորման դասից զրկելը, դ) պայմանական դատապարտումը, ե) դատավճիռի կատարումը հետաձգելը»:¹³

Սակայն տվյալ մոտեցմանը դժվար է համաձայնել հետևյալ պատճառաբանություններով: Նախ՝ ոչ ՀՀ և ոչ էլ ՌԴ քրեական օրենսգրքերը չեն նախատեսում այնպիսի պատժատեսակներ, ինչպիսիք են պայմանական դատապարտումը և դատավճիռի կատարումը հետաձգելը: Հավանաբար հեղինակը նկատի է ունեցել քրեաիրավական ներգործության՝ վերականգնողական բնույթի միջոցները, այլ ոչ թե պատժի տեսակները: Բացի դրանից, քանի որ քրեաիրավական սանկցիայի «վերականգնողական» բնույթը սերտորեն կապված է հանցագործությամբ խախտված իրավունքների և ազատությունների առանձնահատկությունների հետ, ապա, մեր կարծիքով, ուղղակի վերականգնողական բնույթ ունեն միայն գույքային քրեաիրավական սանկցիաները՝ տուգանքը, գույքի բռնագ-

րավումը և որոշակի առումով՝ հանրային աշխատանքները:

Հարկ ենք համարում նշել նաև այն հանգամանքը, որ հանցագործությամբ պատճառված ամեն մի վնաս ենթակա չէ համարժեք վերականգնման: Այսպես, ոչ մի պատիժ չի կարող վերականգնել տուժողի կյանքը սպանության դեպքում, բայց դա չի նշանակում, որ նման հանցագործությունների դեպքում պատժի՝ սոցիալական արդարության վերականգնման նպատակն անիրագործելի է: Սոցիալական արդարությունը նման պարագայում թեև միայն որոշ չափով, բայց վերականգնվում է հանցագործի իրավունքների և ազատությունների սահմանափակմամբ:¹⁴

Այսպիսով, սոցիալական արդարության վերականգնումը՝ որպես պատժի նպատակ, ենթադրում է հանցագործությամբ պատճառված վնասի՝ պատժի միջոցով հնարավորինս հատուցում, հանցագործության վտանգավորության և պատժի համապատասխանություն, միևնույն հանցագործության համար կրկին անգամ պատժելու անթույլատրելիություն և ֆիզիկական տանջանքներ պատճառելու կամ մարդկային արժանապատվությունը նվաստացնելու անթույլատրելիություն: Բացի դրանից, պատժելով հանցագործին և վերականգնելով վերջինիս կողմից խախտված սոցիալական արդարությունը, պետությունը միաժամանակ պաշտպանում է քրեական օրենքի հեղինակությունը և ձևավորում հարգանք նրա նկատմամբ: Դատապարտյալին պատժելու միջոցով սոցիալական արդարության վերականգնումն իրականացվում է ինչպես հասարակության, այնպես էլ տուժողի համար:

Պատժի հաջորդ նպատակը հանցանք կատարած անձի ուղղումն է՝ մարդու, հասարակության, աշխատանքի, համակեցության նորմերի և ավանդույթների նկատմամբ դատապարտյալների մոտ հարգալից վերաբերմունքի ձևավորումը, ինչպես նաև իրավահպատակ վարքագծի խթանումը: Այլ կերպ ասած՝ քրեաիրավական իմաստով ուղղումը կարող է բնորոշվել որպես

պատժի կիրառման արդյունքում դատապարտյալի դրական վարքագծի ձևավորում, ինչի ցուցանիշ կարող է համարվել նրա հրաժարումը նոր հանցանքի կատարումից:

Մասնագիտական գրականության մեջ շատերը կարծիք են արտահայտում, որ տվյալ նպատակը ոչ այնքան համատեղելի է պատժի առանձին տեսակների ֆունկցիոնալ առանձնահատկությունների հետ: Այս առումով Պ.Պ. Օսիպովն, օրինակ, նշում է. «Պատիժը ոչ թե դատապարտում, այլ ճնշում, վախեցնում և, լավագույն դեպքում, նպաստում է վարքագծի հարմարվողականության ձևավորմանը, ուստի դատապարտյալի վրա ուղղիչ-աշխատանքային ներգործության հետ չկապված պատիժները չեն կարող ուղղելու և վերադատապարտելու նպատակ հետապնդել»:¹⁵

Նշենք նաև, որ դատապարտյալների ուղղումը քրեակատարողական իրավունքի հասկացություն է, որը սահմանված է ՀՀ քրեակատարողական օրենսգրքում: Բայց այն կարելի է համարել նաև քրեաիրավական հասկացություն, քանի որ դատապարտյալների ուղղումը որոշակի իմաստով տարածվում է քրեական օրենսգրքի այնպիսի նորմերի վրա, ինչպիսիք են պատիժը պայմանականորեն չկիրառելը (70-րդ հոդված), պատիժը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատելը (76-րդ հոդված), պատժի չկրած մասն ավելի մեղմ պատժատեսակով փոխարինելը (77-րդ հոդված): ՀՀ քր. օր-ի թվարկված հոդվածները նախատեսում են պատիժը պայմանականորեն չկիրառելու, պատիժը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատելու և պատժի չկրած մասն ավելի մեղմ պատժատեսակով փոխարինելու սահմանված կարգի վերացում ոչ միայն դատապարտյալի կողմից նոր հանցավոր արարք կատարելու, այլ նաև դատավճռով իրեն վերապահված պարտականությունների կատարումից խուսափելու պարագաներում: Մնացած բոլոր դեպքերում դատապարտյալի քրեաիրավական ուղղման նպատակը համարվում է կայացած, եթե դատապարտյալը նոր

հանցանք չի կատարել: Քրեակատարողական ուղղումն այս նպատակին հասնելու միջոց է:¹⁶

Ամփոփելով պատժի ենթարկված անձին ուղղելու նպատակի քննարկումը՝ հարկ ենք համարում նշել, որ, ի տարբերություն ՀՀ նախկին քր. օր-ի, քրեական գործող օրենսգրքում ուղղման նպատակն իրավամբ չի կապվում վերադատապարտման հետ: Բանն այն է, որ վերադատապարտված ենթադրում է բարոյական դատապարտություն, որը բազմաբովանդակ և երկարատև գործընթաց է, իսկ ՀՀ քր. օր-ի 48-րդ հոդվածը նկատի ունի դատապարտյալի ոչ թե բարոյական, այլ իրավական ուղղումը:

Պատժի՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքով նախատեսված նպատակներից վերջինը և, քրեագետների մեծ մասի կարծիքով, գլխավորը, առավել կարևորը, հանցագործությունների կանխումն է (պրևենցիան): Պատիժներ նախատեսող քրեական օրենքի առկայությունն ինքնին ունի կանխարգելիչ բնույթ ինչպես պատիժ կրողների, այնպես էլ նրանց համար, ովքեր հակված են հանցագործության: Հանցագործությունների կանխումը տեսության մեջ բաժանվում է երկու խմբի՝ մասնավոր կամ հատուկ կանխում (մասնավոր պրևենցիա) և ընդհանուր կանխում (ընդհանուր պրևենցիա):

Պատժի ընդհանուր կանխարգելիչ ներգործությունը, ինչպես դեռևս 1950-ականներին արդարացիորեն նշում էր Մ.Դ. Շարգորոսկին, արտահայտվում է՝

- քրեական օրենքի ընդունման, կոնկրետ հանցագործության համար որոշակի պատիժ սահմանելու մեջ.
- հանցագործության համար մեղավոր ճանաչված անձի նկատմամբ կոնկրետ պատիժ նշանակելու մեջ.
- նշանակված պատժի իրականացման ընթացքում:¹⁷

Հետագայում նշված դրույթներն իրենց արտացոլումն ու հիմնավորումը գտան նաև Ա.Ի. Մարցևի¹⁸, Ի.Վ. Շնարովի¹⁹, Ս.Վ. Պոլուբինսկայաի²⁰ և այլ հեղինակների աշխատություններում:

Քրեական իրավունք

Այս կապակցությամբ Վ.Ն. Կուդրյավցևն արդարացիորեն նշում է, որ օրենքի ընդհանուր կանխարգելիչ գործողությունը հասարակության անդամներին այն մասին նախազգուշացնելն է, որ տվյալ օրենքի պատվիրանները պարտադիր (ցանկալի) են կատարման համար և սպահովվում են պետական հարկադրանքի ուժով ու կարող են առաջացնել ինչպես բացասական, այնպես էլ դրական (իրավահպատակ վարքագծի դեպքում) հետևանքներ:²¹

Սիևույն ժամանակ պետք է նշել, որ մասնագիտական գրականության մեջ շարունակում է վիճելի մնալ այն հարցը, թե, վերջին հաշվով, ո՞ւմ է ուղղված պատժի ընդհանուր պրեկենտիվ ներգործությունը: Հեղինակների մի մասի կարծիքով, պատժի ընդհանուր պրեկենտիվ ուղղված է հասարակության փոքրաթիվ անկայուն հատվածին: Հեղինակների մեկ այլ խումբ գտնում է, որ քրեական պատիժը պրեկենտիվ ներգործություն է ունենում կամ ամբողջ հասարակության, կամ, ծայրահեղ դեպքում, նրա հիմնական մասի վրա: Կարծում ենք, որ երկրորդ տեսակետն ավելի ճիշտ է:²²

Բանն այն է, որ պատժի կանխարգելիչ ներգործությունը, ինչպես ընդունված է քրեաիրավական գրականության մեջ, ձևավորվում է երեք փուլով՝ օրենքի ընդունում, պատժի նշանակում և պատժի կատարում:²³ Ուստի դժվար է համաձայնել այն մտքի հետ, թե նոր քրեական օրենքի ընդունման փաստը, դրա հրապարակումը, արարքի քրեականացումը կամ վերջինիս համար պատժի խստացումը, ինչպես նաև քրեական գործի քննությունը դռնբաց դատական նիստում օրենսդրի կողմից նախատեսված են միայն հասարակության անկայուն, փոքր մաս կազմող քաղաքացիների համար:

Կարծում ենք, որ դա վերաբերում է բոլոր քաղաքացիներին հետևյալ հիմնավորմամբ. նախ՝ գործնականում խիստ դժվար է հայտնաբերել քաղաքացիների կայունության և անկայունության սահմանագիծը: Բացի դրանից, քրեական օրենքի ընդունմամբ օրենսդիրը սահմանում է որոշակի վարքագծի անթույլատրելիությունը: Նախատեսվում են պատիժներ այդ արգելքը ընդհանուր կանխարգելիչ համար: Ընդ որում, ընդհանուր կանխման նպատակն իրականացվում է ոչ միայն անկայուն քաղաքացիներին ահաբեկելով, այլև հասարակության մյուս անդամների մոտ հանցագործություններից խուսափելու ցանկությունն ամրապնդելով: Իսկ հանցանք կատարած անձի նկատմամբ որոշակի պատիժ նշանակելով՝ պետությունը հոգեբանորեն ներգործում է պոտենցիալ հանցագործի վրա, վկայում այն մասին, որ օրենքը գործում է, և խախտված արդարությունն անպայմանորեն կվերականգնվի:

Վերջին տարիներին իրավաբանական գրականության մեջ լայն տարածում են գտել նաև ընդհանուր կանխման նպատակը ժխտող տեսակետներ: Որոշ հեղինակներ փորձում են սպառնալու, որ ժողովրդավարական պետությունում (ի տարբերություն ամբողջատիրականի) անիմաստ և, նույնիսկ, անթույլատրելի է պատիժների կիրառումն այլ անձանց ահաբեկելու համար:²⁴ Սակայն տարբեր ժամանակներում և տարբեր երկրներում կատարված սոցիոլոգիական հետազոտությունների արդյունքները վկայում են, որ քաղաքացիների որոշակի մասը, այնուամենայնիվ, ձեռնպահ է մնում հանցագործություններից միմիայն պատժի սպառնալիքով:²⁵

Ինչ վերաբերում է հատուկ կանխմանը, ապա այն որպես պատժի նպատակ, ենթադրում է հանցանք կատարած անձի նկատմամբ ներգործության այնպիսի միջոցի կիրառում, որի արդյունքում դատապարտյալը հետագայում ձեռնպահ է մնում նոր հանցագործություններից:

Տվյալ նպատակի իրականացման սպահովման միջոցների շարքում Ի.Ի. Կարպեցն առանձնացնում է հանցագործին նոր հանցանք կատարելու հնարավորությունից ֆիզիկապես զրկելը, նրա վրա հոգեկան ներգործությունը և նրա ահաբեկումը:²⁶ Մ.Գ. Շարգորոդսկին մատնանշում

է դրանցից միայն երկուսը՝ ֆիզիկական և հոգեկան ներգործությունը:²⁷ Յու.Վ. Բիչևսկին և Ա.Ի. Մարցևն առաջարկում են մնան միջոցները սահմանափակել միայն դատապարտյալի վրա հոգեբանական-դաստիարակչական ներգործությամբ:²⁸

Մեր կարծիքով, հատուկ կանխման նպատակը պայմանավորված է ֆիզիկական և հոգեկան ներգործության միջոցներով այնպիսի պայմանների ստեղծմամբ, որոնք կբացառեն թե՛ պատժի կրման ընթացքում և թե՛ հետագայում հանցանք կատարած անձանց կողմից նոր հանցագործությունների հնարավորությունը: Ընդ որում, այս առումով հատուկ կանխումը չպետք է նույնացնել դատապարտյալի ուղղման հետ, քանի որ հանցագործի ուղղման հիմնական խնդիրը հետագայում նրա կողմից հանցագործություններից լիովին հրաժարվելն է, իսկ հատուկ կանխման համար առաջնայինը դատապարտյալին ապացուցելն է, որ իր հակահասարակական, անօրինական վարքագծի համար նա

անպայմանորեն կպատժվի:

Հարկ ենք համարում նշել նաև, որ պատժի նպատակները, չնայած բովանդակությունների տարբերությանը, փոխկապակցված և փոխհամաձայնեցված են. մեկ նպատակը ենթադրում է մյուսները, իսկ յուրաքանչյուրի ինքնուրույն իրականացումն օժանդակում է մյուսներին: Պատժի նպատակներն իրագործելի են պատժի նշանակման և կատարման միասնությամբ: Ուստի դժվար է համաձայնել այն տեսակետին, որ պատժի գլխավոր նպատակը հանցագործությունների կանխումն է:

Ամփոփելով ասվածը նշենք, որ քրեական պատիժը հանցավորության դեմ պայքարի գլխավոր միջոցը չէ: Ավելին՝ այն երկրորդային դեր ունի: Այդ գործում հիմնական դերը պատկանում է պետության կողմից իրականացվող տնտեսական, քաղաքական, կազմակերպակառավարչական միջոցառումներին: Բայց և այնպես, պատիժը հանցավորության դեմ պայքարի ոչ միայն կարևոր, այլև անհրաժեշտ միջոց է:

1. Курс уголовного права. Общая часть. Т. 2. Учение о наказании / Под ред. Н.Ф. Кузнецовой, И.М. Тяжковой. М., 1999, с. 9:

2. Տե՛ս նաև ՀՀ քրեական իրավունք: Ընդհանուր մաս: Գաղափար բուհերի համար: Եր.: Երևանի համալս. հրատ., 2009, էջ 377:

3. Տե՛ս նաև ՀՀ քրեական իրավունք: Ընդհանուր մաս, էջ 380:

4. Տե՛ս նաև ՀՀ քրեական իրավունք: Ընդհանուր մաս, էջ 384:

5. Տե՛ս նույն տեղում, էջ 386:

6. Уголовное право на современном этапе: Проблемы преступления и наказания / Под ред. Н.А. Беляева, В.К. Глистина, В. В. Орехова. СПб, 1992, с. 476-477.

7. *Познышев С.В.* Основные вопросы учения о наказании. М., 1904, с. 262-263.

8. *Шаргородский М.Д.* Наказание, его цели и эффективность. Л., 1973, с. 22.

9. *Ной И.С.* Вопросы теории наказания в советском уголовном праве. Саратов, 1962, с. 37.

10. *Милоков С.Ф.* Российская система наказаний. СПб, 1998, с. 7-8.

11. *Шаргородский М.Д.*, там же, с. 31.

12. *Полубинская С.В.* Цели уголовного наказания. М., 1990, с. 23.

13. *Цеплева Г. О* целях, функциях и системе наказания // Уголовное право № 3, с. 74.

14. *Наумов А.В.* Российское уголовное право. Курс лекций в 2-х т. Т. 1. Общая часть: 3-е изд., перераб. и доп. М., Юрид. лит., 2004, с. 345-346.

15. *Осипов П.П.* Теоретические основы построения и применения уголовно-правовых санкций. Л., 1976, с. 68.

16. Տե՛ս նաև ՀՀ քրեական իրավունք: Ընդհանուր մաս, էջ 389:

17. *Шаргородский М.Д.* Наказание по советскому уголовному праву. М., 1958, с. 198.

18. *Марцев А.И.* Теоретические вопросы общего и специального предупреждения преступлений: Автореф. дис. ...докт. юрид. наук. Свердловск, 1975, с. 12-13.

19. *Шмаров И.В.* Эффективность общепредупредительного воздействия наказания // Советское государство и право, 1969, No 11, с. 99.

20. *Полубинская С.В.* Цели уголовного наказания, с. 38-39.

21. *Кудрявцев В.Н.* Право и поведение. М., 1978, с. 139.

22. Տե՛ս նաև ՀՀ քրեական իրավունք: Ընդհանուր մաս, 390-391 էջեր:

23. Уголовное право. Общая часть / Под ред. И.Я. Козаченко, З.А. Незнамова. М., 1998, с. 320.

24. *Флетчер Дж. Наумов А.В.* Основные концепции современного уголовного права. М., 1998, с. 104.

25. Российское уголовное право. Общая часть. Курс лекций. Ч. 1 / Под ред. А.В. Наумова. М., 1996.

26. *Карпец И.И.* Индивидуализация наказания. М., 1961, с. 156-158.

27. *Шаргородский М.Д.* Наказание, его цели и эффективность, с. 22:

28. *Кбышевский Ю.В., Марцев А.И.* Наказание и его наказание. Омск, 1985, с. 15.

Քրեական դատավարություն

Գևորգ ԲԱՂԴԱՍԱՐՅԱՆ

ՀՀ քրեական վերաքննիչ դատարանի
նախագահի խորհրդական,
ԵՊՀ քրեական դատավարության
և կրիմինալիստիկայի ամբիոնի հայցորդ

ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԴԱՏԱՐԱՆԻ ՈՐՈՇՈՒՄԸ ՄԵԿՆԱԲԱՆՄԱՆ ԿԱՐԻՔ ՈՒՆԻ

Դատական պաշտպանության իրավունքն առաջնային տեղ է զբաղեցնում մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության արդյունավետ միջոցների շարքում:

պաշտպանության իրավունքի արդյունավետ իրականացման տեսանկյունից խնդրահարույց է մինչդատական վարույթի նկատմամբ հետագա դատական վերահսկողության և դատախազական հսկողության հարաբերակցությունը: Ավելի կոնկրետ՝ իրավաբանական գրականության մեջ և իրավակիրառ պրակտիկայում վեճերի տեղիք է տալիս քրեական հետապնդման մարմինների որոշումները և գործողությունները մինչև դատարան բողոքարկելը վերադաս դատախազին բողոքարկելու օրենսդրական, իսկ անգործության պարագայում՝ դատական պրակտիկայի կողմից առաջադրված պահանջը:

Մինչդատական վարույթում քրեական դատավարության մասնակիցների իրավունքների և ազատությունների դատական պաշտպանության ապահովման միջոցներից մեկը հետագա դատական վերահսկողությունն է, որն իրականացվում է դատախազի, քննիչի, հետաքննության մարմնի աշխատակցի և օպերատիվ-հետախուզական գործողություններ իրականացնող մարմինների որոշումների, գործողությունների և անգործության դատական բողոքարկման և դրանց օրինականության և հիմնավորվածության դատական ստուգման միջոցով: Բայց ինչպես ցանկացած ինստիտուտի, այնպես էլ հետագա դատական վերահսկողության արդյունավետությունը պայմանավորված է ոչ թե սոսկ դրա գոյությամբ, այլ մեծ չափով կախված է նաև դրա կիրառման ընթացակարգային առանձնահատկություններից:

Հետագա դատական վերահսկողության և դատախազական հսկողության հարաբերակցության վերաբերյալ իրավաբանական գրականության մեջ գերակշռող մոտեցումն այն է, որ դրանք պետք է ոչ թե փոխարինեն, այլ լրացնեն միմյանց:

ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի՝ հետագա դատական վերահսկողության ինստիտուտը կազմող նորմերի վերլուծությունը, սակայն, թույլ չի տալիս հետևություն անել դատական վերահսկողության հետագա տեսակի և դատախազական հսկողության որոշակի հարաբերակցության, ինչպես նաև հետագա դատական վերահսկողության իրականացման հստակ և միասնական կառուցակարգերի գոյության մասին:

Քրեական դատավարությունում

ՀՈՒՆԻՍ 2010 6 (131)

ԴԱՏԱԿԱՆ
ԻՋՏԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

առանձնացվում է դատախազական հսկողության և դատական վերահսկողության փոխհարաբերակցության 3 մոդել՝

1. քրեական հետապնդման մարմնի որոշումները և գործողությունները պետք է բողոքարկվեն դատախազին, այնուհետև դատարան (ՀՀ քր. դատ. օր-ի 290-րդ հոդված)։

2. քրեական հետապնդման մարմնի որոշումները կարող են բողոքարկվել դատարան (ՀՀ քր. դատ. օր-ի 99¹-րդ հոդվածի 2-րդ մաս, 100-րդ հոդվածի 3-րդ մաս)։

3. քրեական հետապնդման մարմնի որոշումները կարող են բողոքարկվել կամ վերադաս դատախազին, կամ դատարան¹։

Այսպես, ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 290-րդ հոդվածի 1-ին մասը սահմանում է, որ հետաքննության մարմնի աշխատակցի, քննիչի, դատախազի, օպերատիվ-հետախուզական գործողություններ իրականացնող մարմինների՝ սույն օրենսգրքով նախատեսված որոշումների և գործողությունների օրինական և հիմնավոր չլինելու դեմ բողոքները դատարան կարող են ներկայացվել կասկածյալի, մեղադրյալի, պաշտպանի, տուժողի, քրեական դատավարության մասնակիցների, այլ անձանց կողմից, որոնց իրավունքները և օրինական շահերը խախտվել են այդ որոշումներով և գործողություններով, *և եթե նրանց բողոքները չեն բավարարվել դատախազի կողմից* (ընդգծումը - **Գ. Բ.**)։

290-րդ հոդվածի երկրորդ մասը սահմանում է, որ նույն հոդվածի առաջին մասում նշված անձինք իրավունք ունեն մասնադատարան բողոքարկել հանցագործությունների վերաբերյալ հաղորդումներն ընդունելուց, քրեական գործ հարուցելուց հետաքննության մարմնի, քննիչի և դատախազի հրաժարվելը, ինչպես մասնադատարան գործը կասեցնելու, կարճելու կամ քրեական հետապնդումը դադարեցնելու մասին որոշումները՝ նույն օրենսգրքով նախատեսված դեպքերում։

Փաստորեն, վերոնշյալ հոդվածի առաջին մասը քրեական հետապնդման մարմինների գործողությունների և որոշումների դատական բողոքարկման համար դնում է դրանք մինչ այդ դատախազին բողոքարկելու և դատախազի կողմից դրանք բավարարված չլինելու պայման, իսկ նույն հոդվածի երկրորդ մասն այդպիսին չի նախատեսում։

Կամ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի՝ դատավարության մասնակից ճանաչելու պահանջի իրավունքը սահմանող 100-րդ հոդվածի 3-րդ մասը սահմանում է, որ դիմողն իրավունք ունի իրեն դատավարության մասնակից ճանաչելուց հրաժարվելու կամ այդ պահանջի լուծումը հետաձգելու մասին որոշման պատճենն ստանալուց 5 օրվա ընթացքում համապատասխան մերժումը բողոքարկել դատարան կամ, եթե քրեական վարույթն իրականացնող մարմնի համապատասխան որոշման պատճենը չի ստացվել բողոք տալու պահից մեկ ամսվա ընթացքում դիմել դատարան՝ իրեն դատավարության մասնակից ճանաչելու մասին պահանջով։

Այս դեպքում էլ քրեադատավարական օրենքը հնարավորություն է տալիս վարույթն իրականացնող մարմնի որոշումը բողոքարկել անմիջապես դատարան՝ առանց այն դատախազին բողոքարկելու։

Իսկ երրորդ մոդելի բովանդակությամբ համապատասխանող՝ քրեական հետապնդման մարմնի որոշումը կամ դատախազին կամ դատարան բողոքարկելու այլընտրանքային հնարավորություն նախատեսվում էր ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի՝ քրեական գործի հարուցումը մերժելու մասին որոշման բողոքարկման կարգը սահմանող 185-րդ հոդվածի սկզբնական տեքստում։

Քրեական հետապնդման մարմինների որոշումների, գործողությունների և անգործության՝ առանց միջանկյալ օղակի դատարան բողոքարկելու հիմնահարցի վերաբերյալ իր դիրքորոշումն է արտահայտել ՀՀ սահմանադրական դա-

Քրեական դատավարություն

տարանը՝ ՀՀ քաղաքացիներ Ա. Չեյնալյանի, Ա. Սարգսյանի, Կ. Ռուբինյանի և Մ. Դանիելյանի դիմումների հիման վրա ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 290-րդ հոդվածի 1-ին և 5-րդ մասերի՝ ՀՀ Սահմանադրությանը համապատասխանության հարցը որոշելու վերաբերյալ գործով 2009 թվականի դեկտեմբերի 7-ի թիվ ՍԳ-Ո 844 որոշմամբ:

Նշված որոշմամբ ՀՀ սահմանադրական դատարանը, ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 290-րդ հոդվածում իրավունքների պաշտպանության համար դատարան դիմելու միջանկյալ օղակի առկայությունը համարելով ՀՀ Սահմանադրության 18-րդ հոդվածին ոչ համապատասխան, որոշել է «Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարության օրենսգրքի 290-րդ հոդվածի 1-ին մասի «...և եթե նրանց բողոքները չեն բավարարվել դատախազի կողմից» դրույթը, դատական պրակտիկայում դրան տրված՝ նաև անգործությանը վերագրվող բովանդակության մասով, որով գործնականում նույն հոդվածի 2-րդ մասի վրա տարածելով 1-ին մասում նախատեսված պայմանն ու նման մեկնաբանությամբ դիմողների նկատմամբ կիրառելով հոդվածի 1-ին մասը՝ սահմանափակվել են մարդու՝ դատարանի մատչելիության և արդար դատաքննության սահմանադրական իրավունքները, ճանաչել Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 18-րդ հոդվածի 1-ին մասին հակասող և անվավեր»:

ՀՀ սահմանադրական դատարանի որոշումը միանշանակ ընդունելություն չգտավ իրավակիրառողների շրջանում: Ընդ որում՝ վեճերի առարկան ոչ թե վերոնշյալ դրույթի՝ ՀՀ Սահմանադրությանը համապատասխանելու կամ չհամապատասխանելու խնդիրն է, այլ այն, թե ՀՀ սահմանադրական դատարանը Սահմանադրությանը հակասող է ճանաչել բողոքը նախ՝ դատախազին ներկայացնելու և վերջինիս կողմից այն բավարարված չլինելու վերաբերյալ 290-րդ հոդվա-

ծի պահանջն ընդհանրապես, այսինքն՝ քրեական հետապնդման մարմինների և՛ որոշումների, և՛ գործողությունների, և՛ անգործության, թե՞ միայն դատական պրակտիկայում դրան տրված՝ անգործությանը վերագրվող բովանդակության մասով:

Հենց սկզբից նկատենք, որ բարձրագույն հարցի վերաբերյալ տարակարծությունների հիմնական պատճառը ՀՀ սահմանադրական դատարանի որոշման եզրափակիչ մասի խրթին ձևակերպումն է:

Այսպես, նշված որոշման վերաբերյալ պրակտիկ իրավաբանների շրջանում առկա է երկու տարբեր մոտեցում: Առաջին մոտեցման համաձայն՝ վերոնշյալ որոշմամբ ՀՀ Սահմանադրությանը հակասող է ճանաչվել ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 290-րդ հոդվածի 1-ին մասի «...և եթե նրանց բողոքները չեն բավարարվել դատախազի կողմից» դրույթն ընդհանրապես, իսկ երկրորդ մոտեցման կողմնակիցները գտնում են, որ այն վերաբերում է միայն դատական պրակտիկային, ավելի կոնկրետ՝ այդ դրույթին՝ միայն դատական պրակտիկայում անգործությանը վերագրված մասով:

Առաջին մոտեցման կողմնակիցներն իրենց դիրքորոշումը հիմնավորում են նրանով, որ ՀՀ սահմանադրական դատարանը փաստացի հակասահմանադրական ճանաչել է 290-րդ հոդվածի առաջին մասի դրույթը, որը վերաբերում է քրեական հետապնդման մարմինների որոշումներին և գործողություններին: Բացի այդ, որոշման եզրափակիչ մասում «անգործությանը» բառից առաջ առկա է «նաև» շաղկապը, որը ենթադրում է ինչ-որ բան՝ անգործությունից բացի: Հետևաբար, Սահմանադրական դատարանի՝ նշված դրույթի հակասահմանադրականության մասին որոշումը չի կարող վերաբերել միայն անգործությանը:

Հարցի պատասխանն ստանալու համար անհրաժեշտ ենք համարում ՍԳ-

որոշումը ենթարկել լեզվաբանական և իրավաբանական համակարգային վերլուծության:

Նախ՝ ինչպես երևում է 290-րդ հոդվածի վերլուծությունից, անգործության բողոքարկման համար նախապես բողոքը դատախազին ներկայացնելու պայման նախատեսված չէ: Այդ պայմանը նաև անգործության բողոքարկման վրա տարածել է դատական պրակտիկան՝ նույնացնելով գործողությունների և անգործության բողոքարկման ռեժիմները: Հետևաբար, Սահմանադրական դատարանն անգործության մասով նշյալ դրույթը հակասահմանադրական ճանաչելիս պետք է վկայակոչեր դատական պրակտիկան, ինչը և արված է որոշման եզրափակիչ մասում: Ի տարբերություն գործողությունների և որոշումների՝ անգործության մասով առանց դատական պրակտիկայի վկայակոչման նշված դրույթը Սահմանադրությանը հակասող չէր կարող ճանաչվել: Այսինքն՝ անգործության մասով ՄԳ եզրահանգումը վերաբերում է դատական պրակտիկային:

Այս պարագայում ՀՀ ՄԳ որոշման մեջ «նաև» շաղկապը չունի ոչ սպառիչ շարադրանքի նշանակություն: Այդպիսի նշանակություն այն կունենար, եթե «նաև» շաղկապը դրված լիներ «դատական» բառից առաջ: Այս դեպքում որոշման եզրափակիչ մասը կունենար հետևյալ շարադրանքը. «...և եթե նրանց բողոքները չեն բավարարվել դատախազի կողմից» դրույթը, նաև դատական պրակտիկայում դրան տրված՝ անգործությանը վերագրվող բովանդակության մասով,..... ճանաչել Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 18-րդ հոդվածի 1-ին մասին հակասող և անվավեր»:

Այսպիսի ձևակերպումից ակնհայտ կլիներ, որ Սահմանադրությանը հակասող է ճանաչվել 290-րդ հոդվածի «...և եթե նրանց բողոքները չեն բավարարվել դատախազի կողմից» դրույթը քրեական հետապնդման մարմինների գործողու-

թյունների, որոշումների, նաև դատական պրակտիկայում դրան տրված՝ անգործությանը վերագրվող բովանդակության մասով:

Իսկ առկա ձևակերպման մեջ «նաև» շաղկապը շեշտում է այն հանգամանքը, որ այդ դրույթն օրենքով վերագրված է գործողությունների և որոշումների, իսկ դատական պրակտիկայում՝ նաև անգործության բողոքարկմանը:

Այսպիսի եզրահանգումը բխում է ՄԳ որոշման ոչ միայն տառացի մեկնաբանությունից, այլև դրա տրամաբանությունից:

Որոշման պատճառաբանության մեջ հանգամանորեն վերլուծելով ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի՝ հետագա դատական վերահսկողության օբյեկտի վերաբերյալ իրավադրույթները՝ ՀՀ սահմանադրական դատարանը հանգում է հետևության, որ «...մինչդատական վարույթում օրենսդիրը դատարանին լիազորել է քննելու ոչ միայն քրեական վարույթ իրականացնող իրավասու մարմինների ու պաշտոնատար անձանց որոշումների և գործողությունների օրինականության, այլև անգործության վերաբերյալ բողոքները, իսկ «...և եթե նրանց բողոքները չեն բավարարվել դատախազի կողմից» պայմանը բացառապես վերաբերում է հետաքննության մարմինների, քննիչի, դատախազի և օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող մարմինների որոշումներին ու գործողություններին, հետևաբար՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 290 հոդվածի 1-ին մասի իրավակարգավորման շրջանակներում չէր կարող վերագրվել նաև հիշյալ մարմինների անգործությանը»²:

Սահմանադրական դատարանը գտնում է, որ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի վիճարկվող նորմի՝ դատական պրակտիկայի կողմից տրված մեկնաբանության շրջանակներում այդպիսի պարտադիր պայմանի առկայությունը, երբ քրեական վարույթ իրակա-

Քրեական դատավարություն

նացնող մարմնի, պաշտոնատար անձի անգործությամբ խախտվել են քրեական դատավարության մասնակիցների կամ շահագրգիռ այլ անձանց իրավունքներն ու օրինական շահերը, և նա չի կարող առանց նախապայմանների իրացնել դատական պաշտպանության իր իրավունքը, չի բխում ՀՀ Սահմանադրության 18-րդ հոդվածի սահմանադրաիրավական բովանդակությունից³:

Ինչպես տեսնում ենք, ՀՀ սահմանադրական դատարանը որոշմամբ հստակ ընդգծել է հիշյալ դրույթի՝ անգործությանը վերագրվող բովանդակության մասով ՀՀ Սահմանադրությանը հակասելու հանգամանքը՝ շեշտելով այդ դրույթի՝ նաև անգործությանը վերագրվելու անթույլատրելիությունը, ինչի կարիքը չէր լինի դրա՝ նաև գործողությունների ու որոշումների մասով հակասահմանադրական ճանաչվելու դեպքում: Սահմանադրական դատարանի որոշման եզրափակիչ մասում չէր շեշտվի անգործությանը վերագրվող մասով հակասահմանադրականության մասին, քանի որ այդ դրույթի՝ ընդհանրապես հակասահմանադրական ճանաչվելու դեպքում այն իր գործողությունը կդադարեցներ նաև դատական պրակտիկայում դրան տրված՝ անգործությանը վերագրվող բովանդակության մասով:

Խնդրո առարկայի վերաբերյալ իր դիրքորոշումն է արտահայտել նաև ՀՀ վճռաբեկ դատարանը ԵԿԴ/0049/11/09 գործով 2010 թվականի մարտի 1-ի որոշմամբ, համաձայն որի. «ՀՀ Սահմանադրական դատարանը ՀՀ Սահմանադրության 18-րդ հոդվածի 1-ին մասին հակասող է ճանաչել քրեական վարույթն իրականացնող մարմնի, պաշտոնատար անձի անգործության դեպքում (ընդգծումը - Գ. Բ.) անձի դատական պաշտպանության իրավունքի իրացման ժամանակ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 290-րդ հոդվածի 1-ին մասով սահմանված նախապայմանի կիրառումը...»:

Պետք է նկատել սակայն, որ Սահմա-

նադրական դատարանի որոշման նման մեկնաբանությունը, ինչքան էլ բխի այդ որոշման տրամաբանությունից և տառացի մեկնաբանությունից, անտրամաբանական տարբերակում է դնում քրեական հետապնդման մարմինների անգործության և գործողության ու որոշումների բողոքարկման ռեժիմների մեջ:

Այս կապակցությամբ ՀՀ սահմանադրական դատարանը գտել է, որ «քրեական գործերով մինչդատական վարույթում բողոքարկման (դատախազական և դատական) ինստիտուտի իրավակիրառման շրջանակներում «գործողություն» և «անգործություն» եզրույթները ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքով մինչդատական վարույթի իրավակիրառվող ման շրջանակներում նույնաբովանդակ մեկնաբանվել չեն կարող: (.....) «անգործություն» եզրույթն իրավակիրառական պրակտիկայում, (.....), պետք է ընկալվի որպես հետաքննության, նախաքննության մարմինների, պաշտոնատար անձանց և դատախազի Սահմանադրությամբ և օրենքներով նախատեսված լիազորությունների (որոշումների ընդունում, իրենց լիազորություններից բխող գործունեության իրականացում) չկատարում: Վերջինս նույնպես կարող է առաջացնել իրավական հետևանքներ, պատճառ դառնալ մարդկանց սահմանադրական իրավունքների խախտման: Հետևաբար, նման անգործության դատական բողոքարկման նպատակը և ոչ իրավաչափ գործողության դատական բողոքարկման նպատակը նույնական են՝ հետապնդում են իրավունքների պաշտպանության համանման խնդիր: Այլ բան է, որ օրենսդիրը կարող է սահմանել դրանց բողոքարկման տարբեր ընթացակարգեր, սակայն մեկը մյուսով կլանելու և նման իրավակիրառական պրակտիկա ձևավորելու հանգամանքը վկայությունն է այն բանի, որ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 290-րդ հոդվածի 1-ին մասի առկա խմբագրությունն իր մեջ անորոշություն է պարու-

նակում և կիրառվում է իրավակիրառական պրակտիկայի կողմից դրան տրված բովանդակության շրջանակներում»:

Համաձայնելով ՍԳ դիրքորոշման հետ «գործողություն» և «անգործություն» հասկացությունների տարբերության մասով, պետք է նկատել, որ այդ տարբերությունը միայն բովանդակային է, որը չի պայմանավորում դրանց դեմ ներկայացված բողոքների քննարկման տարբեր ռեժիմներ: Տարբերությունն այն է, որ դրանք հանդիսանում են քրեական հետապնդման մարմնի վարքագծի տարբեր դրսևորումներ: Համենայն դեպս, այդպիսի, և նույնիսկ ավելի մեծ բովանդակային տարբերությունն կա նաև «գործողություն» և «որոշում» հասկացությունների մեջ, որոնց համար ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգիրքը բողոքարկման միասնական ռեժիմ է սահմանում:

Ավելին՝ դատական պրակտիկայի կողմից 290-րդ հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված դրույթը նաև նույն հոդվածի 2-րդ մասի վրա տարածելն ունի օբյեկտիվ պատճառներ:

Այսպես՝ 290-րդ հոդվածը, որի առաջին և երկրորդ մասերում սահմանվում են քրեական հետապնդման մարմինների որոշումների գործողությունների և անգործության բողոքարկման հիմքերը, պայմանները, բողոքարկման իրավունք ունեցող սուբյեկտների շրջանակը, երրորդ մասում սահմանում է, որ «... բողոքը կարող է ներկայացվել վարույթն իրականացնող մարմնի գտնվելու վայրի դատարան՝ այն մերժելու մասին տեղեկություն ստանալու կամ, եթե դրա վերաբերյալ պատասխան չի ստացվել (ընդգծումը - Գ. Բ.), բողոք ներկայացնելուց հետո մեկ ամսվա ժամկետը լրանալու օրվանից՝ մեկ ամսվա ընթացքում»:

Այսինքն՝ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգիրքը, 290-րդ հոդվածի 1-ին և 2-րդ մասերում նախատեսելով քրեական հետապնդման մարմնի անգործության և գործողության բողոքարկման տարբեր պայմաններ, իսկ ավելի կոնկ-

րետ՝ 2-րդ մասում չնախատեսելով բողոքը նախ՝ դատախազին ներկայացնելու նույն հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված պայմանը, 3-րդ մասում սահմանում է դրանց բողոքարկման միասնական կարգ՝ կապված հենց այդ պայմանի իրականացման հետ:

Գրանից բացի, ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 41-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 1-ին կետի համաձայն. «Դատարանի լիազորություններն են, մասնավորապես՝ ...օրենքով նախատեսված դեպքերում քննել և լուծել հետաքննության մարմնի աշխատակցի, քննիչի, դատախազի, օպերատիվ-հետախուզական գործողություններ իրականացնող մարմինների որոշումների և գործողությունների (անգործության) դեմ բողոքները»:

Ինչպես տեսնում ենք, նշված հոդվածում «անգործություն» բառը գրված է «գործողություն» բառից հետո փակագծերում, ինչը ենթադրում է դրանց բողոքարկման և բողոքների քննարկման ռեժիմների եթե ոչ նույնություն, ապա միանշանակ նաև ոչ էական տարբերություններ:

Եթե խնդիրը դիտարկենք հենց սահմանադրականության տեսանկյունից, ապա բողոքը նախ դատախազին ներկայացնելու վերաբերյալ պահանջը չի համապատասխանում ՀՀ Սահմանադրության 18-րդ հոդվածին՝ անկախ քրեական հետապնդման մարմնի որոշմանը, գործողությանը կամ անգործությանը վերաբերելուց: Իսկ նշված որոշմամբ ՀՀ սահմանադրական դատարանն ըստ էության որոշել է ոչ թե իրավունքների պաշտպանության համար դատարան դիմելու՝ օրենքով նախատեսված միջանկյալ օդակի հակասահմանադրականությունը, այլ այդ միջանկյալ օդակի՝ նույն 290-րդ հոդվածի 2-րդ մասով նախատեսված դեպքերի վրա տարածելու անթույլատրելիությունը՝ օրենքով, իսկ ավելի կոնկրետ՝ 290-րդ հոդվածի 2-րդ մասով այդպիսին նախատեսված չլինելու պատճառով: Այլ կերպ՝ Սահմանադ-

Քրեական դատավարություն

րական դատարանն ուղղակի սահմանել է, որ այդպիսի պայմանը, օրենքով նախատեսված չլինելու պատճառով չպետք է կիրառվի 290-րդ հոդվածի 2-րդ մասով նախատեսված դեպքերի վրա:

Հաշվի առնելով ՀՀ սահմանադրական դատարանի որոշման այն տրամաբանությունը, որն ինչպես նշվեց վերը, հանգում է ոչ թե վիճարկված դրույթի հակասահմանադրականությանը, այլ օրենքով չնախատեսված դեպքերի վրա տարածելու անթույլատրելիությանը, կարող ենք նշել, որ այն անարդարացի անհավասարության մեջ է դնում ոչ միայն քրեական հետապնդման մարմնի գործողություններից և անգործությունից, այլ նաև հենց այդ մարմինների անօրինական որոշումներից տուժած անձանց՝ կախված կոնկրետ որոշման տեսակից: Այսպես, ՀՀ սահմանադրական դատարանը Սահմանադրությանը հակասող ճանաչել է «*և եթե նրանց բողոքները չեն բավարարվել դատախազի կողմից*» դրույթը միայն անգործության բողոքարկման մասով, մինչդեռ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 290-րդ հոդվածի 2-րդ մասը, որն այդպիսի պայման չի սահմանում, նախատեսում է ոչ միայն քրեական հետապնդման մարմինների անգործության (հանցագործությունների վերաբերյալ հաղորդումներն ընդունելուց, քրեական գործ հարուցելուց հետաքննության մարմնի, քննիչի և դատախազի հրաժարվելը), այլ նաև կոնկրետ որոշումների (քրեական գործը կասեցնելու, կարճելու կամ քրեական հետապնդումը դադարեցնելու մասին) բողոքարկման հնարավորություն:

ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 258-րդ հոդվածի 1-ին մասում սահմանվում է. «... քրեական գործով վարույթի կասեցման մասին որոշումը կարող է բողոքարկվել սույն օրենսգրքով նախատեսված կարգով»: Ի տարբերություն քրեական գործի վարույթը կարճելու կամ քրեական հետապնդումը դադարեցնելու մասին որոշման՝ քրեական գոր-

ծի վարույթը կասեցնելու մասին որոշման բողոքարկման առանձին կարգ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքով նախատեսված չէ: Հետևաբար, քրեական գործի վարույթը կասեցնելու մասին որոշման բողոքարկման կարգը որոշվում է 290-րդ հոդվածի 2-րդ մասով, որը բողոքը նախ՝ դատախազին ներկայացնելու պայման չի նախատեսում: Ստացվում է, որ, օրինակ, քրեական գործի հարուցումը մերժելու մասին որոշումը նախ՝ պետք է բողոքարկվի դատախազին, քանի որ դրա բողոքարկման կարգը սահմանվում է ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 185-րդ հոդվածով և 290-րդ հոդվածի 1-ին մասով, իսկ գործի վարույթը կասեցնելու մասին որոշումը՝ անմիջապես դատարան, քանի որ դրա բողոքարկման կարգը սահմանվում է 290-րդ հոդվածի 2-րդ մասով, որը բողոքը դատախազին ներկայացնելու և այն մերժված լինելու պահանջ չի բովանդակում:

Մեր համոզմամբ, քրեական հետապնդման մարմինների որոշումների և գործողությունների բողոքարկման դեպքում բողոքը նախ՝ դատախազին ներկայացնելու վերաբերյալ պահանջն իրավաչափ, կամ մատչելի դատարանի իրավունքին համապատասխան, իսկ անգործությունների պարագայում ոչ համապատասխան համարելն անտրամաբանական է, համաչափ չէ «գործողություն» և «անգործություն» հասկացությունների բովանդակային տարբերությանը, ուստի անարդար անհավասարության մեջ է դնում քրեական հետապնդման մարմինների անօրինական գործողություններից կամ անգործությունից տուժած անձանց:

Հետևաբար, գտնում ենք, որ ՀՀ Սահմանադրության 18-րդ հոդվածի 1-ին մասին հակասող պետք է ճանաչվեր 290-րդ հոդվածի 1-ին մասի «... և եթե նրանց բողոքները չեն բավարարվել դատախազի կողմից» դրույթն ընդհանրապես՝ վերացնելով դատարանի մատչելիության իրավունքի իրականացման գոյություն ունեցող խոչընդոտը և պայմաններ ստեղծե-

Քրեական դատավարություն

լով այդ իրավունքի արդյունավետ իրականացման համար:

Կիսելով քրեական հետապնդման մարմինների որոշումների, գործողությունների և անգործության դատական բողոքարկման միասնական կարգ սահմանելու անհրաժեշտության վերաբերյալ իրավաբանական գրականության մեջ արտահայտված կարծիքը⁴ ավելի ընդունելի ենք համարում այդ կարգի սահմանումը հետագա դատական վերահսկողության և դատախազական հսկողության հարաբերակցության վերը ներկայացված երրորդ մոդելին համապատասխան, որը ենթադրում է քրեական հետապնդման մարմնի որոշումների, գործողությունների և անգործության՝ կա՛մ վերադաս դատախազին, կա՛մ դատարան բողոքարկելու հնարավորություն: Դատախազական հսկողությունը չպետք է բացառի դատական վերահսկողության

իրականացումը, որոշման, գործողության կամ անգործության դատական բողոքարկման հնարավորությունն էլ չպետք է կախված լինի դրանք դատախազին բողոքարկված լինելու հանգամանքից: Այս պայմաններում միայն կարելի է վստահաբար խոսել դատական վերահսկողության և դատախազական հսկողության՝ միմյանց փոխլրացնող հարաբերակցության մասին:

Կարծում ենք՝ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքում իր արտահայտությունն ստանալու դեպքում այս մոտեցումն առավել երաշխավորված կդարձնի մինչդատական վարույթի ընթացքում քրեական դատավարության մասնակիցների՝ իրավունքների պաշտպանության արդյունավետ միջոցի իրավունքի իրականացումը:

1. **Ավետիսյան Հ.** Մինչդատական վարույթի նկատմամբ դատական վերահսկողությունը՝ որպես անձի սահմանադրական իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության ապահովման երաշխիք. Իրավ. գիտ. թեկն..... ատենախոսության սեղմագիր: Երևան, 2009, էջ 10:

2. Տե՛ս քաղաքացիներ Ա. Ջեյնայանի, Ա. Սարգսյանի և Կ. Ռուբինյանի, Մ. Դանիելյանի դիմումների հիման վրա՝ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 290-րդ հոդվածի 1-ին և 5-րդ մասերի՝ ՀՀ սահմա-

նադրականության հարցը որոշելու վերաբերյալ գործով ՀՀ սահմանադրական դատարանի 07.12.2009թ. որոշումը, կետ 5:

3. Տե՛ս ՍԳ նշված որոշման 8-րդ կետը:

4. **Ավետիսյան Հ.** Մինչդատական վարույթի նկատմամբ դատական վերահսկողությունը՝ որպես անձի սահմանադրական իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության ապահովման երաշխիք. Իրավ. գիտ. թեկն..... ատենախոսության սեղմագիր: Երևան, 2009, էջ 10:

ԵՊՀ քաղաքացիական դատավարության ամբիոնի հայցորդ

ՏՆՕՐԻՆՉԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՍԿՉԲՈՒՆՔԻ ՀԱՍԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԷՈՒԹՅՈՒՆԸ ՔԱՂԱՔԱՅԻԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

Քաղաքացիական դատավարության իրավունքի տնօրինչականության սկզբունքը, հանդիսանալով դատավարության կենտրոնական սկզբունքներից մեկը, ՀՀ գործող քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքում ձևակերպված չէ, սակայն, ինչպես իրավագիտրեն նկատում է Ռ.Գ. Պետրոսյանը, բխեցվում է ԲԴՕ 2, 3, 28, 32, 33 հոդվածների բովանդակության տեսական վերլուծության և ընդհանրացման հիման վրա:¹

Քաղաքացիական դատավարության տնօրինչականության սկզբունքի քննարկումն անհնար է առանց տնօրինչականության հասկացության լուսաբանման, որը պայմանավորված է տնօրինչականության սկզբունքի վերաբերյալ իրավագիտության, այդ թվում նաև դատավարագիտության մեջ համընդհանուր կարծիքի բացակայությամբ:

Հիմնականում դատավարագետներն առանձնացնում են տնօրինչականության հասկացության վերաբերյալ երկու մոտեցում: Ըստ առաջին մոտեցման՝ տնօրինչականությունն իրավական կարգավորման մեթոդ կամ մեթոդի մի մաս է: Այս մոտեցմանը հարվում է նաև տնօրինչականության հասկացությունը որպես առանձին իրավական նորմերի բնորոշում: Երկրորդ մոտեցման կողմնակիցները տնօրինչականությունը դիտարկում են որպես իրավունքի սկզբունք:

Ա.Գ. Վաղարշյանն իրավունքի սկզբունքները բնորոշում է որպես օբյեկտիվ օրինակաչափություններն իրավաբանորեն արտացոլող հասարակական կյանքի

հիմնական գաղափարներ ու ելակետային, ղեկավար դրույթներ, որոնք որոշում են իրավունքի ձևավորման, զարգացման ու գործողության (կիրառման) գործընթացը, դրա բովանդակության հիմնական հարցերը, սոցիալական էությունը:²

Ս.Ի. Օժեգովը «սկզբունք» բառը ձևակերպում է որպես «... որևէ տեսության, գիտության, ուսմունքի հիմնական ու ելակետային դրույթ»:³

Իրավունքի տեսության մեջ իրավունքի սկզբունքները դիտարկվում են որպես հիմնական դրույթներ, ելակետային գաղափարներ, բազմակողմանիությամբ, բարձր հրամայականությամբ և համընդհանուր նշանակությամբ օժտված առավել բարձր մակարդակի նորմատիվ համադրումներ, որոնք կազմում են նաև ամենագլխավորը՝ նրա բովանդակությունը: Այս մոտեցումը հիմք ընդունելով՝ դատավարագետները դատավարության իրավունքի սկզբունքները հիմնականում բնորոշում են որպես դատավարական իրավունքի նորմերում ամրագրված, տվյալ իրավունքի ճյուղի բոլոր ինստիտուտների և նորմերի բովանդակությունը կանխորոշող և վերջիններիս առանձնահատկություններն արտահայտող ղեկավար դրույթներ, հիմնական սկզբնաղբյուրներ:⁴

Ըստ Ռ.Գ. Պետրոսյանի՝ սկզբունքներն իրավական ելակետային, ղեկավար դրույթներ են, որոնք թափանցում են քաղաքացիական դատավարության իրավունքի բոլոր ինստիտուտների մեջ և սահմանում են քաղաքացիական դատավարության այնպիսի կառուցվածք, որն

ապահովում է օրինական և հիմնավոր վճիռների կայացումը, հետևաբար և քաղաքացիական շրջանառության մասնակիցների իրավունքների համակողմանի պաշտպանությունը:⁵

Ինչպես իրավացիորեն նշում է Ս. Կոժնիկովը. «Իրավունքի սկզբունքները գոյություն ունեն օբյեկտիվորեն և արտահայտում են հասարակության զարգացման օբյեկտիվ օրինաչափությունները»:⁶

Սկզբունքների բացահայտումը հանդիսանում է իրավագիտության կարևորագույն խնդիր, որոնց պետք է հայտնաբերել և մեկնաբանել՝ ըստ գործող իրավանորմերի: Սրա հետ մեկտեղ, գործող իրավական նորմերում սկզբունքների բացահայտումը հնարավոր է միայն տվյալ սկզբունքների բովանդակության բացահայտմամբ: Սակայն, մեր կարծիքով, պետք չէ հետևել Կ.Ս. Յուդեյսոնովին՝ փորձելով ձևակերպել սկզբունքները նորմատիվ ակտերի վերլուծության և պրակտիկայում դրանց կիրառման ճանապարհով, այսինքն՝ անջատել սկզբունքները և դրանց բովանդակությունն իրավունքի նորմերից, քանի որ, ինչպես արդարացիորեն նշում է Ն.Ա. Չեչինան, իրավունքի նորմերը չեն սահմանում սկզբունքների բովանդակությունը, այլ բացահայտում և ամրագրում են դրանց էությունը: Այդ իսկ պատճառով սկզբունքի բովանդակությունը բխում է ոչ թե նորմից, այլ հակառակը, սկզբունքից՝ նորմի բովանդակությունը:⁷

Իրավունքի սկզբունքները ոչ միայն կանխորոշում են իրավունքի տվյալ ճյուղի ինստիտուտների և նորմերի բովանդակությունը, այլ նաև իրենց ազդեցությունն են թողնում իրավական նորմերի կիրառման վրա: Դեռ ավելին՝ հասարակական հարաբերություններ կարգավորող իրավունքի որևէ նորմի բացակայության դեպքում անհրաժեշտ է դեկավարվել ընդհանուր դրույթներով և օրենքի ընդհանուր իմաստով, այսինքն՝ գործնականորեն կիրառել իրավունքի սկզբունքները:

«Տնօրինչականություն» եզրույթը ծա-

գել է լատիներեն «dispono» («disponere») բառից, որը նշանակում է «դրստորել, որոշել, տնօրինել»: Լատիներենում գոյություն ունեցող այս գոյականն իր արտացոլումը գտավ նաև ժամանակակից եվրոպական լեզուներում: Այսպես, ֆրանսերեն լեզվին հայտնի է «disposer» բառը, որը նշանակում է «տնօրինել, որևէ բան տրամադրել»⁸, իսկ անգլերենում՝ «dispose», որը նշանակում է «տնօրինել, կազմակերպել»:⁹

Ըստ ծագումնաբանական նշանակության՝ այս եզրույթն իր դերն ունի նաև իրավունքի մեջ: Ընդհանուր առմամբ, «տնօրինչականություն» նշանակում է իրավունքների իրականացման «ազատություն», իրավունքը կրողի համար հնարավորություն՝ ինքնուրույն որոշելու իր վարքագիծը և իրականացնելու իր իրավունքներն ըստ իր հայեցողության (ցանկության):¹⁰

Դատավարագիտության մեջ կարելի է հանդիպել տնօրինչականության սկզբունքի տարբեր բնորոշումներ: Այսպես, Մ.Ա. Գուրվիչը քաղաքացիական դատավարության իրավունքի տնօրինչականության սկզբունքը բնորոշում էր որպես դեկավար դրույթ, որի ուժով դատավարության ծագումը և զարգացումը (մի փուլից մյուսին անցումը), և մինչև ժամանակ դատավարության առարկայի որոշումը կապված է շահագրգիռ անձի կողմից ներկայացվող պահանջի, ինչպես նաև դատարանի, դատախազի և այլ անձանց նախաձեռնության հետ, որոնք դատավարությանն ամբողջությամբ մասնակցում են ինչպես կողմերի, այնպես էլ պետության և հասարակության իրավունքների և շահերի պաշտպանության նպատակով:¹¹

Ս.Տ. Բոնները, տնօրինչականության սկզբունք ասելով, հասկանում է «քաղաքացիական դատավարության նորմատիվ-դեկավար դրույթներ, որոնք սահմանում են դատավարության սկիզբը և զարգացումը»:¹² Ըստ հեղինակի՝ տնօրինչա-

Քաղաքացիական դատավարութիւն

կանության սկզբունքին համապատասխան քաղաքացիական դատավարությունը ծագում է գործի ելքում իրավաբանական շահ ունեցող անձանց նախաձեռնությամբ: Նշված սուբյեկտներն ինքնուրույն (իրենց կամքով) են որոշում դատարանին ներկայացվող պահանջի առարկան, չափը, հիմքը, ինչպես նաև խախտված կամ վիճարկվող իրավունքների պաշտպանության եղանակները: Գործի ելքով շահագրգիռ անձինք, դատական գործի հարուցում նախաձեռնելով, կարող են ազդել նաև նրա հետագա զարգացման, փոփոխման, մի փուլից մյուսին անցնելու և դադարելու վրա: Մասնավորապես՝ հայցվորն իրավունք ունի փոխել հայցի հիմքը կամ առարկան, ավելացնել կամ նվազեցնել հայցապահանջի չափը կամ հրաժարվել հայցից: Պատասխանողն իրավունք ունի ընդունել հայցը և այլն: Եվ վերջապես կողմերը կարող են գործն ավարտել՝ հաշտության համաձայնություն կնքելով:¹³

Ռ.Ե. Դուկասյանը գտնում է, որ տնօրինչականության սկզբունքը հնարավորություն (իրավունք) է տալիս անձնական նյութաիրավական շահ ունեցող անձին ազդելու քաղաքացիական դատավարության վրա, որը պայմանավորված է վերջինիս շահով:¹⁴

Ա. Ի. Կելեյանի կարծիքով, տնօրինչականությունը խորհրդային դատարանում դատավարական սկզբունք է, համաձայն որի՝ իրավահավասար կողմերը դատարանում ազատորեն տնօրինում են իրենց իրավունքները:¹⁵

Ըստ Ե.Ֆ. Տարանենկոյի՝ տնօրինչականության սկզբունքին համապատասխան վիճելի իրավահարաբերության մասնակիցներն ապահովվում են լայնածավալ հնարավորություններով՝ օրենքի սահմաններում տնօրինելու ինչպես վեճի առարկան (վիճելի սուբյեկտիվ նյութական իրավունքը), այնպես էլ այն իրավունքները, որոնք վերաբերում են քաղաքացիական իրավունքների պաշտպանությանն ուղղված գործողությունների ծագ-

մանը, զարգացմանն ու դադարմանը:¹⁶

Հայ հեղինակներից Ռ.Գ. Պետրոսյանը տնօրինչականության սկզբունքը դիտարկում է գործին մասնակցող անձանց, առաջին հերթին՝ կողմերին օրենքով տրված հնարավորություն սեփական հայեցողությամբ տնօրինելու իրենց նյութական և դատավարական իրավունքները և դրանց պաշտպանության եղանակները:¹⁷

Ըստ Վ.Վ. Հովհաննիսյանի՝ տնօրինչականությունն այն եզակի սկզբունքներից մեկն է, որը հանդիսանում է կամքի ինքնավարության նյութաիրավական սկզբունքի դրսևորումը դատավարությունում: Այն կողմերին տրված հնարավորությունն է օրենքով սահմանված կարգով սեփական հայեցողությամբ տնօրինելու իրենց իրավունքները: Ըստ հեղինակի՝ տնօրինչական գործողություններ կատարելով՝ կողմերը կարողանում են ազդել վարույթի շարժի վրա, պաշտպանել իրենց իրավունքներն ու օրինական շահերը:¹⁸ Իսկ Ա.Հ. Դավթյանը, տնօրինչականության սկզբունքը անվանելով նաև դատական վեճի տնօրինման սկզբունք, գտնում է, որ այն կողմերի նախաձեռնությամբ քաղաքացիաիրավական վեճի տնօրինման հնարավորություն է:¹⁹

Վերոհիշյալ տեսակետները թույլ են տալիս վեր հանել դատավարագիտության մեջ տնօրինչականության սկզբունքի հասկացության վերաբերյալ առկա երկու մոտեցում: Առաջին՝ ամենատարածված մոտեցման համաձայն՝ տնօրինչականության սկզբունքը գործին մասնակցող անձանց օրենքով ընձեռված հնարավորությունն է՝ տնօրինելու իրենց իրավունքները: Երկրորդ մոտեցման կողմնակիցները, քննարկելով տնօրինչականության սկզբունքի ազդեցությունը դատավարության ընթացքի վրա, այն հռչակում են որպես դատավարության շարժիչ ուժ:

Գրականության մեջ նշված մոտեցումները հաճախ հակադրվում և բացառում են միմյանց: Համամիտ ենք Ա.Տ. Բոնների վերջին աշխատություններից մեկում ար-

տահայտված այն կարծիքի հետ, որ նշված մոտեցումները չեն հակասում մեկը մյուսին, ուստի և դրանց միջև հակադրություն լինել չի կարող: Ըստ հեղինակի՝ այդ մոտեցումները տարբեր առումներով ամբողջությամբ ու համակողմանիորեն բնութագրում են տնօրինչականության սկզբունքը մի կողմից՝ ըստ այն հնարավորությունների, որոնք կազմում են տվյալ սկզբունքի բովանդակությունը, և մյուս կողմից՝ ըստ դատավարության շարժի, զարգացման և դադարման վրա ազդեցության:²⁰ Եվ իրոք, տնօրինչականության սկզբունքի նշված երկու կողմերը խիստ փոխկապակցված և փոխապայմանավորված են և, մեր կարծիքով, իրենց ամբողջության մեջ են ձևավորում քննարկվող սկզբունքի բուն էությունը:

Տեսության մեջ քննարկման առարկա է հանդիսանում այն հարցը, թե դատավարության մեջ հնարավոր է տնօրինել միայն դատավարական իրավունք, թե հնարավոր է նաև սուբյեկտիվ նյութական իրավունքի տնօրինում: Հիմնականում վեճերը վերաբերում են դատավարության մեջ սուբյեկտիվ իրավունքի տնօրինման հնարավորությանը: Տնօրինչականության սկզբունքի շուրջ առաջանում է հարց, ըստ որի՝ դատավարական իրավունքի տնօրինչականության սկզբունքը հնարավորություն է ընձեռում տնօրինել նյութական իրավունքը ևս, թե՞ միայն դատավարական իրավունքը: Գիտնականներից շատերը դրական են արտահայտվում դատավարության մեջ ինչպես դատավարական, այնպես էլ նյութական իրավունքների տնօրինման հնարավորության մասին: Ռ.Գ. Պետրոսյանը նույնպես հնարավոր է համարում նյութական իրավունքների տնօրինումը դատավարության մեջ:²¹

Միևնույն ժամանակ առանձին հեղինակներ մերժում են նյութական իրավունքը տնօրինելու հնարավորությունը և ընդունում են միայն դատավարական իրավունքների տնօրինման ազատությունը:

Փորձենք պարզաբանում մտցնել գի-

տական վեճերի միջև: Իրավունքի տնօրինումը հանդիսանում է իրավունքների իրականացման ինքնուրույն ձև²² և իրենից ներկայացնում է սուբյեկտիվ իրավունքի իրականացման իրավական մի հնարավորություն, որն ամբողջովին ընդգրկվում է «իրավունքի իրականացում» հասկացության մեջ: Տնօրինումը, օրինակ՝ սեփականության իրավունքի տեսանկյունից, հնարավորություն է տալիս սեփականատիրոջն իր նախաձեռնությամբ որոշել գույքի հետագա իրավաբանական և փաստացի ճակատագիրը: Տնօրինման մի տեսակ է հանդիսանում նաև սուբյեկտիվ իրավունքից հրաժարվելը: Դատավարական իրավունքի հարցում, անկասկած, ավելի ճիշտ է խոսել իրավունքների իրականացման²³, և ոչ թե դրանց տնօրինման մասին, քանի որ ինչպես իրավացիորեն նշում է Ա.Տ. Բոնները. «Սուբյեկտիվ դատավարական իրավունքի տնօրինման հնարավորությունը սահմանափակվում է հայցից, իսկ մնացած դեպքերում՝ իրավունքների իրականացումից հրաժարվելով»:

Գործին մասնակցող անձը կարող է ազատորեն իրականացնել իր սուբյեկտիվ նյութական իրավունքները, ինչպես ամում էր դա մինչև դատավարությունը:²⁴ ՀՀ քաղ. օր. 3-րդ հոդվածի 1-ին կետը նախատեսում է քաղաքացիական իրավունքների անարգել իրականացման անհրաժեշտության սկզբունքը, ուստի և նյութաիրավական հարաբերություններում այդ հնարավորությունները բխում են դրանից: Մրա հետ մեկտեղ սուբյեկտիվ նյութական իրավունքների իրականացումը չի կարող անդրադառնալ դատավարության վրա՝ առանց իրավասու անձի կողմից համապատասխան դիմումի, այսինքն՝ մինչև օրենքով նախատեսված համապատասխան դատավարական գործունեության իրականացումը, քանի որ այն իրականացվում է դատավարությունից դուրս: Այդ իմաստով նյութական իրավունքի իրականացումն ազատ է՝ անկախ դատավարա-

Քաղաքացիական դատավարութիւն

կան ձևից: Եվ հակառակը՝ գործին մասնակցող անձանց կողմից դատավարական իրավունքների իրականացումն ամենից առաջ ազդում է դատավարության վրա և հետո միայն միջնորդավորված՝ նյութական իրավահարաբերությունների վրա: Սրա հետ մեկտեղ հարկ է նշել, որ նյութական իրավունքների իրականացումը կարող է իր տեղն ունենալ նաև դատավարության ընթացքում: Այն կարող է արտահայտվել նյութական իրավունքներից հրաժարվելով, որն ուղեկցվում է հայցից հրաժարվելով, նյութաիրավական պահանջներն ընդունելով, որն ուղեկցվում է հայցի ընդունումով, պարտքի ներումով՝ կամավոր բավարարելով հայցային պահանջները: Ցանկացած դեպքում նյութական իրավունքների իրականացումը պետք է ուղեկցվի մեկ կամ մի քանի դատավարական գործողությունների իրականացմամբ, հետևաբար՝ մարմնավորվի դատավարական ձևով:

Այսպիսով, դատավարության մեջ և դատավարության համար գերակայող նշանակություն ունի հենց դատավարական իրավունքների իրականացումը: Ելնելով նշվածից՝ քաղաքացիական դատավարության իրավունքի տնօրինչականության սկզբունքն իր մեջ ներառում է դատավարական իրավունքների իրականացման (տնօրինման) հնարավորությունը: Իսկ նյութական իրավունքների իրականացումն ունի ինքնուրույն բնույթ, որը ոչ միշտ է արտացոլվում դատավարության մեջ և այդ իսկ պատճառով, նյութական իրավունքների իրականացման (տնօրինման) հնարավորությունը, հանդիսանալով նյութական իրավունքի տնօրինչականության սկզբունքի դրսևորում, չպետք է կազմի քաղաքացիական դատավարության իրավունքի տնօրինչականության սկզբունքի բովանդակությունը:

Տնօրինչականության սկզբունքի բովանդակության մեջ պետք է ներառել ոչ միայն սուբյեկտիվ իրավունքների, այլ նաև սուբյեկտիվ պարտականությունների իրականացման հնարավորությունը²⁵,

քանի որ պարտավոր անձի վարքագծի պարտադիր կանոնները (նրա կողմից պարտականությունների կատարման կանոնները) հաճախ որոշվում են ինքնուրույն, պարտավոր անձի ցանկությամբ:

Գրականության մեջ գոյություն ունեն տարակարծություններ նաև քաղաքացիական դատավարության իրավունքի տնօրինչականության սկզբունքի բնույթի վերաբերյալ: Ինչպես վերը նշվեց, դատավարագետներից շատերը տնօրինչականության սկզբունքի ակունքները կապում են նյութական քաղաքացիական իրավահարաբերությունների բնույթի հետ:²⁶

Կարևոր է ուշադրություն դարձնել նաև այն հանգամանքին, որ տնօրինչականությունը բնութագրում է հենց սուբյեկտի նախաձեռնությամբ իրավունքի իրականացման հնարավորությունը, այդ իսկ պատճառով այն հատուկ է ցանկացած սուբյեկտիվ իրավունքի (որոշ դեպքերում, ինչպես արդեն նշվել է, նաև սուբյեկտիվ պարտականությունների): Հետևաբար, տնօրինչականությունը հատուկ է ոչ միայն նյութաիրավական հարաբերություններից բխող, այլ նաև «զուտ» դատավարական իրավունքներին: Իհարկե, սուբյեկտիվ նյութական իրավունքների բնույթի և դրանց պաշտպանության ձևերի միջև գոյություն ունի կապ, սակայն այն միանշանակ չէ և չի հանդիսանում «ձև և բովանդակություն» հարաբերություն, ինչպես հաճախ այն ներկայացվում է:²⁷

Այսպիսով՝ տնօրինչականության սկզբունքը կարելի է բնութագրել որպես դատավարական օրենքով ամրագրված քաղաքացիական դատավարության իրավունքի ղեկավար դրույթ, որը գործին մասնակցող անձանց հնարավորություն է ընձեռում ազատորեն (իրենց հայեցողությամբ և իրենց շահերից ելնելով) իրականացնել իրենց պատկանող դատավարական իրավունքները, որոնք առաջին հերթին կապված են դատական պաշտպանության առարկան որոշելու և դատավարության ընթացքի հետ: Դատավարու-

թյան մեջ կարող են իրականացվել նաև սուբյեկտիվ նյութական իրավունքներ, սակայն ոչ այլ կերպ, քան դատավարական գործողությունների ձևով, որոնք կազմում են քաղաքացիական դատավարության իրավունքի տնօրինչականության սկզբունքի բովանդակությունը:

Ինչ վերաբերում է ուսումնասիրվող սկզբունքի էության բացահայտմանը, անհրաժեշտ է անդրադառնալ դատավարագիտության մեջ առկա մոտեցումներին:

Հարկ է նշել, որ այդ մոտեցումները խիստ տարաբնույթ են՝ կապված ուսումնասիրվող օբյեկտի բազմակողմանի լինելու հանգամանքի հետ:

Տնօրինչականության էության վերաբերյալ առաջին կոնցեպցիայի հիմքում դրված էր մինչհեղափոխական հեղինակների աշխատանքներում ձևավորված «տնօրինման տեսությունը»: Այս տեսության հիմնական գաղափարն այն է, որ ցանկացած նյութական իրավունքի բովանդակության պարտադիր տարր հանդիսացող իրավունքի տնօրինման իրավագործությունից անխուսափելիորեն բխում է նաև այդ մասնավոր իրավունքը դատարանում ևս տնօրինելու հնարավորությունը:²⁸ Տվյալ տեսության կողմնակիցները դատավարական տնօրինչական իրավունքները բխեցնում էին համապատասխան նյութական իրավունքներից և դիտարկում էին որպես վերջիններիս տրամաբանական շարունակություն:²⁹ Փաստորեն, նախահեղափոխական Ռուսաստանի դատավարագետները գտնում էին, որ եթե կողմերը կարող են տնօրինել իրենց իրավունքները մինչև դատավարությունը, ապա անգամ դատավարությունը սկսվելուց հետո պետք է պահպանվի վիճելի նյութական իրավունքը տնօրինելու հնարավորությունը, սակայն որոշակի դատավարական ձևով:

Խորհրդային ժամանակաշրջանում հասկանալի գաղափարական պատճառներով տնօրինչականության ուսմունքն

այս տեսքով և նման ազատատենչ ոգով, որով ձևավորվել էր մինչհեղափոխական դոկտրինայում, դարձավ միանգամայն անընդունելի: Ի հայտ եկան կոչեր՝ լիովին հրաժարվելու տապալված վարչակարգի ժառանգություն հանդիսացող տնօրինչականության սկզբունքից: Մասնավորապես՝ Լ.Ի. Ֆիշմանի համոզմամբ խորհրդային իրավունքը լիովին բացառում է տվյալ սկզբունքը: Համոզման հիմքում դրված էր այն փաստը, որ դատարանի հսկողության ներքո է դրված բոլոր դատավարական իրավունքների իրականացումը, ուստի գործին մասնակցող անձանց կողմից այդ իրավունքների տնօրինման ազատությունը պետք է բացառվի:³⁰ Տնօրինչականության սկզբունքի վերածնունդը խորհրդային իրավունքի մեջ կապված է Ս.Ն. Աբրամովի, Ն.Բ. Չեյդերի և Ա.Ֆ. Կելյամանի անունների հետ, որոնք իրենց տեսությունները կառուցեցին՝ հիմք ընդունելով այն, որ սոցիալիստական պետության մեջ չկան դասակարգային հակասություններ, չկա անձի օտարում իշխանությունից, որի արդյունքում մասնավոր և հասարակական շահերն իրենց հիմքերով համընկնում են: Մասնավորապես, ըստ Աբրահամովի, «ԽՍՀՄ-ում անհատի շահերը չեն հակասում պետության շահերին, նրանք ներդաշնակ են... հետևաբար տնօրինչականության սկզբունքը խորհրդային քաղաքացիական դատավարության մեջ նշանակում է, որ այդ սկզբունքի շնորհիվ իրավունքի սուբյեկտների կողմից իրենց իրավունքները կարող են իրականացվել միայն սոցիալիզմի շահերին համապատասխան լինելու դեպքում, հակառակ դեպքում՝ սոցիալիստական պետությունը միջամտում է քաղաքացիական իրավահարաբերություններին և այդ հարաբերությունները համապատասխանեցնում սոցիալիզմի շահերին»:³¹ Իսկ Ն.Բ. Չեյդերը նշում էր. «Տնօրինչականությունը չպետք է ելնի քաղաքացիական իրավունքի առանձնահատկություններից, որի պաշտպանության համար, մասնավորապես,

Քաղաքացիական դատավարութիւն

ծառայում է քաղաքացիական դատավարութիւնը, այլ պետք է բխի խորհրդային հասարակական և քաղաքական կառույցների առանձնահատկությունների և բնորոշ գծերի միագումարից»: Ելնելով «տնօրինչականություն» եզրույթից՝ տվյալ մոտեցումը հանդիսանում է մինչհեղափոխական դրկտրինայի «տնօրինման տեսության» շարունակությունը. այստեղ նույնպես խոսվում է կողմերի նյութական և դատավարական իրավունքների տնօրինման մասին, ինչպես նաև առանձնացվում է և՛ նյութական, և՛ դատավարական տնօրինչականությունը, սակայն, ըստ էության, սա տնօրինչականության լիովին նոր մոտեցում էր, որը նախկինում գոյություն ունեցող մոտեցման ճիշտ հակառակն է:

Տնօրինչականության ուսմունքի վերաբերյալ հետագա զարգացումն ընթացավ տնօրինչականության սկզբունքը՝ «հասարակական տարրից» անջատելով և աստիճանաբար դասական «տնօրինման տեսությանը» վերադառնալով: Առաջին քայլն արվեց է Վ.Մ. Սեմյոնովի կողմից, որը դուրս բերեց դատարանի ակտիվ դերը տնօրինչականության շրջանակներից և այն հիմնավորեց որպես ինքնուրույն սկզբունք: Եվ չնայած նրա դատողությունները տնօրինչականության սկզբունքի դերի և էության մասին ուղեկցվում էին դատարանի կարևոր նշանակության, դատավարության ընթացքի վերահսկողական նրա գործառնությունների մասին մշտական վերապահումներով, հնարավոր չէր նրա մոտեցումների մեջ չնկատել «տնօրինման տեսության» ակնհայտ նշանները: Իր աշխատություններում տեղ-տեղ նա այդ մասին նշում էր ուղղակի այսպես. «...Յուրաքանչյուր դատական գործում մի շարք կարևոր դատավարական գործողություններ դատարանն իրականացնում է բացառապես գործին մասնակցող անձանց տնօրինչական գործողություններին համապատասխան»: Ըստ նրա՝ դատարանը, չլինելով քաղաքացիական իրավահարաբերության մասնակից,

չի մտնում տնօրինչականության ոլորտ և անգամ հակասում է դրան վերահսկողական գործառնություններ իրականացնելով:³²

Վ.Մ. Սեմյոնովի դիրքորոշումը դատավարական գիտության մեջ ընդունվեց, բայց ոչ միանշանակ: Դատարանի ակտիվ դերից տնօրինչականության սկզբունքի տարանջատմանը կտրականապես դեմ արտահայտվեց Վ.Ֆ. Տարանենկոն. «Թվում է, որ այսօր սխալ կլինի հրաժարվել տնօրինչականության սկզբունքի այն քննարկումից, որը մինչ օրս համարվում է համընդհանուր: Ինչո՞ւ այսօր մենք պետք է վերադառնանք տվյալ սկզբունքի էության վերաբերյալ բուրժուական պրակտիկայում ձևավորված պատկերացումներին, որոնց հիմքում դրված են անձի ազատության բուրժուական մոտեցումը, մասնավոր սեփականությունը և անձի հակադրումը պետությանը: ...Պետության միջամտությունը քաղաքացիական իրավահարաբերությունների մասնակիցների դատավարական գործողությունների ոլորտ, նշված գործողությունների նկատմամբ նրա վերահսկողությունը գործնականորեն մտնում է հենց խորհրդային տնօրինչականության հասկացության մեջ՝ որպես տվյալ սկզբունքի անօտարելի կարևոր մի մաս»:³³ Նույն ոգով էր նաև Ի.Մ. Պյատիլետովի քննադատությունը, որի կարծիքով, տնօրինչականության սկզբունքի բովանդակությունից դատարանի ակտիվության, այսինքն՝ կողմերի տնօրինչական գործողությունների նկատմամբ դատարանի վերահսկողությունը բացառելը չի համապատասխանում օրենսդրությանը և ձևավորված պրակտիկային:³⁴ Մյուս հեղինակները, չնայած պաշտպանում էին Վ.Մ. Սեմյոնովի՝ տնօրինչականությունից դատարանի ակտիվ դերը բացառելու մասին գաղափարը, սակայն որոշակի վերապահումով: Այսպես, Մ. Գ. Ավդյուկովը դատարանի նախաձեռնողականությունը և ակտիվությունը համարում էր ոչ թե որպես ինքնուրույն սկզբունք, այլ օրինականության և օրենսկտիվ

արդարության սկզբունքների կարևորագույն դրսևորում:³⁵

Հեռանալով կողմերի դատավարական գործողությունների վրա ակտիվորեն ազդող տնօրինչական իրավունքների համընդհանուր կոնցեպցիայից՝ Մ.Ա. Գուրվիչը մշակեց տնօրինչականության վերաբերյալ իր սեփական տեսությունը, որը պայմանականորեն կարելի է անվանել «դինամիկ» կամ «շարժող» տեսություն: Այս տեսության շրջանակներում տնօրինչականությունը դիտարկվում է որպես քաղաքացիական դատավարության գլխավոր շարժիչ ուժ: Հարկ է նշել, որ նման հայացքներ հանդիպում ենք նաև Վ.Մ. Սեմյոնովի աշխատություններում, որը տարբերակումներ է մտցնում գործին մասնակցող անձանց դատավարական իրավունքների մեջ և մատնանշում է, որ տնօրինչականության սկզբունքի համար կարևոր նշանակություն ունեն այն դատավարական իրավունքները, որոնց իրականացումն ազդում է դատավարության ընթացքի վրա:³⁶ Մ.Ա. Գուրվիչը մանրամասն մշակեց և առաջարկեց տնօրինչականության, որպես քաղաքացիական դատավարության շարժիչ մեխանիզմի, բավականին ամբողջական մի մոդել: Նրա տեսության գաղափարական հիմքում ընկած էր կողմերի ազատ կամահայտնության իրավունքը, որը ամբողջ քաղաքացիական դատավարության ընթացքի վրա ունի «միջանցիկ» կոնստիտուտիվ (որոշիչ) ներգործություն՝ ընդհուպ մինչև դատարանի կողմից համապատասխան գործի վերջնական լուծումը:³⁷

Տնօրինչականության սկզբունքի վերաբերյալ սեփական մոտեցումն առաջարկեց Ռ. Ե. Դուկասյանը: Նրա կողմից մշակված «շահի տեսությունը» նույնպես բխում է դատավարության շարժն ապահովող տնօրինչականության գործառույթից, բայց միաժամանակ ուշադրությունը կենտրոնացնում էր ոչ թե քաղաքացիական գործի շարժման մեխանիզմի, այլ անմիջականորեն հենց նրա զարգացման

ուժի վրա, որոնք, որպես մեկ միասնականություն, հանդես են գալիս կամքը և շահը: Ըստ Ռ.Ե. Դուկասյանի՝ տնօրինչականության սկզբունքի հիմքը անձի կամքը նրա շահի հետ պայմանավորելն է, որի հետևանքով անհատի նախաձեռնողականությունը բազմակողմանիորեն խրախուսվում էր սոցիալիստական պետության կողմից: Տնօրինչականության սկզբունքը, ըստ նրա, դիտարկել որպես քաղաքացիական դատավարության ընթացքի զարգացման վրա ազդելու հնարավորություն, նշանակում է տարանջատել միջոցը նպատակից, իսկ ընթացքը՝ կենսական աղբյուրից:³⁸ «Շահը» հեղինակի կարծիքով հանդիսանում է տնօրինչականության էության բացահայտման համար կարևոր հասկացություն: Միաժամանակ շահը հանդես է գալիս որպես որոշակի բարիքների նկատմամբ անձի պահանջմունք: Մուրյեկտը պետք է գիտակցի շահը, սակայն այն գոյություն ունի օբյեկտիվորեն՝ անկախ իր գիտակցվածության աստիճանից, և իր բնույթով հանդիսանում է սոցիալապես դետերմինավորված: Քանի որ իրավական շահի մեջ ցանկացած սուբյեկտիվիզմ բացառվում է, «գործում է շահի գերակայությունը կամքի վրա: ...Բացառիկ դեպքերում անձի շահերը պաշտպանվում են հակառակ իր կամքի»:³⁹ Տվյալ թեզիսը պաշտպանվում և զարգանում էր հեղինակի կողմից բավականին հետևողականորեն՝ միաժամանակ ընդգծելով, որ անհրաժեշտ է տարբերել իրենց իրավունքները պաշտպանել չկարողացող և այդ իրավունքները պաշտպանել չցանկացող անձանց: Ռ.Ե. Դուկասյանը բացառում է որևէ կապի առկայությունը դատավարության տնօրինչականության և նյութաիրավական ինքնավարության միջև: Հետևաբար, ըստ հեղինակի, «տնօրինչականության սկզբունքը նյութական իրավունքների տնօրինումը չի ներառում»: Միևնույն ժամանակ բացառելով դատավարական տնօրինչականության և նյութաիրավական ինքնավարու-

Քաղաքացիական դատավարութիւն

թյան կապը՝ նա կտրուկ նեղացնում է տնօրինչական իրավունքներով օժտված սուբյեկտների շրջանակը և պնդում է, որ քննարկվող սկզբունքի էությունն այն է, որ քաղաքացիական դատավարության ընթացքը կախված է ոչ թե շահագրգիռ, այլ անձնական նյութաիրավական շահ ունեցող անձանց կամքից, այսինքն՝ նյութական իրավունքի ենթադրյալ սուբյեկտներից: Չնայած տնօրինչականության հասկացության մեջ ակնհայտ «սոցիալիստական ուղղվածությանը»՝ Ռ.Ե. Դուկասյանի անվիճելի վաստակն այն է, որ առաջին անգամ դատավարագիտության մեջ դատավարության համար այդքան կարևոր և միաժամանակ որոշակի նշանակություն տրվեց կոնկրետ մարդու իրավական պաշտպանության կարիք ունեցող անհատական շահին: «Շահի տեսությունը» տնօրինչականության ուսմունքի հետագա զարգացման մեջ ներդրեց հզոր հումանիստական, մարդասիրական լիցք և մինչ օրս էլ պահպանում է իր արդիականությունը:

Տնօրինչականության էության վերաբերյալ նոր հայացք առաջարկեց նաև Ա.Գ. Պլեշանովը, որի տեսակետը պայմանականորեն կարելի է բնութագրել որպես «ընտրության տեսություն»: Նրա կարծիքով տնօրինչականության սկզբունքի էությունը երկու անբաժանելի տարրերի միասնությունն է: Դրանք են՝ 1. խախտված իրավունքի պաշտպանության ձևի ընտրության ազատությունը և 2. կողմերի հայեցողությամբ իրավունքի պաշտպանության ընթացքում վարքագծի ընտրության ազատությունը:⁴⁰

Տնօրինչականությունը որպես քաղաքացիական դատավարության զարգացման հիմք դիտարկելն անկասկած աչքի է ընկնում իր կառուցողականությամբ: Ժամանակակից գիտության մեջ գործնականում ոչ ոք չի վիճարկում վարույթի հարուցման և զարգացման վրա շահագրգիռ անձանց ազդեցությունը, որը և հստակորեն ընդգծում է քաղաքացիական դատա-

վարության համար տնօրինչականության սկզբունքի դերը:

Այսպիսով՝ շահի առկայությունը կամ բացակայությունը և նրա բովանդակությունը կարող է որոշվել բացառապես այն կրողի կողմից, որը պետք է արտահայտի իր կամքը, իր սուբյեկտիվորեն ընդունելի շահը դատական քննության առարկա դարձնելու համար: Սուբյեկտիվ շահը կարող է դատական պաշտպանության ենթարկվել միայն երկու դեպքում. այն պետք է ունենա իրավական բնույթ և լինի իրական: Քաղաքացիական դատավարության նպատակը ոչ թե ցանկացած, այլ միայն օրինական շահերի պաշտպանությունն է (ԶԳՕ 2-րդ հոդված): Եթե անձը սուբյեկտիվորեն գիտակցում է որևէ շահ, դա դեռևս չի նշանակում, որ այդ շահը օրենքով ենթակա է իրավական պաշտպանության: Իրավունքը պաշտպանում է ոչ թե ցանկացած, այլ միայն սոցիալական և իրավական նշանակություն ունեցող շահը: Եվ բնականաբար, դատական պաշտպանության ենթարկա է միայն այն օրինական շահը, որն իրականում գոյություն ունի և ապացուցվում է դատարանում:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ քննարկվող սկզբունքը կարելի է ձևակերպել հետևյալ կերպ. **տնօրինչականության սկզբունքը նյութաիրավական հարաբերությունների մասնակիցների նյութաիրավական ինքնավարությունից բխող, քաղաքացիական դատավարության հիմնական, ղեկավար դրույթ է, համաձայն որի՝ օրենքով նախատեսված դեպքերում և կարգով դատարանի գործունեությունը պայմանավորված է տվյալ գործի ելքում իրավաբանական (նյութաիրավական կամ դատավարական) շահ ունեցող անձանց կամահայտնությամբ և նախաձեռնությամբ, և որը գործին մասնակցող անձանց հնարավորություն է ընձեռում սեփական հայեցողությամբ տնօրինելու իրենց նյութական և դատավարական իրավունքները և դրանց պաշտպանության եղանակները:**

1. **Պետրոսյան Ռ.Գ.** Հայաստանի քաղաքացիական դատավարություն, 3-րդ հրատ., Եր., 2007, էջ 172:
2. **Վաղարշյան Ա.Գ.** Պետության և իրավունքի տեսություն – 2, Դասախոսություններ, ԵՊՀ, Եր., 2010, էջ 22:
3. **Օжегов С.И.** Словарь русского языка: Под ред. Чл. Копп. АН СССР Н.Ю. Шведовой, 18-е изд., стереотип. М., Русский язык, 1987, с. 515:
4. **Абова Т.Е.** Арбитражный процесс в СССР. М., 1985, с. 78.
5. **Պետրոսյան Ռ.Գ.** Հայաստանի քաղաքացիական դատավարություն, 3-րդ հրատ., Եր., 2007, էջ 158:
6. **Кожеевников С.Н., Кузнецов А.П.** Общеправовые и отраслевые принципы: сравнительный анализ // “Юрист”, 2000, N4, с. 64.
7. **Чечина Н.А.** Принципы советского гражданского процессуального права и их нормативное закрепление // Известия высших учебных заведений. Правоведение, 1960, N3, с. 78-79.
8. Французско-русский словарь. Сост. В.В. Потоцкая, Н.П. Потоцкая. М., изд. “Советская энциклопедия”, 1970, с. 182.
9. Անգլերեն-հայերեն բառարան, **Հ.Ա. Ասմազույանի և Մ.Բ. Հովհաննիսյանի** խմբ., Եր., «Հայաստան» հրատ., 1991, էջ 265:
10. **Плешанов А.Г.** Диспозитивное начало в сфере гражданской юрисдикции: проблемы теории и практики. Екатеринбург, 2001, с. 7.
11. **Гурвич М.А.** Принципы советского гражданского процессуального права/Труды ВЮЗИ. М., 1965, с. 30-31.
12. **Боннер А.Т.** Принцип диспозитивности советского гражданского процессуального права. Учебное пособие. М., 1987, с. 44.
13. Նույն տեղում:
14. **Лукасян Р.Е.** Проблема интереса в советском гражданском процессуальном праве. Саратов, 1970, с. 67, 77.
15. **Клейман А.Ф.** Гражданский процесс. Учебник. М., 1940, с. 25.
16. **Тараненко В.Ф.** Принципы диспозитивности и состязательности в советском гражданском процессе. Учебное пособие. М., 1990, с. 4.
17. **Պետրոսյան Ռ.Գ.** Հայաստանի քաղաքացիական դատավարություն, 3-րդ հրատ., Եր., 2007, էջ 174:
18. **Հովհաննիսյան Վ.Վ.** Իրավունքների պաշտպանության արբիտրաժային ձևը, ԵՊՀ հրատ., Եր., 2008, էջ 182:
19. **Գալսթյան Ա.Հ.** Քաղաքացիական դատավարություն, ուս. ձեռնարկ, Եր., 2007, էջ 34:
20. **Боннер А.Т.** Принцип законности в советском гражданском процессе. Учебное пособие. М., ВЮЗИ, 1989, с. 18.
21. **Պետրոսյան Ռ.Գ.** Հայաստանի քաղաքացիական դատավարություն, 3-րդ հրատ., Եր., 2007, էջ 174:
22. **Лукасян Р.Е.** Реализация конституционного права на судебную защиту // Процессуальные средства реализации конституционного права на судебную и арбитражную защиту. Калинин, КГУ, 1982, с. 3-13.
23. **Боннер А.Т.** Принцип законности в советском гражданском процессе. Учебное пособие. М., ВЮЗИ, 1989, с. 19.
24. **Шанин А.А.** Принцип диспозитивности гражданского процессуального права. Саратов. 1999, с. 8.
25. **Авдеенко Н.И.** Механизм и пределы регулирующего воздействия гражданского процессуального права. Л., ЛГУ, 1969, с. 54.
26. **Боннер А.Т.** Принцип диспозитивности советского гражданского процессуального права. Учебное пособие. М., 1987, с. 35.
27. **Мельников А.А.** Советский гражданский процессуальный закон. Вопросы теории гражданского процессуального права. М., “Наука”, 1973, с. 74.
28. **Исаченко В.Л.** К учению о принципе диспозитивности в гражданском процессе. Казань, 1916, с. 3.
29. **Мальшеев К.** Учебник гражданского судопроизводства. Т. 1. СПб, 1874, с. 241-242.
30. **Фишман Л.И.** Движение гражданского процесса. Харьков.
31. Гражданский процесс. Под ред. С.Н. Абрамова. М., 1948, с. 32.
32. **Семенова В.М.** Специфическое отраслевые принципы советского гражданского процессуального права. Сборник ученых трудов. Выпуск 4. Свердловск, 1964, с. 323-324.
33. **Тараненко В.Ф.** Принципы арбитражного процесса. М., 1988, с. 32.
34. **Пятилетов И.М.** К вопросу о сущности принципа диспозитивности в советском гражданском процессе/Вопросы науки советского гражданского процессуального права. Труды ВЮЗИ, Том 51, М., 1977, с. 83.
35. **Авдюков М.Г.** Принцип законности в гражданском судопроизводстве. М., 1970, с. 119.
36. **Семенов В.М.** Специфические отраслевые принципы советского гражданского процессуального права. Сборник учебных трудов. Выпуск 4. Свердловск, 1964, с. 335.
37. **Гурвич М.А.** Структура и движение гражданско-процессуального правоотношения // Вопросы науки советского гражданско-процессуального права. Труды ВЮЗИ. Т. 38. М., 1975, с. 9.
38. **Лукасян Р.Е.** Проблема интереса в советском гражданском процессуальном праве. Саратов, 1970, с. 78, 99.
39. Նույն տեղում, էջ 95:
40. **Плешанов А. Г.** Диспозитивное начало в сфере гражданской юрисдикции: проблемы теории и практики. Изд-во “НОРМА”, М., 2002, с. 37.

Հեղինակ՝ ՀԱԽՎԵՐԴՅԱՆ

*ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի
Էկոլոգիական իրավունքի գիտաուսումնական
կենտրոնի իրավաբան,
ԵՊՀ քաղաքացիական դատավարության
իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ*

ԷԿՈԼՈԳԻԱԿԱՆ ԱՊԱՀՈՎԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ՆԵՐԴՐՄԱՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

Տնտեսական գործունեության հետևանքով շրջակա միջավայրի աղտոտման վտանգը գործնականում հնարավոր չէ լիովին բացառել կամ չեզոքացնել, քանի որ գրեթե միշտ առկա է տեխնոլոգիական, մարդկային և բնական գործոններով պայմանավորված վթարների ռիսկը, որը պոտենցիալ աղտոտողներին և տուժողներին, ինչպես նաև պետությանը ստիպում է փնտրել այնպիսի գործիքներ, որոնք թույլ կտան երաշխավորել պատճառված վնասի հատուցումը և միաժամանակ պահպանել ձեռնարկության ֆինանսական կայունությունը: Այդպիսի գործիք է Էկոլոգիական ապահովագրությունը կամ, ինչպես ընդունված է արևմտյան գրականությունում, շրջակա միջավայրի վթարային աղտոտման հետևանքով երրորդ անձանց պատճառված վնասի համար քաղաքացիաիրավական պատասխանատվության ապահովագրությունը: 1960-ական թվականներից սկսած Էկոլոգիական ապահովագրությունը լայնորեն սկսեց կիրառվել ԱՄՆ-ում և եվրոպական երկրներում: Հետխորհրդային մի շարք երկրներում (ՌԴ, Ուկրաինա, Ղազախստան, Վրաստան և այլն) ներկայումս ակտիվորեն զարգանում է էկոլո-

գիական ապահովագրության համակարգը, սակայն հայկական օրենսդրությանը այն դեռևս անձանոթ է:

Ժամանակակից պայմաններում շրջակա միջավայրի պահպանության մեխանիզմների համալիր օրենսդրական ամրագրումը և դրանց արդյունավետ գործառնման համար անհրաժեշտ իրավական դաշտի ձևավորումը կարևոր նախապայման է մարդու մի շարք հիմնարար իրավունքների, այդ թվում՝ կյանքի իրավունքի իրացման գործունե երաշխիքների ապահովման համար: Անկախության առաջին իսկ օրերից Հայաստանի Հանրապետությունը, ինչպես և ԽՍՀՄ անդամ մյուս պետությունները, կանգնեց ազգային օրենսդրության համակարգի ձևավորման դժվարին խնդրի առջև, որը պահանջում էր առավելագույնս հաշվի առնել տնտեսական նոր կացութաձևի հրամայականները և միաժամանակ ուրվագծել հասարակական հարաբերությունների ներդաշնակ զարգացման ուղղությունները: Այս համատեքստում օրենսդրության հարակից ճյուղերին զուգահեռ բնօգտագործման և շրջակա միջավայրի պահպանության ոլորտի հասարակական հարաբերությունները կարգավորող իրավական դաշտի ձևավորման

ՀՈՒՆԻՍ 2010 6 (131)

ՊԱՏԱԿԱՆ
Իշխանություն

Քաղաքացիական դատավարութուն

անհրաժեշտությունը դժվար է գերազանահատել:

Հայաստանի Հանրապետության Էկոլոգիական օրենսդրության զարգացման երկրորդ փուլում, որի սկիզբ կարելի է համարել 2001 թվականից հետո ընկած ժամանակաշրջանը, նկատելի է շրջակա միջավայրի պահպանության գործիքների կատարելագործման որոշակի միտում, ինչը, ի թիվս այլ գործոնների, առավելապես պայմանավորված է տնտեսական հարաբերությունների զարգացմամբ: Ժամանակակից փուլում Էկոլոգիական հարաբերությունների իրավական կարգավորման մեխանիզմին բնորոշ է ներգործության վարչական գործիքների և տնտեսական խթանման լծակների զուգորդումը:¹ Վերջիններիս համակարգում Էկոլոգիական ապահովագրությունն առանձնակի կարևորություն ունի, քանի որ ի տարբերություն այլ տնտեսական գործիքների, *անմիջականորեն երաշխավորում է* ինչպես ապահովագրի, այնպես էլ ողջ հասարակության և պետության շահերը: Հայաստանի Հանրապետությունում Էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի ներդրման իրավական ապահովումն առավել քան արդիական է, քանի որ տնտեսավարող սուբյեկտները սահմանափակ ֆինանսական հնարավորությունների պայմաններում հաճախ հետին պլան են մղում Էկոլոգիական և արտադրական անվտանգության խնդիրների լուծումը, իսկ շրջակա միջավայրին վնաս պատճառվելու դեպքում դրա վերականգնման բեռը ծանրանում է պետական բյուջեի առանց այն էլ սուղ միջոցների վրա, քանի որ ոլորտը կարգավորող օրենսդրության բազմաթիվ թերությունների և բացթողումների պայմաններում վնաս պատճառողները կարողանում են մեծ հաջողությամբ խուսափել պատասխանատվությունից: Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ Էկոլոգիական ապահովագրության կայացած համակարգը

կարելի է վստահաբար համարել ազգային անվտանգությունը երաշխավորող կարևոր բաղադրիչներից մեկը:

Դոկտրինալ աղբյուրներում «Էկոլոգիական ապահովագրության» եզրույթի բովանդակային ծավալի վերաբերյալ միանշանակ կարծիք գոյություն չունի: Արևմտյան հեղինակների գերակշիռ մասը (Ջ. Հոնթելեզ, Լ.Ք. Քոլդվել, Ֆ.Փ. Թոմաս և ուրիշներ) Էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտը դիտարկում է նեղ իմաստով՝ որպես պոտենցիալ վտանգ ներակայացնող օբյեկտների սեփականատերերի քաղաքացիաիրավական պատասխանատվության ապահովագրություն:² Ի տարբերություն նշված մոտեցման՝ մի շարք ռուս գիտնականներ (Մ.Մ. Բրինչուկ, Վ.Վ. Պետրով, Բ.Վ. Երոֆեև, Է.Յու. Իսմաիլովա, Յու.Վ. Տրունցևսկի և այլոք) Էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի շրջանակներում ներառում են այն հասարակական հարաբերությունները, որոնք առաջանում են տեխնածին վթարների և տարերային աղետների հետևանքով շրջակա միջավայրին կամ նրա առանձին բաղադրիչներին պատճառված վնասի դեպքում հատուկ ապահովագրական ֆոնդերի հաշվին ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց, ինչպես նաև պետության գույքային շահերի պաշտպանության կապակցությամբ:³ Չնայած Էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի տարատեսակ բնորոշումներին՝ գրեթե բոլոր հեղինակներն ընդունում են այն մոտեցումը, որ լինելով բնօգտագործման կարգավորման տնտեսական մեխանիզմի բաղադրիչ՝ Էկոլոգիական ապահովագրությունը հիմնվում է կողմերի փոխադարձ շահերի վրա, երբ ռացիոնալ բնօգտագործման խնդիրը լուծվում է մի կողմից աղտոտողի տնտեսական նպատակների, մյուս կողմից հասարակության շահերի հավասարակշռման ճանապարհով:⁴ Այսինքն՝ Էկոլոգիական ապահո-

Քաղաքացիական դատավարութիւն

վագրությունը հանդես է գալիս որպես էկոլոգիական վնասի հատուցումն արտաբյուջետային գործիք, որը թույլ է տալիս կատարել ռիսկերի հիմնավորված վերաբաշխում ապահովադրի, ապահովագրողի և վերաապահովագրողի միջև:

Տնտեսվարողների համար էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի կարևորությունը հիմնավորվում է հետևյալով: Նախ՝ օրենսդրությամբ սահմանված չէ վնաս պատճառելու դեպքում հատուցման ենթակա գումարի վերին շեմը, այսինքն՝ գործնականում վնասների հատուցման մասին հայցապահանջ կարող է ներկայացվել ցանկացած գումարի չափով: *Երկրորդ*՝ տնտեսվարողը կարող է կորցնել ոչ միայն այդ պահին առկա նյութական միջոցները, այլ նաև սպասվելիք եկամուտները, որոնց վրա կարող է բռնագանձում տարածվել: Բնականաբար, այս պարագայում սնանկության գործընթացին դիմելը ցանկալի լուծում չէ, քանի որ այն հղի է գործարար հեղինակության կորստի վտանգով, ֆինանսական միջոցներ ներգրավելու բարդություններով և դրանցից բխող բազմաթիվ անցանկալի հետևանքներով: Եվ *վերջապես*, բավականին խոշոր⁵ դատական ծախսերը, որոնք ևս կրելու է վնաս պատճառողը:

Հայաստանի Հանրապետությունում ապահովագրությունը կարգավորվում է ՀՀ Սահմանադրությամբ⁶, միջազգային պայմանագրերով, ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքով⁷, «Ապահովագրության և ապահովագրական գործունեության մասին» ՀՀ օրենքով⁸, այլ օրենքներով և դրանց հիման վրա ընդունված Կենտրոնական բանկի նորմատիվ-իրավական ակտերով: Թեև ՀՀ-ում ապահովագրության և ապահովագրական գործունեության ոլորտը կարգավորող որևէ ակտ ուղղակիորեն էկոլոգիական ռիսկերի ապահովագրություն

չի նախատեսում, սակայն ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 984-րդ հոդվածը չի արգելում էկոլոգիական ապահովագրությունը, իսկ «Ապահովագրության և ապահովագրական գործունեության մասին» ՀՀ օրենքի 7-րդ հոդվածի 13-րդ մասը որպես ապահովագրության տեսակ սահմանում է ընդհանուր պատասխանատվության ապահովագրությունը, որի շրջանակներում միանշանակ կարելի է դիտարկել նաև էկոլոգիական ռիսկերի ապահովագրությունը: Փաստորեն, ոլորտը կարգավորող օրենսդրությունն ուրվագծում է այն իրավական շրջանակը, որի սահմաններում պետք է զարգանա էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտը: «Շրջակա միջավայրի պահպանության գործողությունների մասին» ՀՀ կառավարության որոշմամբ⁹ նախատեսվում է մինչև 2012 թվականն ընդունել օրենք «Պարտադիր էկոլոգիական ապահովագրության մասին», սակայն ներկայիս իրավիճակը ստիպում է թերահավատությամբ վերաբերել կառավարության ծրագրին, քանզի առ այսօր որևէ գործնական քայլ այդ ուղղությամբ չի ձեռնարկվել:

Խոսելով ՀՀ-ում էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի ներդրման իրավական ասպեկտների մասին՝ ի սկզբանե պետք է նկատի ունենալ այն, որ ցանկացած իրավական ինստիտուտի գործողության արդյունավետությունը պայմանավորված է դրա կարգավորվածության մակարդակով և որակով: Այս առնչությամբ որպես առաջին քայլ՝ անգնահատելի է հստակ սկզբունքների, նպատակների, խնդիրների, մոտեցումների և հարցադրումների մշակման կարևորությունը: Ինչպես իրավացիորեն նշում է Ն.Մ. Մարչենկոն. «Իրավական կարգավորումն սկսվում է նպատակի սահմանմամբ և ավարտվում դրա իրականացմամբ՝ հասնելով որոշակի արդյունքների: Նպատակն այն է,

որպեսզի իրավունքի սուբյեկտները գործեն իրավական ակտերի պահանջներին համապատասխան, և սոցիալական գործընթացները լինեն անձի, հասարակության և պետության շահերին համահունչ»:¹⁰ Այս կտրվածքով էկոլոգիական ռիսկերի ապահովագրության ինստիտուտի ներդրման իրավական ապահովման հիմնական ուղղությունները նախանշող հայեցակարգային փաստաթղթի բացակայության պայմաններում, իրավական ակտերի մշակման աշխատանքներին ձեռնամուխ լինելը, մեղմ ասած, արկածախնդրություն է: Ցավոք, մնան պրակտիկան հատկապես էկոլոգիական օրենսդրության մշակման ոլորտում բավականին տարածված է:

Հիմք ընդունելով վերը շարադրվածը՝ կարող ենք փաստել, որ էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտը ՀՀ-ում գտնվում է նախասաղմնային վիճակում, և այս պահին որոշակի վերապահումներով կարելի է խոսել միայն դրա ներդրման իրավական նախադրյալների և զարգացման հեռանկարների մասին: Այս համատեքստում կարևորվում է էկոլոգիական ապահովագրության միջազգային առաջավոր փորձի ուսումնասիրությունը, որի վերլուծությունը ներկայացնում ենք ստորև:

Էկոլոգիական ռիսկերի ապահովագրության շուկան բավականին զարգացած է ԱՄՆ-ում և ԵՄ-ում, ինչին նպաստել են համապատասխան օրենսդրական դաշտի ձևավորումը, էկոլոգիական իրավախախտումների համար կիրառվող պատասխանատվության մեխանիզմների կատարելագործումը և հասարակության էկոլոգիական գիտակցության բարձր մակարդակը: Ներկայումս եվրոպական շատ երկրներում նկատվում է ընդհանուր պատասխանատվության ապահովագրության պայմանագրերից էկոլոգիական ռիսկերի ապահովագրության բացառման և շրջակա միջավայրի աղտոտման հետ

կապված բոլոր ռիսկերն էկոլոգիական ապահովագրության պայմանագրի շրջանակներում նախատեսելու միտում:¹¹

Եվրոպական միության երկրներում ձևավորվել է միասնական ապահովագրական տարածք, իսկ անդամ պետությունների ապահովագրական օրենսդրությունները հիմնվում են միասնական չափանիշների վրա: Դրա համար խթան է հանդիսացել դեռևս 1957 թվականին կնքված Հռոմի պայմանագիրը, որի 52-րդ, 59-րդ և 67-րդ հոդվածները հռչակում են անդամ պետությունների տարածքում հիմնադրման ազատության, ծառայությունների մատուցման ազատության և կապիտալի ազատ տեղաշարժի սկզբունքները: 1973 թվականին ընդունված «Ոչ կյանքի ապահովագրության մասին»¹² և 1979 թվականի «Կյանքի ապահովագրության մասին»¹³ ԵՄ դիրեկտիվները, որոնք Արևմտյան Եվրոպայում ապահովագրական գործունեության ծավալման համար միասնական իրավական հիմք ստեղծեցին: Դա հիմնականում հանգում էր հետևյալին.

- հասկացությունների միասնական ապարատի ձևավորում միասնական ապահովագրական օրենսդրություն ընդունելու նպատակով,

- ապահովագրական ընկերությունների դասակարգում՝ ըստ վերջիններիս կողմից առաջարկվող ապահովագրական ծառայությունների տեսակների (կյանքի ապահովագրություն և ոչ կյանքի ապահովագրություն),

- ապահովագրության տեսակների դասակարգման միասնական չափանիշների մշակում ընկերությունների լիցենզավորման և արդյունավետ վերահսկողության ապահովման նպատակով,

- ապահովագրական ընկերությունների հիմնադրման, կանոնադրական կապիտալի չափին, գործարար ծրագրին և անձնակազմի մասնագիտական

Քաղաքացիական դատավարություն

պատրաստվածությանը ներկայացվող իրավական պահանջների սահմանում,

- ապահովագրական ֆոնդերի ձևավորման միասնական կանոնների ընդունում,

- ապահովագրական պահուստների ներդրման միասնական կանոնների սահմանում:¹⁴

2004 թվականի ապրիլի 21-ին ԵՄ Էկոլոգիական օրենսդրության զարգացման նպատակով ընդունվեց ԵՄ դիրեկտիվ «Շրջակա միջավայրին պատճառված վնասի կանխարգելման և չեզոքացման նպատակով Էկոլոգիական պատասխանատվության մասին»¹⁵, որը հիմնվում է «աղտոտողը վճարում է» հայտնի սկզբունքի վրա: Այն անդամ պետություններին պարտավորեցնում է միջոցներ ձեռնարկել՝ խրախուսելու օպերատորներին, որպեսզի վերջիններս օգտվեն ապահովագրական կամ ֆինանսական անվտանգության այլ գործիքներից, ինչպես նաև աջակցեն ապահովագրական շուկայի զարգացմանը: Դիրեկտիվի հիմնական նպատակն օպերատորների կողմից շրջակա միջավայրին պատճառված վնասների հատուցման արդյունավետության բարձրացման համար ընդհանուր իրավական շրջանակի սահմանումն է: Հատկանշական է, որ ԵՄ օրենսդրությամբ պարտադիր Էկոլոգիական ապահովագրություն նախատեսված չէ (տնտեսական գործունեության որոշակի տեսակների համար պարտադիր Էկոլոգիական ապահովագրության պահանջ սահմանված է ԵՄ անդամ մի շարք պետությունների ազգային օրենսդրությամբ՝ Ֆինլանդիա, Նորվեգիա, Իտալիա և այլն), սակայն գործարար միջավայրում ձևավորված ավանդույթները, այդ թվում նաև տնտեսական մրցակցության պայմանները լուրջ խոչընդոտներ են ստեղծում Էկոլոգիական ռիսկերի ապահովագրությունից խուսափող օպերատորների համար: Այլ

կերպ ասած՝ ձևավորված գործարար մթնոլորտում կոնտրագենտների, պոտենցիալ ներդրողների, մրցակիցների, ինչպես նաև հասարակության մոտ սեփական վարկանիշը բարձր պահելու նախապայմաններից մեկն էլ Էկոլոգիական ռիսկերի ապահովագրությունն է, ինչը թույլ է տալիս ապահովագրական պատահարի վրա հասնելու դեպքում՝ պահպանելով տնտեսական կենսունակությունը՝ հնարավորինս արագ և արդյունավետ վերականգնելու բացասական հետևանքները:

Եվրոպական երկրներում ապահովագրական ընկերությունների կողմից մշակված ապահովագրական պորտֆելների հիմնական նպատակը շրջակա միջավայրին սպառնացող վտանգի կանխարգելումն է և պատճառված վնասի հատուցումը: Այդպիսի օրինակ կարող է լինել շվեյցարական “Swiss Reinsurance Company” ապահովագրական ընկերության կողմից առաջարկվող թափոնների թաղման վայրերի շահագործման հետևանքով շրջակա միջավայրին պատճառված վնասի համար պատասխանատվության ապահովագրության պոլիսը¹⁶: Փաստաթղթում արտահայտված մոտեցումները հիմնվում են ապահովադրի, ապահովագրողի և վերաապահովագրողի սերտ համագործակցության վրա: Վերաապահովագրողը և ապահովագրողը ֆինանսական հատուցումից բացի, մատուցում են նաև լրացուցիչ ծառայություններ, օրինակ՝ կատարում են ռիսկերի կառավարման տեխնիկական փորձաքննություն, մատուցում են իրավաբանական խորհրդատվություն և այլն: Նշված միջոցները կանխարգելիչ նշանակություն ունեն. դրանք թույլ են տալիս նվազեցնել ռիսկերը և բացասական ազդեցությունների հավանականությունը: Ի վերջո, ապահովագրական պոլիսը անկախ ապովագրական հատուցման չափից, ծածկում է միայն վնասները՝ ըստ համաձայնեցված ֆինանսա-

կան պայմանների: Այդպիսի համագործակցությունը շահավետ է նաև ապահովագրողի և վերաապահովագրողի համար. հնարավորություն ունենալով հնարավորինս լիարժեք գնահատելու ռիսկերը՝ նրանք սահմանում են համարժեք ապահովագրական վճար: Ապահովագրական հատուցման և ռիսկերի կառավարման ու գնահատման տարբեր գործիքների համադրությունը թույլ է տալիս ճիշտ գնահատել և ապահովագրել էկոլոգիական ռիսկերը: Ապահովագրական պոլիսը թույլ է տալիս ծածկել ոչ միայն նախապես գնահատված վնասները, որոնք հետևանք են շրջակա միջավայրի աղտոտման, այլ նաև այն վնասները, որոնք կարող են առաջանալ ժամանակի ընթացքում վտանգավոր նյութերի կուտակման դեպքում: Ապահովագրական հատուցումը տրվում է պոլիսի գործողության ժամկետում մարդկանց կյանքին, առողջությանը և գույքին հասցված վնասի հատուցման պահանջ ներկայացվելու դեպքում: Հարկ է նկատի ունենալ, որ շրջակա միջավայրի աղտոտումը բնահողի, մթնոլորտային օդի, ջրային ռեսուրսների և այլ բաղադրիչների բնական պայմանների տևական փոփոխությունն է վտանգավոր նյութերի արտահոսքի, արտանետումների և այլ եղանակներով տարածման հետևանքով: Պոլիսը ծածկում է նաև հնարավոր դատական ծախսերը: Բերված օրինակի վերլուծությունից կարելի է եզրակացնել, որ առաջարկվող ապահովագրական ծառայությունների համալիր փաթեթը վկայում է ԵՄ ապահովագրական շուկայում առողջ մրցակցային դաշտի ձևավորված լինելու մասին: Այդուհանդերձ, եվրոպական երկրներում էկոլոգիական ռիսկերի ապահովագրության ոլորտը կարգավորող օրենսդրության կատարելագործման խնդիրը շարունակում է մնալ օրակարգում:

ԱՄՆ-ում էկոլոգիական ապահովագրության նշանակությունը կտրուկ

աճեց՝ կապված ստատուտային իրավունքից բխող էկոլոգիական վնասի պատճառման դեպքում պատասխանատվության շրջանակների ընդլայնման հետ: Ինչպես ԵՄ-ում, այստեղ ևս էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտը խարսխված է «*ադաունտո-ղը վճարում է*» սկզբունքի վրա: Նախորդ դարի 60-70-ական թվականներին Միացյալ Նահանգներում ընդունվեցին բազմաթիվ օրենքներ շրջակա միջավայրի պահպանության, սպառողների շահերի պաշտպանության, արտադրանքի որակի և արտադրությունում աշխատանքային պայմանների նկատմամբ հսկողության ոլորտներում:¹⁷ Հատկանշական է, որ գրեթե բոլոր բնապահպանական օրենքներում ամրագրված են պահանջներ ֆինանսական երաշխիքների, այդ թվում՝ ապահովագրական հատուցումների վերաբերյալ: Ֆինանսական երաշխիքների տրամադրումը պարտադիր է ըստ «Նախաձեռնություններով աղտոտման մասին» (OPA), «Բնական ռեսուրսների պահպանության և վերականգնման մասին», «Շրջակա միջավայրին պատճառված վնասի դեպքում համալիր արձագանքման, փոխհատուցման և պատասխանատվության մասին» (CERCLA) դաշնային օրենքների:¹⁸

Ռուսաստանի Դաշնությունում էկոլոգիական ապահովագրությունը զարգանում է սկսած 1990-ականներից: Ընդ որում, սկզբնական շրջանում էկոլոգիական ապահովագրությունը ենթադրում էր միայն էկոլոգիապես վտանգավոր օբյեկտների սեփականատերերի քաղաքացիաիրավական պատասխանատվության ապահովագրություն՝ կապված տեխնաժին վթարի կամ բնական աղետի հետևանքով երրորդ անձանց պատճառված վնասի հատուցման անհրաժեշտության հետ: Ապահովագրական հատուցումը ծածկում էր աղտոտման հետևանքով տուժած երրորդ անձանց գույքային, ինչպես նաև

Քաղաքացիական դատավարութուն

քաղաքացիների կյանքին և առողջությանը պատճառված վնասները:

Սկսած 2000 թվականից Էկոլոգիական ապահովագրությունն ընկալվում է լայն իմաստով՝ որպես գործունեություն՝ ուղղված տնտեսվարման, բնօգտագործման և շրջակա միջավայրի պահպանության ոլորտներում Էկոլոգիական ռիսկերից ապահովագրական պաշտպանության համակարգի ձևավորմանը¹⁹: Ընդ որում, Էկոլոգիական ռիսկերը կարող են պայմանավորված լինել ոչ միայն վթարային աղտոտմամբ, այլ նաև աստիճանական բացասական ներգործությամբ: Շրջակա միջավայրում բացասական փոփոխությունները կարող են արտահայտվել ոչ միայն դրա առանձին բաղադրիչների աղտոտմամբ, սպառնալից կամ բնական ռեսուրսների հյուծմամբ, այլ նաև կենդանական և բուսական աշխարհի համար անհրաժեշտ պայմանների փոփոխմամբ, բնական Էկոհամակարգերի, բնական համալիրների և բնական լանդշաֆտների խախտումներով:

Ներկայումս ՌԴ-ում Էկոլոգիական ապահովագրությունն իրականացվում է ինչպես պարտադիր, այնպես էլ կամավոր հիմունքներով:

Պարտադիր ապահովագրությունը ներառում է պատասխանատվության ռիսկը բնակչության կյանքին և առողջությանը, ինչպես նաև քաղաքացիների առանձին խմբերին (օրինակ՝ ԱԷԿ-ների աշխատակիցներին) վնաս պատճառելու դեպքում: Էկոլոգիական ռիսկերի պարտադիր ապահովագրությունն իրականացվում է ՌԴ քաղաքացիական օրենսգրքի²⁰, «Ռուսաստանի Դաշնությունում ապահովագրական գործի կազմակերպման մասին»²¹ և «Վտանգավոր արտադրական օբյեկտների արդյունաբերական անվտանգության մասին»²² դաշնային օրենքների պահանջների հիման վրա: «Ռուսաստանի Դաշնությունում ապահովագրա-

կան գործի կազմակերպման մասին» օրենքի 32.9 հոդվածն առանձնացնում է ապահովագրության 23 տեսակ, այդ թվում՝ վտանգավոր օբյեկտներ շահագործող կազմակերպությունների քաղաքացիաիրավական պատասխանատվության ապահովագրությունը: Իսկ պարտադիր Էկոլոգիական ապահովագրության պահանջը բխում է «Վտանգավոր արտադրական օբյեկտների արդյունաբերական անվտանգության մասին» ՌԴ օրենքի 15-րդ հոդվածից, որի համաձայն. «Վտանգավոր արտադրական օբյեկտ շահագործող կազմակերպությունը պարտավոր է ապահովագրել իր պատասխանատվությունը վտանգավոր արտադրական օբյեկտում վթարի հետևանքով այլ անձանց կյանքին, առողջության և գույքին, ինչպես նաև շրջակա միջավայրին պատճառված վնասի համար»: Նկատենք, որ այսպիսի ձևակերպումն իրավաբանորեն ճիշտ չէ, քանի որ եթե խոսքը գնում է կյանքին, առողջության կամ գույքին պատճառված վնասի մասին, ապա վնաս կրողը կարող է լինել բացառապես իրավունքի սուբյեկտ, մինչդեռ հիշյալ դրույթը որպես այդպիսին՝ դիտարկում է շրջակա միջավայրը: Շրջակա միջավայրի վրա բացասական ներգործությունը կարող է դրսևորվել բնական ռեսուրսների աղտոտման, սպառնալից, Էկոհամակարգերի հավասարակշռության խախտման կամ այլ ձևերով, բայց ոչ երբեք շրջակա միջավայրին վնաս պատճառելով: Իրավագիտության մեջ «վնաս» կատեգորիան կիրառելի է իրավունքի սուբյեկտների, այլ ոչ թե օբյեկտների նկատմամբ, որոնց կապակցությամբ ծագում են իրավահարաբերություններ: ՌԴ օրենսդրության առանձնահատկություններից է նաև ապահովագրական հատուցման գումարի ստորին շեմի սահմանումը՝ ըստ շահագործվող օբյեկտի պոտենցիալ վտանգավորության աստիճանի: Սույն հոդվածի շրջանակներում հարկ չհամարե-

լով անդրադառնալ նշված մոտեցման նպատակահարմարության հարցին՝ նշենք միայն, որ ԵՄ-ում ապահովագրական հատուցման չափը որոշելու մեթոդները բավականին ճկուն են, ինչը պայմանավորված է ենթաօրենսդրական մակարդակով վնասների հաշվարկման և գնահատման մեթոդական ապահովվածությամբ, ինչպես նաև համապատասխան ինստիտուցիոնալ և տեխնիկական հզորությունների առկայությամբ:

Չնայած կարգավորվածության որոշակի մակարդակին՝ ՌԴ օրենսդրության կիրառման փորձը ցույց է տվել, որ էկոլոգիական վնասի հատուցումն իրականում ձևական բնույթ է կրում, քանի որ այդ ծախսերն արմատացած արատավոր պրակտիկայի ուժով հատուցվում են վերջին հերթին, և շահառուները, ըստ էության, զրկված են ապահովագրական պաշտպանությունից:

Փորձագիտական հաշվարկները ցույց են տալիս, որ էկոլոգիական ռիսկերի ապահովագրության գործող համակարգը թույլ է տալիս հատուցել պատճառված վնասի մինչև 40 տոկոսը՝ միաժամանակ պահպանելով ապահովագրական ընկերությունների արձանագրած տնտեսական բավականին բարձր ցուցանիշները:²³ Այսպիսի իրավիճակում խախտվում է ապահովագրական հարաբերության կողմերի շահերի առողջ բալանսը, և ի վերջո, այդ համակարգը դատապարտված է ճգնաժամի:

Ռուսաստանի Դաշնությունում էկոլոգիական ապահովագրությունը՝ որպես ապահովագրության առանձին տեսակ և շրջակա միջավայրի պահպանության շուկայական գործիք, նախատեսված է «Շրջակա միջավայրի պահպանության մասին» ՌԴ օրենքի²⁴ 18-րդ հոդվածում, համաձայն որի. «էկոլոգիական ապահովագրությունն իրականացվում է էկոլոգիական ռիսկերից իրավաբանական և ֆիզիկական

անձանց գույքային շահերի պաշտպանության նպատակով»: ՌԴ էկոլոգիական դոկտրինը նախատեսում է «շրջակա միջավայրի վրա հնարավոր բացասական ազդեցության դեպքում ֆինանսական երաշխիքների մեխանիզմի սահմանում՝ ներառյալ էկոլոգիական ապահովագրություն»:²⁵

Գնահատելով միջազգային դրական փորձը՝ հարկ է նշել, որ զարգացած և տնտեսապես կայուն պետություններում գործող էկոլոգիական ապահովագրության մոդելները չեն կարող մեխանիկորեն տեղայնացվել ՀՀ-ում: Դա առաջին հերթին պայմանավորված է մի շարք օբյեկտիվ գործոններով՝ ապահովագրական վճարների համար իրական աղբյուրների, վնասների գնահատման և հաշվարկման մեթոդիկայի, ապահովագրական վճարի հիմնավորված դրույքաչափերի, կազմակերպությունների վրա ներազդելու արդյունավետ լծակների և ապահովագրական պաշտպանության ոլորտում պետական քաղաքականության բացակայությամբ: Այնուամենայնիվ, գտնում ենք, որ հայրենական տնտեսության միջազգային ինտեգրացիայի, արտասահմանյան կապիտալի ներհոսքի ակտիվացման, գործընկեր պետություններում էկոլոգիական ապահովագրության համակարգի զարգացման և անդրսահմանային էկոլոգիական վնասների կանխարգելման և չեզոքացման ուղղությամբ մշակվող փաստաթղթերը պահանջում են, որպեսզի էկոլոգիական պատասխանատվության, էկոլոգիական վնասի գնահատման և էկոլոգիական ապահովագրության ոլորտները կարգավորող նորմատիվ-իրավական բազան ներդաշնակեցվի միջազգային օրենսդրության պահանջներին:

Հարկ է նշել, որ ի տարբերություն ՌԴ-ի, թե՛ ԵՄ-ում և թե՛ ԱՄՆ-ում էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի գործառնման և զարգացման

Քաղաքացիական դատավարություն

անկյունաքարը պատճառված վնասի համար նյութական պատասխանատվության կիրառման գործուն մեխանիզմներն են: Այլ կերպ ասած՝ շրջակա միջավայրին վնաս պատճառելու դեպքում լրիվ չափով նյութական պատասխանատվություն կրելու սպառնալիքն օպերատորների համար առավել նպատակահարմար և շահավետ է դարձնում էկոլոգիական ռիսկերի ապահովագրության ծառայություններից օգտվելը: Այդ է պատճառներից մեկը, որ ԵՄ-ում և ԱՄՆ-ում գործող կամավոր էկոլոգիական ապահովագրության մոդելներն իրենց արդյունավետությամբ բազմիցս գերազանցում են ՌԳ-ում կիրառվող պարտադիր էկոլոգիական ապահովագրության մեխանիզմին:

Հայաստանի Հանրապետությունում էկոլոգիական ռիսկերի ապահովագրության որևէ մոդելի ներդրումը ենթադրում է իրավական և ինստիտուցիոնալ մեծածավալ վերափոխումներ, որոնք պայմանավորված էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի համալիր բնույթով՝ այս կամ այն չափով շոշափելու են հասարակական կյանքի բազմաթիվ ոլորտներ: Հետևաբար, անշրջափակ, չհիմնավորված և չկշռադատված քայլերը, որքան էլ որ թելադրված լինեն բարի մղումներով, կարող են լուրջ սպառնալիքի առջև կանգնեցնել հանրապետության՝ առանց այդ էլ զգայուն տնտեսական համակարգը: Ուստի գտնում ենք, որ բուն իրավական կարգավորման գործընթացին պետք է նախորդի էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի իրավական կարգավորման, ինչպես նաև հարակից ինստիտուտների կատարելագործման հիմնական ուղղությունների վերաբերյալ հայեցակարգային փաստաթղթի մշակումը: Այն պետք է հիմնված լինի տնտեսական, սոցիալական, քաղաքական ոլորտների բազմակողմանի գիտական ուսումնասիրությունների արդյունքների վրա, արտացոլի տիրող

փաստացի վիճակը, գույության ունեցող իրական խնդիրները, գնահատի հնարավոր խոչընդոտների հաղթահարման հնարավորությունները և ուղիները, իրավաբանորեն հիմնավորի հասարակության բոլոր ձեռքբերումները և ամրագրի հասարակական կյանքում կատարվող և կայանալիք փոփոխությունները: Կարծում ենք՝ այս ճանապարհով հնարավոր կլինի ապահովել էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի իրավական կարգավորման արդյունավետությունը:

Չհավակնելով լիակատար և բազմակողմանի եզրահանգումների՝ փորձենք համակարգված ձևով ներկայացնել այն հիմնական խնդիրները և հարցադրումները, որոնք պետք է արտացոլվեն և հիմնավորվեն հայեցակարգային փաստաթղթում: Դրանք պայմանականորեն կարելի է բաժանել երկու խմբի՝ 1) էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի ներդրման և գործառնման համար անհրաժեշտ արտաքին իրավական դաշտի բաղադրիչներ և 2) էկոլոգիական ապահովագրական հարաբերության մասնակիցների վարքագիծը կարգավորող կամ էկոլոգիական ապահովագրության ներքին կողմը կանոնակարգող բաղադրիչներ:

Առաջին խմբում կարելի է ներառել հետևյալ խնդիրները.

Հայաստանի Հանրապետության համար էկոլոգիական ապահովագրության առավելագույնս արդյունավետ մոդելի ընտրություն. ներկայումս աշխարհում կիրառվող էկոլոգիական ապահովագրության մոդելները միմյանցից հիմնականում տարբերվում են արտապահովագրողի իրավական կարգավիճակի, այսինքն՝ կախված այն բանից, թե էկոլոգիական ռիսկերի ապահովագրությունն իրականացնում է մասնավոր ապահովագրական ընկերությունը, տնտեսվարող սուբյեկտն իր պահուստային ֆոնդերի հաշվին (ինքնաապահովագրություն)²⁶, թե՞ պետու-

Քաղաքացիական դատավարություն

թյունը՝ ի դեմս լիազորված մարմնի, բ/ըստ էկոլոգիական ապահովագրության իրականացման ձևի՝ պարտադիր և կամավոր: «Ապահովագրության և ապահովագրական գործունեության մասին» ՀՀ օրենքի 7-րդ հոդվածով նախատեսված ապահովագրության դասերով ապահովագրական գործունեություն իրականացնում են օրենքով սահմանված կարգով ՀՀ կենտրոնական բանկից ապահովագրական գործունեության լիցենզիա ստացած իրավաբանական անձինք: Ուստի, այս առումով գտնում ենք, որ ինքնաապահովագրության կամ էկոլոգիական ռիսկերի պետական ապահովագրության մոդելները Հայաստանի պարագայում կիրառելի չեն:

Ինչ վերաբերում է էկոլոգիական ապահովագրության ձևին, ապա պարտադիր ապահովագրության համակարգի ներդրման նպատակահարմարությունն անհրաժեշտ է գնահատել բազմաթիվ գործոնների լույսի ներքո, ինչպիսիք են երկրի տնտեսության կառուցվածքը, բնական պայմանների համադրությունը, ձեռնարկություններում կիրառվող անվտանգության միջոցների և դրանց տեխնիկական զինվածության մակարդակը, բնապահպանության և բնօգտագործման ոլորտում գործող նորմատիվներն ու ստանդարտները, ոլորտի պետական վերահսկողության արդյունավետությունը և այլն: Կամավոր էկոլոգիական ապահովագրությունը կարելի է զարգացնել տնտեսական և վարչական խթանման միջոցների կիրառման արդյունքում, օրինակ՝ էկոլոգիական ռիսկերը կամավոր ապահովագրած ընկերություններին հարկային արտոնություններ տրամադրելու միջոցով: Էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի կիրառման կետարյա փորձը ցույց է տալիս, որ համակարգի զարգացմանը զուգահեռ պետություններն աստիճանաբար հրաժարվում են պարտադիր էկոլոգիական

ապահովագրության պահանջից, ինչի հաշվին ֆինանսական շուկայում ավելանում է կամավոր էկոլոգիական ապահովագրության արդյունքում ձևավորված ֆոնդերի տեսակարար կշիռը: Սա վկայում է այն մասին, որ էկոլոգիական ապահովագրությունը օրգանապես կապված է տնտեսական մեխանիզմի մյուս բաղադրիչների հետ, և ներդաշնակ զարգացումների շնորհիվ դրանց միջև հնարավոր է ստեղծել օպտիմալ բալանս՝ ի շահ ողջ հասարակության: Այնուամենայնիվ, քանի դեռ Հայաստանում տնտեսական խթանման միջոցների կարգավորվածության մակարդակը, ինչպես նաև հասարակության էկոլոգիական մշակույթը հեռու են բավարար լինելուց, պարտադիր էկոլոգիական ապահովագրության համակարգի կիրառումն առավել նպատակահարմար է:

- *Ապահովագրության ոլորտի օրենսդրության կատարելագործում.* ՀՀ-ում, ինչպես և մի շարք արևմտյան պետություններում ապահովագրության իրավական կարգավորման արդյունքները կազմում են եռաստիճան համակարգ՝ 1) ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրք, բանկային և հարկային օրենսդրություն, 2) ապահովագրության և ապահովագրական գործունեության մասին հատուկ օրենքներ և 3) ենթաօրենսդրական ակտեր՝ կառավարության որոշումներ, կենտրոնական բանկի խորհրդի որոշումներ և գերատեսչական այլ փաստաթղթեր: Ապահովագրական հարաբերությունների իրավական կարգավորումն ընդգրկում է ապահովագրական գործունեության բոլոր կողմերի իրավունքներն ու պարտականությունները, նրանց փոխհարաբերությունների ձևերը:²⁷ Հատուկ քննարկման առարկա է «Էկոլոգիական ապահովագրության մասին» հատուկ օրենքի ընդունման անհրաժեշտության հարցը: Այս առումով հնարավոր են զարգացման հետևյալ տարբերակները. *առաջին՝* «Ապահովագրության և

Քաղաքացիական դատավարութիւն

ապահովագրական գործունեության մասին» ՀՀ օրենքում համապատասխան փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու ճանապարհով ապահովագրության դասերի համակարգում ինտեգրել նաև էկոլոգիական ապահովագրությունը՝ որպէս առանձին դաս և օրենքի շրջանակներում կարգավորել այդ ինստիտուտին բնորոշ առավել կարևոր ասպեկտները, *երկրորդ*՝ մշակել «էկոլոգիական ապահովագրության մասին» օրենք, որով կկարգավորվեն էկոլոգիական ապահովագրության առանձնահատկություններով պայմանավորված իրավահարաբերությունները, իսկ «Ապահովագրության և ապահովագրական գործունեության մասին» ՀՀ օրենքը կգործի միայն այն մասով, որով չի հակասի հատուկ օրենքին: Նշված երկու մոտեցումներն էլ ունեն թերևս կոդներ, մասնավորապէս՝ առաջինի դեպքում շրջանակային օրենքի տեքստը կարող է անհարկի ծանրաբեռնվել²⁸, և միևնույն ժամանակ հնարավոր է, որ մի շարք հարցեր դուրս մնան օրենսդրական կարգավորման շրջանակից: Առանձին օրենքի ընդունումը թէև հնարավորություն է տալիս համապարփակ կարգավորման ենթարկել ոլորտի հասարակական հարբերությունները, սակայն խնդիրներ կարող են առաջանալ իրավական համակարգը կազմող այլ ակտերի հետ գործուն համակարգային կապերի ապահովման տեսանկյունից: Ամեն դեպքում նշված ուղիներից ցանկացածի ընտրությունը պետք է լինի գիտականորեն հիմնավորված և հնարավորինս ապահովի իրավական կարգավորման արդյունավետությունը:

- *Քաղաքացիաիրավական պատասխանատվության ինստիտուտի կատարելագործում*. ինչպէս արդեն նշվել է, զարգացած պետություններում էկոլոգիական ապահովագրության արդյունավետության կարևորագույն պայմաններից մեկը պատճառով

վնասի համար քաղաքացիաիրավական պատասխանատվության ինստիտուտի հստակ գործառումն է: Թեև ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 60-րդ գլխի («Վնաս պատճառելու հետևանքով ծագած պարտավորություններ») մի շարք դրույթներ սահմանում են վնաս պատճառելու հետևանքով ծագած պատասխանատվության ընդհանուր հիմքերը, մասնավորապէս՝ ամրագրում են վնաս պատճառած անձի կողմից վնասը լրիվ ծավալով հատուցելու և առավել վտանգի աղբյուրով պատճառված վնասի դեպքում առանց մեղքի պատասխանատվության սկզբունքները: Այդուհանդերձ, հաճախ վնասի չափը հաշվարկելու հստակ մեթոդիկայի և եղանակների բացակայությունը լուրջ խոչընդոտներ է ստեղծում մարդու իրավունքների պաշտպանության և պետությանը պատճառված վնասի վերականգնման առումով:

- *էկոլոգիական ռիսկերի գնահատման և պատճառված վնասի հաշվարկման նորմատիվամեթոդական բազայի մշակում*. ՀՀ գործող օրենսդրության համակարգում էկոլոգիական ռիսկերի բազմակողմանի գնահատման հնարավորություն ընձեռող իրավական շրջանակ նախատեսված չէ: Իհարկէ, պրակտիկայում շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատում իրականացնելիս մասնագետներն անհրաժեշտաբար գնահատում են նախատեսվող տնտեսական գործունեության այս կամ այն տեսակի էկոլոգիական ռիսկերը, սակայն դա լավագույն դեպքում կատարվում է մասնագիտական բարեխղճության սկզբունքով, սակայն էկոլոգիական ապահովագրության պարագայում ռիսկերի գնահատման հստակ մեթոդիկայի բացակայությունը կարող է հանգեցնել չարաշահումների ապահովագրավճարի հաշվարկման մասով, ինչպէս նաև ապահովագրական հատուցում պահանջելու դեպքում վտանգի տակ դնել ապահովագրի շահերը:

Ինչ վերաբերում է պատճառված վնասի հաշվարկման եղանակներին, ապա որպես եզակի նմուշ պետք է հիշատակել «Բնապահպանական իրավախախտումների հետևանքով կենդանական և բուսական աշխարհին պատճառված վնասի հատուցման սակագների մասին» ՀՀ օրենքը²⁹, որը սահմանում է կենդանական և բուսական աշխարհին պատճառված վնասի հատուցման սակագները, դրա հաշվարկման և գանձման կարգը: Մյուս բնական ռեսուրսների մատուցող կորուստների հաշվարկման եղանակները որևէ իրավական ակտում ամրագրված չեն:

- *Էկոլոգիական աուդիտի համակարգի ներդրում.* Էկոլոգիական աուդիտն իրենից ներկայացնում է մեթոդիկա, որի միջոցով արտադրական գործունեության հիմնական պարամետրերում և բիզնես-ռազմավարության մեջ աստիճանաբար ներդրվում են առավել խիստ էկոլոգիական պահանջներ: *Էկոլոգիական աուդիտը* գործիք է, որը թույլ է տալիս բազմակողմանիորեն ստուգել և պարբերաբար գնահատել ձեռնարկության ներքին էկոլոգիական պոտենցիալը և պոտենցիալ էկոլոգիական ռիսկերը:³⁰ Այս ինստիտուտը ևս ծանոթ չէ մեր օրենսդրությանը:

- *Էկոլոգիական ապահովագրական գործունեության նկատմամբ պետական վերահսկողության ապահովում.* գրեթե բոլոր պետություններում ապահովագրական գործունեությունը գտնվում է պետական վերահսկողության ներքո: Դա պայմանավորված է երկու հանգամանքով. *նախ*՝ պետությունը շահագրգռված է զարգացնելու ապահովագրական շուկան, քանի որ այն լուծում է մի շարք կարևոր սոցիալ-տնտեսական խնդիրներ՝ երաշխավորելով պատճառված վնասների հատուցումը և կուտակելով ներդրումային ռեսուրսներ, *երկրորդ*՝ ապահովադիրներն ունեն պաշտպանության կարիք, քանի որ վերջիններս ապահովագրական ընկերություններին վստա-

հում են իրենց դրամական միջոցները՝ հաճախ պատկերացում չունենալով անգամ դրանց հուսալիության վերաբերյալ:³¹

ՀՀ-ում ապահովագրական գործունեության նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնում է ՀՀ կենտրոնական բանկը, սակայն ի տարբերություն ապահովագրության մյուս դասերի՝ էկոլոգիական ապահովագրական գործունեության նկատմամբ վերահսկողությունը ենթադրում է ընդհանուր վերահսկողության ուղղությունների ընդլայնում և խորացում, ուստի՝ էկոլոգիական ապահովագրության առանձնահատկություններով պայմանավորված նոր վերահսկող կառույցի ստեղծման անհրաժեշտություն: Իհարկե, մման կառույցի գերատեսչական պատկանելիության, դրա խնդիրների ու լիազորությունների սահմանման հարցն առանձին ուսումնասիրության առարկա է:

Երկրորդ խմբում առանձնակի ուշադրության են արժանի էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի հետևյալ ասպեկտները.

- *Էկոլոգիական ապահովագրության առարկայի սահմանումը.* այս խնդիրը սերտորեն առնչվում է էկոլոգիական ռիսկերի գնահատման հետ, քանի որ ապահովագրության առարկան կազմում են հենց էկոլոգիական ռիսկի տարրերը, որոնց սպառիչ ցանկը բնականաբար չի կարող սահմանվել, սակայն իդենտիֆիկացման չափանիշները պետք է հստակ ամրագրված լինեն օրենսդրության մեջ:

- *Ապահովագրավճարի չափի սահմանումը.* ապահովագրության հարաբերություններում ապահովագրավճարն այն կենտրոնական տարրերից է, որը զգալի ազդեցություն ունի ապահովագրական շուկայում մրցակցային մթնոլորտի ձևավորման վրա, այլ կերպ ասած՝ որքան մատչելի է ապահովագրավճարը, ապահովադրի համար այնքան զրավիչ տվյալ ապահովագրական ընկերությունը: Էկոլոգիական ապահո-

Քաղաքացիական դատավարութիւն

վագրության պարագայում, երբ սովորաբար ապահովագրավճարը զգալի գումար է կազմում, դրա հաշվարկման սկզբունքները և մեթոդները հատուկ կարևորություն են ստանում, քանի որ այն մի կողմից պետք է համապատասխանի պոտենցիալ ռիսկերի դրամական գնահատման չափին, մյուս կողմից՝ շահավետ լինի ապահովագրողի և ապահովադրի համար: Ներկայումս զարգացած երկրներում կիրառվում են ապահովագրավճարի հաշվարկման տարատեսակ եղանակներ, որոնք հիմնականում միջանցից տարբերվում են նրանով, որ մի դեպքում վճարը հաշվարկելիս հիմք են ընդունվում ֆիքսված գործակիցները, իսկ մյուս դեպքում՝ բազմաթիվ բնական, մարդկային, տեխնիկական և տեխնոլոգիական գործոնների համակողմանի գնահատման արդյունքում յուրաքանչյուր ապահովադրի համար կատարվում է հատուկ հաշվարկ:

- *Ապահովագրական հատուցման չափի սահմանումը.* այս խնդրի առնչությամբ տարբեր երկրների պրակտիկայում գործում են հետևյալ չորս մոտեցումները. 1) օրենքով սահմանված է ապահովագրական հատուցման ստորին շեմը, 2) օրենքով սահմանված է ապահովագրական հատուցման վերին շեմը, 3) օրենքով սահմանված են հատուցման ինչպես ստորին, այնպես էլ վերին շեմերը, 4) ապահովագրական հատուցման նվազագույն և առավելագույն չափ սահմանված չէ: Այս մոտեցումներից ցանկացածի ընտրությունը պետք է հիմնավորված լինի երկրի սոցիալ-տնտեսական զարգացման առաջնահերթություններով, ապա-

հովագրական շուկայի տնտեսական ցունիչներով, վնասների հաշվարկման համար անհրաժեշտ նորմատիվամեթոդական բազայի և տեխնիկական հզորությունների առկայությամբ և մի շարք այլ գործոններով:

- *Ապահովագրական հատուցում ստանալու պահանջ ներկայացնելու ժամկետները.* եթե ապահովագրության մյուս դասերի դեպքում, որպես կանոն, ապահովագրական պատահարի և պատճառված վնասների միջև ժամանակային խզումը մեծ չէ, իսկ ապահովագրական պատահարը՝ ակնհայտ, ապա էկոլոգիական ապահովագրության դեպքում պատճառի և հետևանքի միջև ժամանակային տարբերությունը գործնականում կարող է գերազանցել սամկետը: Ուստի ապահովադրի և շահառուների իրավունքների պաշտպանությունը երաշխավորելու նպատակով գտնում ենք, որ էկոլոգիական ապահովագրության դեպքում ապահովագրական հատուցում ստանալու պահանջով դատարան դիմելու համար հայցային վաղեմության պահանջները չպետք է գործեն կամ գոնե պետք է սահմանվեն հայցային վաղեմության առավել երկար ժամկետներ:

Կարծում ենք, որ էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի այս և այլ առանձնահատկություններից բխող իրավական կարգավորման ենթակա ասպեկտների հստակեցումը, հնարավոր մոտեցումների ճշգրտումը և հիմնավորումը թույլ կտան առավելագույնս ապահովել ինստիտուտի իրավական կարգավորման արդյունավետությունը:

ՀՈՒՆԻՍ 2010 6 (131)

ՂԱՏԱԿԱՆ
ԻՋԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

52

1. *Петров В.В.* Экологическое право России. Учебник. М., “БЕК”, 1995, с. 216.
2. *John Hontelez* Environmental Policy Integration (EPI): Theory and practice in the UNECE region. European ECOForum. Kiev 2003. // *Lynton Keith Caldwell* International Environmental Policy. Emergence and

Dimensions. Second Edition. Duke Press Policy Studies. Duke University Press. Durham and London 1990. // *Thomas F.P.* Sullivan Environmental Law Handbook. Fourteenth Edition. Government Institutes, Inc. Rockville, MD 1997.

3. **Бринчук М.М.** Экологическое право. Учебник. 2-е изд., перераб. и доп. М., "Юристъ", 2005. // **Петров В.В.** Экологическое право России. Учебник. -М.: "БЕК", 1995. // **Ерофеев Б.В.** Экологическое право. Учебник. 3-е изд. перераб. и доп.-М.: И/Д "ФОРУМ":ИНФРА-М., 2006. // **Исмаилова Э.Ю., Трунцевский Ю.В.** Экологическое право. Учебник. 4-е изд., перераб. и доп. М., "ЮрИнфоР-МГУ", 2008.

4. **Михайлович С.С.** Экономические интересы субъектов экологического страхования. Автореферат ... кандидата экономических наук. М., 2003, с. 5.

5. Շրջակա միջավայրին պատճառված վնասի գնահատումը և հաշվարկումը պահանջում է բազմակողմանի ուսումնասիրություններ և տևական ժամանակ: Անհրաժեշտ լաբորատոր և այլ հետազոտությունները, ինչպես նաև տարբեր ոլորտների փորձագետների աշխատանքի վարձատրությունը զգալի գումարներ կարող են կազմել:

6. Ընդունվել է 27.11.2005, ուժի մեջ է մտել 05.12.2005, ՀՀՊՏ 2005.12.05:

7. Ընդունվել է 05.05.1998, ուժի մեջ է մտել 01.01.1999, ՀՀՊՏ 1998.08.10/17(50):

8. Ընդունվել է 09.04.2007, ուժի մեջ է մտել 30.09.2007, ՀՀՊՏ2007.05.30/27(551):

9. Ընդունվել է 14.08.2008, ուժի մեջ է մտել 01.01.2009, չի հրապարակվել:

10. Общая теория государства и права. Академический курс в 3-х томах. Том 3. Издание 2-е, перераб. и доп. Отв. ред. М.Н. Марченко. М., "Юристъ" 2001, с. 110.

11. Гармонизация экологических стандартов II. Заключительный технический отчет. Блок 13. Экологическая ответственность и экологическое страхование. GTZ, 2009, с. 65-66.

12. 73/240/ЕЕС, OJ L 228 of 16.8.1973.

13. 79/267/ЕЕС, OJ L 63 of 13.3.1979.

14. Страхование право. Учебник для вузов. Под ред. В.В. Шахова, В.Н. Григорьева, А.П. Архипова. 2-е изд., перераб. и доп. М., "ЮНИТИ-ДАНА", 2006, с. 76.

15. 2004/35/СЕ, OJ L 143 of 30.4.2004.

16. **Jurg Busenhardt, Rascal Baumann, Markus Orth, Christian Schauer, Bernd Wilke** Insuring environmental damage in the European Union. Zurich, 2007, с. 11.

17. **Абалкина И.Л.** Страхование экологи-

ческих рисков (из практики США). М., «ИНФРА-М», 1998, с. 7.

18. **Яжлев И.К.** Развитие системы страхования экологических рисков // Территория и планирование N2(9) 2007.

19. www.aecos.ru:

20. Гражданский кодекс РФ от 30.11.1994 года № 51-ФЗ:

21. Закон РФ «Об организации страхового дела в Российской Федерации» от 27.11.1992 года (ред. от 29.11.2007) № 4015-1.

22. Закон РФ «О промышленной безопасности опасных производственных объектов» от 21.07.1997 года № 116-ФЗ:

23. **Моткин Г.А.** Экономико-правовые основы страхования риска загрязнения окружающей среды // Государство и право, N6, 1994.

24. Закон РФ «Об охране окружающей среды» от 10 января 2002 года №7-ФЗ.

25. Распоряжение Правительства РФ от 31 августа 2002 года №1225-р «О одобрении экологической доктрины Российской Федерации».

26. Էկոլոգիական ապահովագրության այս մոդելը հայտնի է ԱՄՆ-ի և Մեծ Բրիտանիայի օրենսդրությանը, և լայնորեն կիրառվում է հատկապես նավթարդյունաբերող ընկերությունների կողմից:

27. Страхование право. Учебник для вузов. Под ред. В.В. Шахова, В.Н. Григорьева, А.П. Архипова. 2-е изд., перераб. и доп.-М., "ЮНИТИ-ДАНА", 2006, с. 45.

28. Օրինակ՝ օրենքում անհրաժեշտ է ամրագրել էկոլոգիական ապահովագրության ոլորտում կիրառվող հասկացությունների ընդարձակ համակարգը, որը մի քանի անգամ կզերազանցի «Ապահովագրության և ապահովագրական գործունեության» մասին ՀՀ օրենքի 3-րդ հոդվածի ծավալը:

29. Ընդունվել է 03.05.2005, ուժի մեջ է մտել 18.06.2005, ՀՀՊՏ 2005.06.08/35(407):

30. **Похомова Н.В., Рухтер К.К.** Экономика природопользования и экологический менеджмент: Учебник для вузов. СПб: Изд. С.-Петербургского ун-та, 1999, с. 457.

31. Страхование право. Учебник для вузов. Под ред. В.В. Шахова, В.Н. Григорьева, А.П. Архипова. 2-е изд., перераб. и доп. М., "ЮНИТИ-ДАНА", 2006, с. 46.

Խաչիկ ՂԱԶԱՐՅԱՆ

ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԱՆԽԱՐՀԻ ՈՉ ՏԻՊԻԿ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԶԵՎԵՐԸ

Քաղաքականապես կազմակերպված հասարակության գոյության ողջ ժամանակաշրջանում պետական մարմինների ձևավորման և պետական իշխանության իրականացման հարցերը չեն կորցնում իրենց արդիականությունը: Բազմաթիվ երկրների քաղաքական դրության կայունությունն ուղղակիորեն կախված է այն հանգամանքից, թե կառավարման ձևն արդյոք ճիշտ է ընտրված՝ հաշվի առնելով տվյալ երկրի բնակչության ավանդույթներն ու մտածելակերպը: Պետական կառավարման գործունեությունը, դրա արդյունավետությունը, կառավարության հեղինակությունն ու կայունությունը, երկրում օրինականության և իրավակարգի վիճակը կախված են այն հանգամանքից, թե ինչպես է կազմակերպված և ինչպես է իրականացվում պետական իշխանությունը:

Որոշ պետությունների կառավարման ձևերը սկզբունքորեն տարբերվում են ավանդական կառավարման ձևերից¹: Ուստի այս խմբի մեջ մտնող պետություններին կարելի է բնորոշել որպես առանձնահատուկ կառավարման ձև ունեցող երկրների: Նման տարբերությունը պայմանավորված է մի շարք պատճառներով, մասնավորապես.

- առաջին հերթին՝ վերջին տասնամյակների փորձը ցույց է տալիս, որ պետության կառավարելիության համար կարևոր է ոչ այնքան իշխանությունների բաժանումն ու փոխադարձ հավասարակշռման և զսպման համակարգը (վերջիններս ապահովում են

դեմոկրատիզմը կառավարման մեջ, բացառում են իշխանության կենտրոնացումը որևէ մարմնի կամ անձի ձեռքում), որքան պետական բարձրագույն մարմինների միջև անհրաժեշտ փոխադարձ կապերի, գործողությունների ու համաձայնեցվածության հաստատումը: Խառը կամ «խառնածին» կառավարման ձևերի ստեղծումը նպաստում է պետական մարմինների փոխգործակցության ուժեղացմանը՝ չնայած դա, սովորաբար, տեղի է ունենում կա՛մ խորհրդարանի դերի նվազեցմամբ, կա՛մ նախագահի լիազորությունների սահմանափակմամբ, կա՛մ կառավարության նկատմամբ և՛ խորհրդարանի, և՛ նախագահի կողմից միաժամանակյա ենթակայության սահմանմամբ, ինչն էլ անորոշություն է ստեղծում նրա կարգավիճակում:

- երկրորդ՝ «մաքուր» կառավարման ձևերն ունեն մի շարք թերություններ, որոնք բնորոշ են նման կառավարման ձևերին՝ որպես այդպիսին, իսկ համամարդկային և մարդասիրական արժեքների տարածումը հանգեցնում է նրան, որ հասարակությունները փորձում են գտնել առավել արդյունավետ կառավարման ձևեր, ինչն էլ հանգեցնում է «խառնածին» կառավարման ձևերի ստեղծմանը, քանզի այլ կառավարման ձևեր մարդկությանը դեռևս հայտնի չեն:

Միապետության ոչ տիպիկ ձևերն են՝ ընտրական, կոլեկտիվ, աստվածապետական, կեղծ խորհրդարանական և նահապետական:

Ընտրական միապետության դեպ-

ՀՈՒՆԻՍ 2010 6 (131)

ՂԱՏԱԿԱՆ
Իշխանություն

քում պետության գլուխն է հանդիսանում այն միապետը, ով գահի նկատմամբ իրավունքը ստացել է ոչ թե թագաժառանգման արդյունքում, այլ ընտրության արդյունքում:

Ընտրական միապետության վառ օրինակ է Մալայզիան: Դաշնության անդամների կամ նահանգների իրավական կարգավիճակը որոշվում է դաշնային Սահմանադրությամբ և առանձին նահանգների սահմանադրություններով: Մալայզիական 9 նահանգները գլխավորում են ժառանգական սահմանադրական միապետերը (Քեդաղ, Ջոխոր, Կելանտին, Փաղանգ, Փերակ, Սելանգոր և Տրենգանու նահանգներում սուլթաններ են, իսկ Նեգրի-Սեմբիլին նահանգում՝ մեծ կառավարիչը, Պերլիս նահանգում՝ ռաջան): Մալակա, Պինանգ, Սարավակ և Մաբախ նահանգները գլխավորում են նահանգապետերը, որոնց նշանակում է Մալայզիայի գերագույն կառավարիչը: Նահանգների ժառանգական կառավարիչները ձևավորում են Կառավարողների խորհուրդը և իրենց կազմից 5 տարի ժամկետով ընտրում են գերագույն կառավարչի, այսինքն՝ սահմանադրական միապետի (Յանգ դի-Պերտուան Ազոնգ), որը հիմնականում կատարում է պետության գլխի ներկայացուցչական գործառույթները: Նահանգապետերը մտնում են Խորհրդի կազմի մեջ՝ առանց քվեարկությանը մասնակցելու իրավունքի: Բացի պետության գլխի ընտրությունից, Խորհուրդը նաև «կարծիքներ» է տալիս դատավորներին, գլխավոր դատախազին, ընտրական հանձնաժողովի ու պետական ծառայության անդամներին նշանակելիս: Խորհուրդն ընդունում կամ մերժում է այն օրենքները, որոնք վերաբերում են տարածքային միավորների սահմանների փոփոխմանը: Սահմանադրության համաձայն՝ կառավարության յուրաքանչյուր որոշում կայացվում է գերագույն կառավարչի անունից և նրա

համաձայնությամբ: Պրակտիկայում վերջինս որոշումներն ընդունում է՝ ելնելով կառավարության կամ խորհրդարանի հանձնարարականներից՝ չնայած կարող է ունենալ նաև սեփական դիրքորոշումը:

Կոլեկտիվ միապետության դեպքում պետության գլուխը հանդիսանում է ոչ թե մեկ անձ, այլ կոլեկտիվ մարմին, որն էլ իրականացնում է միապետի գործառույթները: Արաբական Միացյալ Էմիրությունները կոլեկտիվ միապետության օրինակ է: Արաբական Միացյալ Էմիրությունների իշխանության դաշնային մարմինները բաղկացած են դաշնության բարձրագույն խորհրդից, դաշնության գլխից և նրա տեղակալից, նախարարների խորհրդից, դաշնային ազգային խորհրդից և դաշնային գերագույն դատարանից: Պետական իշխանության բարձրագույն մարմինը դաշնության բարձրագույն խորհուրդն է, որը բաղկացած է Էմիրությունների կառավարիչներից կամ Էմիրներից: Խորհրդում յուրաքանչյուր Էմիրություն ունի մեկ ձայն: Որոշում կայացնելու համար անհրաժեշտ է ձայների պարզ մեծամասնությունը, այսինքն՝ յոթ Էմիրություններից հինգ Էմիրությունների համաձայնությունը՝ Աբու-Դաբիի և Դուբայի Էմիրությունների կառավարիչների պարտադիր համաձայնությամբ: Դաշնության բարձրագույն խորհուրդն իր անդամներից 5 տարի ժամկետով ընտրում է խորհրդի նախագահին և նրա տեղակալին, որոնք հանդիսանում են Արաբական Միացյալ Էմիրությունների նախագահն ու փոխնախագահը: 1971թ-ից Արաբական Միացյալ Էմիրությունների նախագահն է Աբու-Դաբիի կառավարիչ շեյխ Չախը բեն սուլթան Ալ Նախախյանը, ով 2006թ. վերընտրվել է ութերորդ անգամ: Փոխնախագահի պաշտոնն ավանդաբար զբաղեցնում է Դուբայի կառավարիչը: Պետության գլուխն օժտված է լայն օրենսդրական և գործադիր լիա-

գործունեություններով: Վերջինս ցանկացած հարցի կապակցությամբ, բացի բարձրագույն խորհրդի իրավասությանը ենթակա հարցերի, կարող է ընդունել դեկրետներ ու ակտեր, բարձրագույն խորհրդի համաձայնությամբ կարող է արձակել ազգային խորհուրդը, նշանակում է բարձրագույն քաղաքացիական և զինվորական ծառայողներին: Դաշնային ազգային խորհուրդը խորհրդարանական տիպի խորհրդակցական մարմին է, որը գործում է կառավարությանը կից և բաղկացած է էմիբրությունների ներկայացուցիչներից: Վերջիններս նշանակվում են էմիբրությունների կողմից սահմանված կարգով:

Կեղծ խորհրդարանական միապետությունում պետության գլուխը, որի իշխանությունը սահմանափակված է ներկայացուցչական մարմնի իշխանությամբ, կատարում է կառավարության գլխի գործառույթները: Օրինակ՝ Քուվեյթում օրենսդիր իշխանությունը պատկանում է Էմիրին (պետության գլխին) և Ազգային ժողովին: Միապալատ Ազգային ժողովը (խորհրդարանը) Սահմանադրության համաձայն՝ բաղկացած է 75 պատգամավորներից (50 անդամ ուղղակի գաղտնի քվեարկությամբ ընտրվում են 4 տարի ժամկետով, իսկ 25-ը նշանակվում են Էմիրի կողմից): Ընտրական իրավունքից օգտվում են միայն կրթված բնիկ քուվեյթցի տղամարդիկ²: Պետության գլխի՝ ժառանգական Էմիրի ձեռքում է գտնվում երկրի ողջ իշխանությունը: Էմիրը նշանակում է գահի ժառանգորդին, ում թեկնածությունը հետագայում հաստատվում է խորհրդարանի կողմից: Ազգային ժողովի նստաշրջանների միջև եղած ժամանակահատվածում Էմիրը կարող է դեկրետներ արձակել, որոնք օրենքի ուժ ունեն, սակայն դրանք հետագայում պետք է հաստատվեն Ազգային ժողովի կողմից: Էմիրը դեկրետի միջոցով կարող է արձակել

Ազգային ժողովը՝ նշելով նման որոշման պատճառները, սակայն վերջինս նույն պատճառներով չի կարող կրկնակի արձակվել: Գործադիր իշխանությունը պատկանում է Էմիրին և Նախարարների խորհրդին:

Բացարձակ միապետության հատուկ տարատեսակ է բացարձակ աստվածապետական միապետությունը՝ պետական իշխանության կազմակերպման հատուկ ձևը, որի դեպքում պետական իշխանությունը պատկանում է եկեղեցական հիերարխիային: Աստվածապետական պետության մեջ գերագույն իշխանություն ձեռք բերելու առավել տարածված միջոցն ընտրություններն են:

Այդպիսի միապետության օրինակ է Վատիկանը, որտեղ օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանությունը պատկանում է Հռոմի պապին, ով ցմահ ընտրվում է կարդինալների կոլեգիայի կողմից: Վերջինս անմիջականորեն իրականացնում է օրենսդիր և դատական իշխանությունից բխող գործառույթները: Վարչապետի գործառույթը կատարում է պետական քարտուղարը: Պետության տարածքի վարչական կառավարումն իրականացնում է նահանգապետը, ով նշանակվում է Հռոմի պապի կողմից: Բացի այդ, Վատիկանում գործում են նաև բարձրագույն խորհրդակցական մարմիններ՝ Հռոմեակաթուլիական եկեղեցու տիեզերական ժողովը, կարդինալների կոլեգիան և եպիսկոպոսական ժողովը: Կրոնական և քաղաքական և տնտեսական գործունեության ընթացիկ կառավարումն իրականացվում է հռոմեական կուրիայի կողմից: Հռոմի պապի նստավայրի պաշտպանությունն իրականացնում է շվեյցարական պապական գվարդիան:

Աֆրիկայի մի շարք երկրներում գործում է նահապետական միապետություն: Սվազիլենդում թագավորը, ըստ էության, ցեղի առաջնորդն է: Նրան կից գործում է ցեղային խոր-

հուրդը՝ լիկոկոն, որի մեջ մտնում են 17 այլ առաջնորդներ: Խորհուրդը գլխավորում է մայր թագուհին (դրանում դրսևորվում է մայրիշխանության մնացորդները): Միապետի մահից հետո լիկոկոն է միապետ ընտրում՝ մահացած թագավորի տղաներից մեկին (վերջին անգամ մման ընտրությունը կայացվել է թագավորի 120 որդիների միջև, որոնց նա ունեցել էր 80 կանանցից):

Ժամանակակից աշխարհում գոյություն ունեն մաև հանրապետությունների ոչ տիպիկ կառավարման ձևեր՝ աստվածապետական, նախագահամոկրատական, կոլեգիալ մարմնի կառավարում, որը սովորաբար ձևավորվում է զինվորական ղեկավարությունից, ջամախիբիա, կեղծ խորհրդարանական:

Աստվածապետական հանրապետություններ. աստվածապետական հանրապետության բնութագրական գիծն է այն, որ պետության ընտրված գլխի ձեռքերում է կենտրոնանում ողջ աշխարհիկ և հոգևոր իշխանությունը: Ըստ պետության գլխին ընտրելու ձևի՝ աստվածապետական հանրապետությունը մոտ է խորհրդարանական հանրապետությանը: Նման կառավարման վառ օրինակ է Իրանի Իսլամական Հանրապետությունը: ԻԻՀ՝ Սահմանադրության և 1981թ. ընդունված օրենքի համաձայն՝ երկրում արգելված է քաղաքական կուսակցությունների և ոչ իսլամական կազմակերպությունների գործունեությունը (չնայած մման արգելքի՝ գոյություն ունեն մի շարք իշխանամետ իսլամական միավորումներ, մասնավորապես, «Պայքարող հոգևորականության համայնքը»): ԻԻՀ-ում պետական իշխանությունն իրականացվում է միմյանցից անկախ օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանությունների կողմից, որոնք գտնվում են երկրի քաղաքական և հոգևոր ղեկավարի վերահսկողության տակ: Այդ պաշտոնը զբաղեցնում է աստվածաբանը (ֆաթիհ), որին ընտրում և

նշանակում է հատուկ մարմինը՝ փորձագետների խորհուրդը³: Օրենսդիր իշխանությունը պատկանում է միապալատ խորհրդարանին՝ Իսլամական խորհրդի ժողովին (Մեջլիս), որը բաղկացած է 270 պատգամավորներից, որոնք ընտրվում են ուղղակի և գաղտնի քվեարկությամբ 4 տարի ժամկետով⁴: Պետության գլուխը՝ նախագահը, ընտրվում է ուղղակի քվեարկությամբ 4 տարի ժամկետով: Ոչ ոք չի կարող այդ պաշտոնը զբաղեցնել երկու անգամից ավել: Նախագահը պատասխանատվություն է կրում Սահմանադրության կատարման, գործադիր իշխանության ղեկավարման համար (բացառությամբ այն հարցերի, որոնք մտնում են ղեկավարի անմիջական իրավասության ներքո), գլխավորում է նախարարների կաբինետը կամ կառավարությունը, նշանակում է նախարարներին և ներկայացնում է Մեջլիսի հաստատմանը, կնքում է պայմանագրեր և համաձայնագրեր ուրիշ պետությունների հետ: Ազգային կամ պետական շահերի, պետության տարածքային ամբողջականության և սուվերենության պաշտպանության համար երաշխիքներ ստեղծելու նպատակով նախագահի գլխավորությամբ գործում է Ազգային անվտանգության բարձրագույն պետական խորհուրդը: Որպես կառավարության գլուխ՝ նախագահը հետևում է նախարարների աշխատանքին և կոորդինացնում է նրանց գործունեությունը: Նախարարների հետ համագործակցելով՝ նախագահը մշակում է կառավարության գործունեության ծրագիրն ու քաղաքական ուղղվածությունը և կազմակերպում է օրենքների իրականացումը: Նախագահը կառավարության գործունեության համար հաշվետու է Մեջլիսի առաջ: Մեջլիսը քվեարկությամբ կամ հարցապնդմամբ կարող է անվստահություն հայտնել կառավարությանը կամ ցանկացած նախարարի: Նման դեպ-

ՀՈՒՆԻՍ 2010 6 (131)

ՊԱՏԱԿԱՆ
Իշխանություն

քում կառավարությունը կամ համապատասխան նախարարը պարտավոր է հրաժարական տալ: Նախագահը կարող է պաշտոնաթող անել ցանկացած պատգամավորի կամ կառավարության ամբողջ կազմը: Տվյալ դեպքում նա պետք է ստանա Մեջլիսի վստահության քվեն նոր նախարարի կամ կառավարության նոր կազմի համար: Եթե կառավարության կազմի կեսից ավելին փոփոխվել է, ապա կառավարության կազմը պետք է ստանա Մեջլիսի բացարձակ մեծամասնության վստահության քվեն:

Մինչ վերջին տարիները աստվածապետական հանրապետություն էր նաև Աֆղանստանը՝ թալիբների ղեկավարությամբ:

Աֆրիկայի որոշ երկրների համար բնութագրական են նախագահական-մոնոկրատական հանրապետությունները (վերջիններիս հաճախ անվանում են նաև միապետական հանրապետություններ): միակուսակցական քաղաքական ռեժիմի պայմաններում կուսակցության առաջնորդը կամ ղեկավարը ցմահ հռչակվում է նախագահ, իսկ խորհրդարանն իրական լիազորություններ չունի: Ի տարբերություն գերնախագահական հանրապետությունների՝ նախագահական-մոնոկրատական հանրապետությունները գոյություն են ունեցել միայն միակուսակցական քաղաքական համակարգ ունեցող պետություններում: վերջիններիս սահմանադրությունները նախատեսում են ցմահ նախագահներ ընտրելու հնարավորությունը, իսկ գերնախագահական հանրապետություններում մեծ տեսական հնարավորություն սահմանադրությունները չեն նախատեսում, սակայն փաստացի նույն անձը կարող է առանց որևէ սահմանափակման անվերջ վերընտրվել: Կառավարման այս ձևում կարելի է առանձնացնել հետևյալ ենթատեսակները՝ ա) քաղաքական կազմակերպությունների կա-

ռավարում և բ) սոցիալիստական հանրապետություն: Նման կառավարման ձև ունեցող պետությունների օրինակներ կարող են հանդիսանալ Թունիսը, Մալավիան, Չադը, Էկվատորիական Գվինեան, ուր փաստացի գործում է «բացարձակ միապետություն»՝ հռչակված հանրապետության պայմաններում: Նման հանրապետության օրինակ էր նաև Հարավսլավիան, որի Սահմանադրության 220-րդ հոդվածի համաձայն՝ 1963թ-ի վերընտրությունները չէին տարածվելու պետության առաջին նախագահ Տիտոյի նկատմամբ, ով կառավարեց երկիրը մինչև իր մահը՝ 1980թ.:

Արդի պայմաններում նախագահական-մոնոկրատական հանրապետության վառ օրինակ է Միկրոնեզիայի Ֆեդերատիվ Նահանգները: Քաղաքական կուսակցությունները բացակայում են: Օրենսդիր իշխանությունը պատկանում է ֆեդերալ միապալատ խորհրդարանին՝ ՄՖՆ-ի Ազգային կոնգրեսին, որը բաղկացած է 14 սենատորներից (4 սենատորներն ընտրվում են ամեն նահանգից 4 տարի ժամկետով, իսկ մյուս 10 սենատորներն ընտրվում են գրեթե հավասար թվով ընտրողներ ունեցող մեծամասնական ընտրական շրջաններից 2 տարի ժամկետով): Պետության և կառավարության գլուխը նախագահն է, ով ընտրվում է ՄՖՆ-ի Ազգային կոնգրեսի՝ նահանգներից ընտրված 4 սենատորներից 4 տարի ժամկետով, միևնույն ժամանակ էլ ընտրվում է նաև փոխնախագահ, ով փոխարինում է նախագահին նրա բացակայության կամ լիազորությունների կատարման անհնարինության դեպքում: Նահանգների պետական կառուցվածքը սահմանվում է նահանգային Սահմանադրությամբ, սակայն այն գրեթե նույնական է ֆեդերալ կառուցվածքի հետ:

Մեկ այլ օրինակ է Ուգանդան, ուր 2000թ-ի հունիսին անցկացված հան-

րաքվեով ընտրողները մերժել էին բազմակուսակցական դեմոկրատիան՝ հոգուտ գոյություն ունեցող համակարգի (ձևական՝ անկուսակցական, փաստացի՝ միակուսակցական): Օրենսդիր իշխանությունը պատկանում է միապալատ խորհրդարանին՝ Ազգային ժողովին (276 պատգամավոր): 214 պատգամավոր ընտրվում են համընդհանուր, ուղղակի քվեարկությամբ, 62 պատգամավոր, ովքեր ներկայացնում են տարբեր հասարակական շերտեր (զինվորականներ, աշխատողներ, երիտասարդություն, կանանց, հաշմանդամներ), ընտրվում են ընտրողների կողմից: Պետության գլուխը՝ նախագահը, ընտրվում է 5 տարի ժամկետով համընդհանուր, ուղղակի ընտրության միջոցով: Նախագահը՝ խորհրդարանի համաձայնությամբ նշանակում և ազատում է փոխնախագահին: Գործադիր իշխանությունն իրականացվում է կառավարության կողմից, որը գլխավորում է նախագահը: Նախարարները նշանակվում են նախագահի կողմից խորհրդարանի հաստատմամբ վերջինիս կազմից կամ այլ անձանցից: Նախարարներն անհատական ու ամիջականորեն պատասխանատու են նախագահի առաջ իրենց կողմից ղեկավարվող նախարարությունների համար, իսկ բոլոր նախարարները միասին պատասխանատու են կառավարության կողմից ընդունված ցանկացած որոշման համար: Խորհրդարանը կարող է քննադատության քվե տալ առանձին նախարարների նկատմամբ:

ա) Քաղաքական կազմակերպությունների կառավարում

Բարձրագույն պետական իշխանության սուբյեկտը կուսակցությունը կամ որևէ այլ քաղաքական մարմինն է: Օրինակ՝ արևմտաֆրիկյան Բուրկինա-Ֆասո պետությունում բարձրագույն իշխանությունն ընձեռված է քաղաքական կուսակցությանը, որի քարտուղարը պետության և կառավարու-

թյան գլուխն է, զբաղեցնում է նաև այլ պաշտոններ: Պետությունն ու քաղաքական կազմակերպությունն անբաժանելի են՝ կառուցվածքները համընկնում են: Բլեյզ Կոմպառեն կանգնել է Բուրկինա-Ֆասոյի նոր ռազմական ղեկավարության գլխում: 1990-ական թվականներին կարողանալով պահպանել իր իշխանությունը՝ նա իրականացրել է երկրի քաղաքական համակարգի դեմոկրատացում: Վերջինս 1991թ. նախագահական ընտրություններում հաղթանակ տարավ, իսկ նրա կողմից ղեկավարվող կուսակցությունը՝ «Հանուն ազգային դեմոկրատիայի կազմակերպությունը-Աշխատանքի շարժումը», 1992թ. և 1997թ. հաղթեց խորհրդարանական ընտրություններում: 1997թ-ին վերացվեցին նախագահի վերընտրման սահմանափակումները, ինչն էլ Կոմպառեն հնարավորություն տվեց այդ պաշտոնը փաստացի զբաղեցնել ցմահ: Օրենսդիր իշխանությունը պատկանում է երկպալատ խորհրդարանին՝ բաղկացած Ազգային ասամբլեայից և Ներկայացուցիչների պալատից: Ըստ էության, օրենսդիր մարմինը Ազգային ասամբլեան է, որը կազմված է 111 պատգամավորներից, ովքեր ընտրվում են համընդհանուր, ուղղակի ընտրությունների միջոցով 5 տարի ժամկետով: Ներկայացուցիչների պալատը խորհրդատուի դեր է կատարում: Վերջինս ընտրվում է անուղղակի ընտրությունների միջոցով, իսկ կազմը թարմացվում է յուրաքանչյուր 3 տարին մեկ: Պետության գլուխը՝ նախագահը, ընտրվում է համընդհանուր, ուղղակի ընտրությունների միջոցով 7 տարի ժամկետով: Սահմանադրության համաձայն՝ նախագահը որոշում է պետության քաղաքականության ընդհանուր ուղղությունները, հետևում է Սահմանադրության պահպանմանը, ապահովում է ազգային միասնականությունը: Գործադիր իշխանությունն իրականացվում է նախագահի և կառավարու-

թյան միջոցով՝ վարչապետի գլխավորությամբ: Նախագահին իր հայեցողությամբ նշանակում և ազատում է վարչապետին և, վերջինիս առաջարկությամբ, կառավարության նախարարներին: Առավել կարևոր որոշումների ընդունման համար նախագահը հրավիրում է նախարարների խորհուրդ և նախագահում է այն:

բ) Սոցիալիստական հանրապետություն

Սոցիալիստական հանրապետությունների առանձնահատկությունը նրանց գաղափարախոսությունն է, որը դրվում է հասարակական հարաբերությունների կարգավորման հիմքում և ուղղված է քաղաքական իդեալի՝ սոցիալիզմի կայացմանը: Պետության նման օրինակ է Կուբան: Կառավարման ձևով Կուբան միակուսակցական համակարգով սոցիալիստական պետություն է: 1992թ. հուլիսին Ազգային ասամբլեան փոփոխություններ է մտցրել Սահմանադրությունում՝ փոփոխելով վերջինիս հոդվածների մոտ 2/3-ը: Հիմնական օրենքի նոր խմբագրությունը, հաստատելով սոցիալիստական հասարակության ստեղծման նպատակը, առաջ է քաշում ազգային-ազատագրական իդեալները, անկախության սկզբունքներն ու սուվերենությունը՝ որպես հասարակության և պետության գաղափարաքաղաքական հիմք: Միևնույն ժամանակ էլ պահպանվում է Կուբայի Կոմունիստական կուսակցության ամբողջական հսկողությունը հասարակության վրա: Չի թույլատրվում քաղաքական և գաղափարախոսական պլյուրալիզմը, որոշակիորեն պահպանվում է խոսքի, ժողովների ազատության և քաղաքացիական մյուս իրավունքների սահմանափակումները: Պետական իշխանության բարձրագույն մարմինը Ժողովրդական իշխանության ազգային ասամբլեան է (ձևավորվում է համընդհանուր, ուղղակի, գաղտնի ընտրությունների միջոցով 5 տարի ժամկետով), որն օժտված է

օրենսդրական լիազորություններով: Վերջինս իր պատգամավորների կազմից ձևավորում է Պետական խորհուրդ, որն իրականացնում է Ազգային ասամբլեայի լիազորությունները նստաշրջանների միջև ընկած ժամանակահատվածում, ինչպես նաև նշանակում է Նախարարների խորհրդի՝ բարձրագույն գործադիր և վարչական մարմնի անդամներին: Պետական խորհուրդը բաղկացած է նախագահողից, վերջինիս 1-ին տեղակալից, 5 այլ տեղակալներից, քարտուղարից և 23 անդամներից: Պետական խորհուրդը Ժողովրդական իշխանության ազգային ասամբլեայի մշտական գործող մարմինն է, որը պատասխանատու է Ազգային ասամբլեային և կյանքի է կոչում վերջինիս ընդունած որոշումները: Պետական խորհրդի լիազորությունների ժամկետը լրանում է նոր Ասամբլեայի ընտրությունների ավարտման ժամանակ: Պետական խորհրդի նախագահը պետության և կառավարության գլուխն է, նախագահում է Պետական պաշտպանության խորհուրդը: Բարձրագույն գործադիր մարմինը Կուբայի Հանրապետության նախարարների խորհուրդն է, որի անդամները նշանակվում են Պետական խորհրդի նախագահի կողմից և հաստատվում են Ժողովրդական իշխանության ազգային ասամբլեայի կողմից: Նախարարների խորհուրդն Ազգային ասամբլեայի առաջ պատասխանատվություն է կրում իր գործունեության համար և պարբերաբար հաշվետվություններ է ներկայացնում իր գործունեության վերաբերյալ: Վերջինս իրավունք ունի գործող օրենքների հիման վրա ընդունելու դեկրետներ և հանձնարարականներ, որոնք ուղղված են դրանց կատարմանն ու իրագործմանը:

Մեկ այլ սոցիալիստական հանրապետության վառ օրինակ է Լատսեր: Միակ քաղաքական կուսակցությունը «Լատսի ժողովրդահեղափոխական

կուսակցությունն» է, որը Սահմանադրությունում անվանվում է «քաղաքական համակարգի ղեկավար միջուկը»:

Ջամախիրիա. Այս կառավարման ձևի պետություններում պետաիրավական ինստիտուտները կա՛մ վերացվում են, կա՛մ լիովին մերժվում: Գոյություն ունի Սոցիալիստական-ազգային Լիվիայի արաբական ջամախիրիա: Լիվիայի պետական-քաղաքական կառուցվածքը տարբերվում է իր յուրօրինակությամբ: Այստեղ Սահմանադրություն գոյություն չունի. «հասարակության հիմնական օրենքը» Գուրանն է: Պաշտոնապես ճանաչված գաղափարախոսությունը Մ. Կադդաֆիի «3-րդ համաշխարհային տեսությունն է», որի հիմնական դրույթները վերջինիս կողմից շարադրված են «Կանաչ գրքում»: Վերջինիս համաձայն՝ ժամանակակից դեմոկրատիայի ավանդական ձևերը «կեղծ» են, ինչի պատճառով էլ երկրում մտցվել է ուղղակի ժողովրդապետության համակարգ՝ ջամախիրիա («Հոնոբազմության պետություն»), որը հասկացվում է որպես երկրի ողջ բնակչության մասնակցությունը պետական կյանքին վերաբերող որոշումների ընդունմանը: Առաջնային ժողովրդական հավաքները, որոնք միավորում են համապատասխան կոմունայի (թաղամաս, համայնք) բոլոր չափահաս բնակիչներին, օժտված են օրենսդրական նախաձեռնության իրավունքով, տեղերում լուծում են տնտեսական և մշակութային խնդիրները, ինչպես նաև իրավունք ունեն հանձնարարականներ տալ երկրի ներքին և արտաքին քաղաքականության հարցերով: Յուրաքանչյուր ժողովրդական հավաք գլխավորում է քարտուղարությունը, որը բաղկացած է քարտուղարից, նրա տեղակալից, ժողովրդական հավաքի հարցերով քարտուղարներից, ժողովրդական կոմիտեներից և մասնագիտացված միություններից: Գործադիր մարմինները ժողովրդական կոմիտեներն են,

որոնք ընտրվում են համապատասխան մակարդակի ժողովրդական հավաքների կողմից: Լիվիայի բարձրագույն օրենսդիր մարմինը Համընդհանուր ժողովրդական կոնգրեսն է, որի կազմի մեջ մեխանիկորեն ընդգրկվում են առաջնային ժողովրդական հավաքների քարտուղարները, ճյուղային ժողովրդական կոմիտեների ղեկավարներն ու զանգվածային հասարակական կազմակերպությունների ներկայացուցիչները (մոտ 800-1000 մարդ): Գործադիր իշխանության բարձրագույն մարմինը Բարձրագույն ժողովրդական կոմիտեն է, որի կազմը հաստատվում է Համընդհանուր ժողովրդական կոնգրեսի կողմից՝ հեղափոխական ղեկավարության ներկայացմամբ: Լիվիայի պետության գլուխ կանգնած է գնդապետ Մ. Կադդաֆին, ում անվանում են «Սեպտեմբերի 1-ի հեղափոխության առաջնորդ»: Վերջինս երկրի ռազմական ուժերի գերագույն, գլխավոր հրամանատարն է: Զբաղեցնելով որևէ այլ պաշտոն՝ Մ.Կադդաֆին փաստացի պետական ինստիտուտներից վեր է կանգնած. նա որևէ մեկի կողմից չի ընտրվում, չի նշանակվում, որևէ մեկին հաշվետու չէ, օժտված է անսահմանափակ լիազորություններով: Առանց նրա հավանության որևէ պետական կամ քաղաքական կարևոր որոշում չի ընդունվում:

Կոլեգիալ մարմնի կառավարում, որը, սովորաբար, ձևավորվում է ռազմական ղեկավարության կողմից:

Կառավարման նման ձև գոյություն ունի Նիգերիայում (Ֆեդերալ ռազմական կառավարություն), Մյանմայում (Պետական կարգուկանոնի վերականգման խորհուրդ, որը բաղկացած է գեներալիտետի 19 ներկայացուցիչներից), Գվինեայում (Ազգային վերածննդի ռազմական կոմիտե), Բուրունդիայում (Ազգային փրկության ռազմական կոմիտե): Բարձրագույն կոլեգիալ մարմնի ղեկավարը սովորաբար գլխա-

վորում է պետությունն ու զբաղեցնում է այլ կարևոր պաշտոնները: Բուրունդիայում 1987-1993թթ. գործում էր ռազմական ռեժիմ: 1992թ-ին մտցվեց բազմակուսակցական համակարգը, 1993թ-ին տեղի ունեցան առաջին բազմակուսակցական նախագահական ընտրությունները: 1996թ-ին տեղի ունեցավ նոր ռազմական հեղաշրջում, որը կասեցրեց 1992թ-ի Սահմանադրության գործողությունն ու Ազգային ժողովի և կուսակցության գործունեությունը: 1998թ-ին ստեղծվեց Անցումային Ազգային ժողով: Օրենսդիր իշխանությունը պատկանում է Ազգային փրկության զինվորական կոմիտեին (121 պատգամավոր), որը ձևավորվում է համընդհանուր քվեարկության միջոցով: Խորհրդարանի օրենսդրական լիազորությունները խիստ սահմանափակված են Սահմանադրությամբ նշված հարցերի շրջանակով, որից դուրս գտնվող հարցերը կարգավորվում են նախագահի դեկրետներով: Պետության գլուխ կանգնած է նախագահը, որի առաջ պատասխանատվություն է կրում կառավարությունը: Առավել կարևոր որոշումներն ընդունվում են կառավարության անդամների ընդհանուր ժողովի՝ Նախարարների խորհրդի ժամանակ, որը նախագահում է կա՛մ նախագահը, կա՛մ նրա հանձնարարությամբ՝ առաջին փոխնախագահը⁵:

Կեղծ խորհրդարանական հանրապետություն

Նման կառավարման ձև ունեցող պետության վառ օրինակ է Մարշալյան Կղզու Հանրապետությունը, ուր օրենսդիր իշխանությունը պատկանում է խորհրդարանին (Nitijela), որի կազմի մեջ մտնում են 33 պատգամավորներ՝ ընտրված 4 տարի ժամկետով: Պետության և կառավարության գլուխ կանգնած է նախագահը, ով ընտրվում է խորհրդարանի կողմից և նրա կազմից 4 տարի ժամկետով: Գործադիր իշխանությունը պատկանում է կառավարությանը, որը նշանակվում է նախագահի

կողմից խորհրդարանի պատգամավորների թվից. կառավարությունը կոլեկտիվ պատասխանատվություն է կրում նախագահի առջև: Խորհրդարանը ձայների բացարձակ մեծամասնությամբ կարող է կառավարությանն անվստահության քվե հայտնել, ինչից հետո համարվում է, որ նախագահը հրաժարական է տվել ցրել: Եթե դրանից հետո 14 օրվա ընթացքում խորհրդարանը նոր նախագահ չի ընտրում, ապա անվստահության քվեն կորցնում է իր ուժը: Նախագահն իրավունք ունի ցրել խորհրդարանը, եթե վերջինս 2 անգամ անվստահության քվե է հայտնել և 2 անգամ էլ նոր Նախագահ չի ընտրվել, կամ Նախագահի ընտրությունից հետո 30 օրվա ընթացքում կառավարության կազմը չի ձևավորվել: Բացի այդ, գոյություն ունի նաև հատուկ մարմին՝ Առաջնորդների խորհուրդ (Council of Iroj), բաղկացած 12 անդամներից, որը խորհրդատվություն է տրամադրում կառավարությանը սովորության իրավունքի և հողատիրության հարցերով: Առաջնորդների խորհուրդն իրավունք ունի խորհրդարանից պահանջել լրացուցիչ վերանայելու սովորության իրավունքի և հողատիրության հարցերին վերաբերող ցանկացած օրենսդրական նախագիծ 7 օրվա ընթացքում այն դեպքում, երբ խորհրդարանն այն ընդունել էր 3-րդ ընթերցմամբ:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ կարող ենք եզրակացնել, որ խառը կամ «խառնածին» կառավարման ձևերը լայն կիրառություն չունեն արևմտյան զարգացած երկրներում: Դրանք հիմնականում տարածված են ասիական, կենտրոնական և հարավամերիկյան, աֆրիկյան՝ ավելի ցածր զարգացման մակարդակ ունեցող պետություններում: Նման փաստը, իմ կարծիքով, կարող է պայմանավորված լինել մի շարք հանգամանքներով: Արևմտյան զարգացած երկրներում առկա կառավարման

ձևերը, որպես կանոն, պատմական օրինաչափ զարգացման արդյունք են, որոնք անընդհատ կատարելագործվում են՝ փորձելով հարմարեցվել ժամանակակից պահանջներին: Իսկ սույն աշխատության մեջ իմ կողմից ներկայացված կառավարման ձևերի գերակշիռ մասն ըստ էության պատմական օրինաչափ զարգացման արդյունք չեն, մասնավորապես, որոշ պետություններում կառավարման ձևի վրա իր ազդեցությունն է ունեցել բնակչության ավանդույթների, տիրող գաղափարախոսության վերաբերվորումը, օրինակ՝ Իրանի Իսլամական Հանրապետությունը, որոշ պետություններում կառավարման ձևի վրա իր ազդեցությունն է ունեցել տվյալ տարածաշրջանում առկա բնական պաշարների հնարավորինս արդյունավետ օգտագործե-

լու պահանջը, օրինակ՝ Արաբական Միացյալ Էմիրությունները, մեկ այլ պետությունում դա պայմանավորված է տիրող ռեժիմի կողմից իշխանությունն ամեն գնով պահպանելու ձգտմամբ, օրինակ՝ Մյանման, մեկ այլ պետությունում՝ աշխարհաքաղաքական դրությունը, օրինակ՝ Կուբան⁶ և այլն: Սակայն այս բոլոր պետությունների համար ընդհանրական է այն, որ յուրաքանչյուր պետություն փորձում է գոյություն ունեցող կառավարման ձևերից որևէ մեկն այնպես վերափոխել, որ այն առավել արդյունավետ դարձնի կառավարումը, համապատասխանի տվյալ ժողովրդի մտածելակերպին, ավանդույթներին, տիրող կրոնաքաղաքական կամ հասարակական գաղափարախոսությանը և այլն:

1. Այս աշխատությունում ավանդական կառավարման ձևերից դիտարկվելու է միայն միապետությանն ու հանրապետությանն ուղղակի կամ անուղղակի առնչվող կառավարման ձևերը:

2. Background and Sources: Amin. Legal System of Kuwait. Glasgow, 1991.

3. **Noori Y.** Islamic Government and Revolution in Iran. Glasgow, 1986.

4. **Amin S. H.** Middle East Legal Systems. Glasgow, 1985, p. 39-149.

5. **Piron P. Brundi** International Encyclopedia of Comparative Law., Vol. 1, 1972, p. 201-531.

6. Կուբայի հեղափոխական ղեկավարները հեղափոխության հաղթանակից հետո չէին պատրաստվում Կուբան սոցիալիստական հանրապետություն դարձնել. դրան նպաստեցին ԱՄՆ-ի կողմից կիրառված սանկցիաները, ինչից հետո Կուբան շրջվեց ԽՍՀՄ-ի կողմը, և նրա հետ հարաբերությունները լավացնելու ու վերջինիս հովանավորությունը ստանալու համար Կուբայի հեղափոխական ղեկավարները կղզում ստեղծեցին սոցիալիստական պետություն:

Դատական պրակտիկա

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ

ՎՃՌԱԲԵԿ ԴԱՏԱՐԱՆ

ՈՐՈՇՈՄ

ՀԱՆՈՒՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՎՃՌԱԲԵԿ ԴԱՏԱՐԱՆԻ

ՔԱՂԱՔԱՋԻԱԿԱՆ ԵՎ ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԴԱՍՏԸ

(ԱՅՍՈՒՇԵՏ՝ ՎՃՌԱԲԵԿ ԴԱՏԱՐԱՆ)

2010 թվականի մայիսի 27-ին

դռնբաց դատական նիստում, քննելով Կարինե Գալստյանի և Ելենա Գրեչկոյի վճռաբեկ բողոքները ՀՀ վերաքննիչ քաղաքացիական դատարանի 19.02.2010 թվականի որոշման դեմ՝ ըստ հայցի Քնքուշ Գալստյանի ընդդեմ Կարինե Գալստյանի՝ նվիրատվության պայմանագիրն անվավեր ճանաչելու պահանջի մասին,

ՊԱՐԶԵՑ

1. Գործի դատավարական նախապատմությունը
Դիմելով դատարան՝ Քնքուշ Գալստյանը պահանջել է անվավեր ճանաչել Կարինե Գալստյանի և իր միջև կնքված 01.08.1996 թվականի նվիրատվության պայմանագիրը:

Երևանի Ավան և Նոր Նորք վարչական շրջանների ընդհանուր իրավասության դատարանի (այսուհետ՝ Դատարան) 13.11.2009 թվականի վճռով հայցը բավարարվել է:

ՀՀ վերաքննիչ քաղաքացիական դատարանի (այսուհետ՝ Վերաքննիչ դատարան) 19.02.2010 թվականի որոշմամբ Դատարանի 13.11.2009 թվականի վճռը թողնվել է օրինական ուժի մեջ:

Սույն գործով վճռաբեկ բողոքներ են ներկայացրել Կարինե Գալստյանը և Ելենա Գրեչկոն:

Վճռաբեկ բողոքների պատասխան է ներկայացրել Քնքուշ Գալստյանը:

2. Վճռաբեկ բողոքների հիմքերը, հիմնավորումները և պահանջը.

Սույն վճռաբեկ բողոքները քննվում են հետևյալ հիմքերի սահմաններում ներքոհիշյալ հիմնավորումներով.

Ըստ Ելենա Գրեչկոյի վճռաբեկ բողոքի՝

Վերաքննիչ դատարանը խախտել է ՀՀ Սահմանադրության 19-րդ հոդվածը, «Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածը:

Բողոք բերած անձը նշված պնդումը պատճառաբանում է հետևյալ փաստարկներով.

Դատարանը գործի քննությանը մասնակից չի դարձրել Ելենա Գրեչկոյին, որի իրավունքների և պարտականությունների վերաբերյալ կայացրել է որոշում:

Մասնավորապես՝ Վերաքննիչ դատարանը առանց Ելենա Գրեչկոյին գործին

ՀՈՒՆԻՍ 2010 6 (131)

ԴԱՏԱԿԱՆ
Իշխանություն

մասնակից դարձնելու անվավեր է ճանաչել 01.08.1996 թվականի բնակելի տան նվիրատվության պայմանագիրը, համաձայն որի՝ Քնքուշ Գալստյանը Երևանի Նոր Նորքի 2-րդ զանգվածի, թիվ 5 շենքի 56 բնակարանը նվիրել է Կարինե Գալստյանին այն պարագայում, երբ Ելենա Գրեչկոն այժմ Երևանի Նոր Նորքի 2-րդ զանգվածի թիվ 5 շենքի 56 բնակարանի սեփականատերն է:

Վերոգրյալի հիման վրա Ելենա Գրեչկոն պահանջել է բեկանել Վերաքննիչ դատարանի 19.02.2010 թվականի որոշումը և գործն ուղարկել նոր քննության:

Ըստ Կարինե Գալստյանի վճռաբեկ բողոքի՝

Վերաքննիչ դատարանը կիրառել է ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 594-րդ և 600-րդ հոդվածները, որոնք չպետք է կիրառել:

Բողոք բերած անձը նշված պնդումը պատճառաբանում է հետևյալ փաստարկներով.

Վերաքննիչ դատարանը արձանագրել է, որ վիճելի բնակարանի օտարման պարագայում Քնքուշ Գալստյանը կղառնա անօթևան, ինչը կառաջացնի կենսամակարդակի էական իջեցում:

Սինչդեռ նվիրատվության պայմանագիրը կնքվել է օրենքի բոլոր պահանջների պահպանմամբ և չի պարունակում որևէ պայման՝ գույքը ապագայում հանձնելու վերաբերյալ:

Վերոգրյալի հիման վրա Կարինե Գալստյանը պահանջել է բեկանել Վերաքննիչ դատարանի 19.02.2010 թվականի որոշումը և գործն ուղարկել նոր քննության:

2.1 Կարինե Գալստյանի վճռաբեկ բողոքի պատասխանի հիմնավորումները

Քնքուշ Գալստյանի բնակարանը չի հանձնվել և չէր կարող հանձնվել Կարինե Գալստյանին, քանի որ այն ազատելու մտադրություն Քնքուշ Գալստյանը չի ունեցել և չունի: Քնքուշ Գալստյանը կնքել է նվիրատվության պայմանագիր իրեն հոգալու և խնամելու պայմանով:

3. Վճռաբեկ բողոքի քննության համար նշանակություն ունեցող փաստերը

Վճռաբեկ բողոքի քննության համար էական նշանակություն ունեն հետևյալ փաստերը՝

1. 01.08.1996 թվականի բնակելի տան նվիրատվության պայմանագրի համաձայն՝ Քնքուշ Գալստյանը Երևանի Նոր Նորքի 2-րդ զանգվածի թիվ 5 շենքի 56 բնակարանը նվիրել է Կարինե Գալստյանին (1-ին հատոր, գ.թ. 6):

2. 27.03.2009 թվականի անշարժ գույքի առուվաճառքի պայմանագրի համաձայն՝ Կարինե Գալստյանը Երևանի Նոր Նորքի 2-րդ զանգվածի, թիվ 5 շենքի 56 բնակարանը վաճառել է Գարիկ Վարդանյանին (ներկայացվել է Ելենա Գրեչկոյի վճռաբեկ բողոքին կից):

3. 11.05.2009 թվականի անշարժ գույքի առուվաճառքի պայմանագրի համաձայն՝ Գարիկ Վարդանյանը Երևանի Նոր Նորքի 2-րդ զանգվածի թիվ 5 շենքի 56 բնակարանը վաճառել է Ելենա Գրեչկոյին (ներկայացվել է Ելենա Գրեչկոյի վճռաբեկ բողոքին կից):

4. 13.05.2009 թվականի թիվ 2455337 սեփականության իրավունքի վկայականի համաձայն՝ Երևանի Նոր Նորքի 2-րդ զանգվածի թիվ 5 շենքի 56 բնակարանի նկատմամբ գրանցվել է Ելենա Գրեչկոյի սեփականության իրավունքը (ներկայացվել է Ելենա Գրեչկոյի վճռաբեկ բողոքին կից):

5. Ելենա Գրեչկոն սույն գործի քննությանը մասնակից չի դարձվել:

4. Վճռաբեկ դատարանի պատճառաբանությունները և եզրահանգումը.

Քննելով Ելենա Գրեչկոյի վճռաբեկ բողոքը նշված հիմքի սահմաններում՝ Վճռա-

Դատական պրակտիկա

բեկ դատարանը գտնում է, որ այն հիմնավոր է հետևյալ պատճառաբանությամբ.

ՀՀ Սահմանադրության 19-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ յուրաքանչյուր ոք ունի իր խախտված իրավունքները վերականգնելու, ինչպես նաև իրեն ներկայացված մեղադրանքի հիմնավորվածությունը պարզելու համար հավասարության պայմաններում, արդարության բոլոր պահանջների պահպանմամբ, անկախ և անկողմնակալ դատարանի կողմից ողջամիտ ժամկետում իր գործի հրապարակային քննության իրավունք:

«Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ յուրաքանչյուր ոք, երբ որոշվում են նրա քաղաքացիական իրավունքներն ու պարտականությունները կամ նրան ներկայացված ցանկացած քրեական մեղադրանքի առնչությամբ, ունի օրենքի հիման վրա ստեղծված անկախ ու անաչառ դատարանի կողմից ողջամիտ ժամկետում արդարացի և հրապարակային դատաքննության իրավունք:

Վճռաբեկ դատարանը նախկինում կայացրած որոշումներում արդեն իսկ անդրադարձել և գնահատման առարկա է դարձրել այն դեպքերը, երբ դատարանը վճիռ է կայացրել գործին մասնակից չդարձած անձանց իրավունքների և պարտականությունների վերաբերյալ: Մասնավորապես՝ Վճռաբեկ դատարանը, հիմք ընդունելով ՀՀ Սահմանադրության 19-րդ հոդվածը և «Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածը, արձանագրել է կողմերի հավասարության և մրցակցային դատավարության սկզբունքների խախտում և բեկանել է դատական ակտը (տե՛ս, ըստ հայցի Լատորա Սկրտչյանի ընդդեմ ՀՀ արդարադատության նախարարության դատական ակտերի հարկադիր կատարման ծառայության՝ պետական մարմնի անգործությունը վիճարկելու պահանջի մասին թիվ ՎԳ/4107/05/08 վարչական գործով ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 11.08.2009 թվականի որոշումը):

Վերը նշվածի հիման վրա Վճռաբեկ դատարանը նպատակահարմար չի համարում կրկին անդրադառնալ նշված իրավական խնդրին:

Սույն գործով Քնքուշ Գալստյանը վիճարկում է 01.08.1996 թվականին կնքված բնակելի տան նվիրատվության պայմանագիրը, որով Քնքուշ Գալստյանը իրեն պատկանող Երևանի Նոր Նորքի 2-րդ զանգվածի թիվ 5 շենքի 56 բնակարանը նվիրել է Կարինե Գալստյանին: Կարինե Գալստյանը նշված բնակարանը 27.03.2009 թվականի անշարժ գույքի առուվաճառքի պայմանագրով վաճառել է Գարիկ Վարդանյանին, իսկ վերջինս էլ 11.05.2009 թվականի անշարժ գույքի առուվաճառքի պայմանագրով՝ Ելենա Գրեչկոյին:

Հիմք ընդունելով վերոգրյալը՝ Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ սույն գործով կայացված դատական ակտն առնչվում է Ելենա Գրեչկոյի իրավունքներին և պարտականություններին, մինչդեռ վերջինս գործի քննությանը մասնակից չի դարձվել:

Այսինքն՝ Ելենա Գրեչկոն գրկվել է իր դատավարական իրավունքներից օգտվելու և դատավարական պարտականությունները կատարելու հնարավորությունից, ինչի արդյունքում խախտվել է վերջինիս՝ ՀՀ Սահմանադրության 19-րդ հոդվածով և «Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածով երաշխավորված՝ հավասարության պայմաններում, արդարության բոլոր պահանջների պահպանմամբ, անկախ և անկողմնակալ դատարանի կողմից ողջամիտ ժամկետում իրենց գործի հրապարակային քննության իրավունքը:

Այսպիսով, Ելենա Գրեչկոյի վճռաբեկ բողոքի հիմքի առկայությունը Վճռաբեկ դա-

ՀՈՒՆԻՍ 2010 6 (131)

ՊԱՏԱԿԱՆ
Իշխանություն

Դատական պրակտիկա

տարանը համարում է բավարար՝ ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 228-րդ հոդվածի ուժով Վերաքննիչ դատարանի որոշումը բեկանելու համար:

Ինչ վերաբերում է Կարինե Գալստյանի վճռաբեկ բողոքին, ապա Ելենա Գրեչկոյի գործին մասնակից չդարձվելու պայմաններում Վճռաբեկ դատարանը դրանում առկա փաստարկներին չի անդրադառնում:

Ելնելով վերոգրյալից և ղեկավարվելով ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 240-2412-րդ հոդվածներով՝ Վճռաբեկ դատարանը

ՈՐՈՇԵՑ

1. Ելենա Գրեչկոյի վճռաբեկ բողոքը բավարարել: Բեկանել ՀՀ վերաքննիչ քաղաքացիական դատարանի 19.02.2010 թվականի որոշումը և գործն ուղարկել Երևանի Ավան և Նոր Նորք վարչական շրջանների առաջին ատյանի ընդհանուր իրավասության դատարան՝ նոր քննության:

2. Որոշումն օրինական ուժի մեջ է մտնում հրապարակման պահից, վերջնական է և ենթակա չէ բողոքարկման:

ՀՈՒՆԻՍ 2010 6 (131)

ԴԱՏԱԿԱՆ
ԻՆՏԵՆՍԻՎԻԶԱԿԱՆ
ԲՆԵՄԱՆ ԲՈՒԹՅՈՒՆ

67

Դատական պրակտիկա

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ

ՎՃՌԱԲԵԿ ԳԱՏԱՐԱՆ

ՈՐՈՇՈՒՄ

ՀԱՆՈՒՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՎՃՌԱԲԵԿ ԳԱՏԱՐԱՆԻ

ՔԱՂԱՔԱՅԻՆՎԱԿԱՆ ԵՎ ՎԱՐՉԱՎԱՆ ԴԱՍԱԾ

(ԱՅՍՈՒՇԵՏ՝ ՎՃՌԱԲԵԿ ԳԱՏԱՐԱՆ)

2010 թվականի մայիսի 27-ին

դռնբաց դատական նիստում, քննելով Երևանի քաղաքապետի (այսուհետ՝ Քաղաքապետ) վճռաբեկ բողոքը ՀՀ վարչական դատարանի 04.12.2009 թվականի վճռի դեմ՝ ըստ Սերգեյ Մարդոյանի հայցի ընդդեմ Երևանի քաղաքապետարանի (այսուհետ՝ Քաղաքապետարան)՝ կառուցապատման իրավունքը ճանաչելու պահանջի մասին,

Պ Ա Ր Զ Ե Յ

1. Գործի դատավարական նախապատմությունը

Դիմելով դատարան՝ Սերգեյ Մարդոյանը պահանջել է 11.02.2009 թվականին Քաղաքապետարան ներկայացված դիմումին և նախագծային փաստաթղթերին համապատասխան շինարարության թույլտվությունը ճանաչել տրամադրված և նշված շինարարության թույլտվության հիման վրա ճանաչել Երևանի Հանրապետության փողոցի 62-րդ շենքի թիվ 114 տարածքի աստիճանների վրա շվաքարանի, գովազդային վահանակի և ճակատի ձևավորման կառուցապատման իրավունքը:

ՀՀ վարչական դատարանի (այսուհետ՝ Դատարան) 04.12.2009 թվականի վճռով հայցը բավարարվել է՝ ճանաչվել է Սերգեյ Մարդոյանի կառուցապատման իրավունքը Երևանի Հանրապետության փողոցի 62-րդ շենքի թիվ 114 տարածքի աստիճանների վրա շվաքարանի, գովազդային վահանակի և ճակատի ձևավորման նկատմամբ:

Սույն գործով վճռաբեկ բողոք է ներկայացրել Քաղաքապետը:

Վճռաբեկ բողոքի պատասխան է ներկայացրել Սերգեյ Մարդոյանը:

2. Վճռաբեկ բողոքի հիմքերը, հիմնավորումները և պահանջը

Սույն վճռաբեկ բողոքը քննվում է հետևյալ հիմքի սահմաններում ներքոհիշյալ հիմնավորումներով.

Դատարանը չի կիրառել ՀՀ Սահմանադրության 11-րդ հոդվածը, «Քաղաքաշինության մասին» ՀՀ օրենքի 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասը, «Պատմության և մշակույթի անշարժ հուշարձանների ու պատմական միջավայրի պահպանության և օգտագործման մասին» ՀՀ օրենքը, որոնք պետք է կիրառել, կիրառել է «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի 46-րդ, 48-րդ հոդվածները, որոնք չպետք է կիրառել, սխալ է մեկնաբանել ՀՀ կառավարության 02.02.2002 թվականի «Հայաստանի Հանրապետությունում շինարարական թույլտվության և քանդման թույլտվության կարգը հաստատելու մասին» թիվ 91 որոշմամբ հաստատված կարգի (այսուհետ՝ Կարգ) 17-րդ կետը, խախտել է ՀՀ դատական օրենսգրքի 15-րդ հոդվածի 3-րդ մասը, ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքի 22-րդ հոդվածը, ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 53-րդ, 130-րդ, 132-րդ հոդվածները:

ՀՈՒՆԻՍ 2010 6 (131)

ԳԱՏԱՎԱՆ
Իշխանություն

Բողոք բերած անձը նշված պնդումը պատճառաբանել է հետևյալ փաստարկներով.

Դատարանի վճիռը՝ «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի կիրառման մասով, առերևույթ հակասում է ՀՀ վճռաբեկ դատարանի նախկինում ընդունած որոշումներին, մասնավորապես՝ թիվ ՎԳ/5557/05/08 վարչական գործով ՀՀ վճռաբեկ դատարանի քաղաքացիական և վարչական պալատի 17.04.2009 թվականի որոշմանը:

Դատարանն անտեսել է, որ դեռևս սահմանված կարգով չհամաձայնեցված և չհաստատված նախագծի հիման վրա Քաղաքապետարանը չէր կարող Սերգեյ Մարդոյանին տրամադրել շինարարության թույլտվություն: Բացի այդ, Սերգեյ Մարդոյանի կողմից Քաղաքապետարան ներկայացված դիմումը չէր համապատասխանում Կարգով նախատեսված դիմումի ձևին:

Դատարանն անտեսել է նաև, որ մինչև նախագծի համաձայնեցումը և շինարարության թույլտվություն ստանալը Սերգեյ Մարդոյանն արդեն իսկ սկսել էր շինարարական աշխատանքները, և մոնտաժվել էին մետաղական «կոնստրուկցիաները»:

Դատարանը հաշվի չի առել, որ Երևանի Հանրապետության փողոցի 62-րդ շենքը պատմաճարտարապետական հուշարձան-շենք է, հետևաբար դրա հետ կապված ցանկացած փոփոխություն (նորոգում, վերականգնում, վերակառուցում և այլն) պետք է իրականացվի այդ բնագավառի իրավասու մարմնի՝ ՀՀ պատմության և մշակույթի հուշարձանների պահպանության գործակալության համաձայնությամբ կամ համապատասխան եզրակացության տրամադրմամբ:

Վերոգրյալի հիման վրա բողոք բերած անձը պահանջել է բեկանել Դատարանի 04.12.2009 թվականի վճիռը և այն փոփոխել՝ հայցը մերժել:

2.1. Վճռաբեկ բողոքի պատասխանի փաստարկները

ՀՀ վճռաբեկ դատարանի քաղաքացիական և վարչական պալատի թիվ ՎԳ/5557/05/08 վարչական գործով 17.04.2009 թվականի որոշումը, որի վրա բողոք բերած անձը հղում է կատարել, սույն գործի փաստական հանգամանքների նկատմամբ կիրառելի չէ:

Դատարանը, հիմք ընդունելով մարդու և քաղաքացու սահմանադրական կարևորագույն երաշխիքը՝ իրավունքի գերակայության հիմնարար պահանջը, և դրան համապատասխան կիրառելով «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի 48-րդ հոդվածը, հանգել է ճիշտ հետևության՝ վարչական մարմնի կողմից օրենքով սահմանված ժամկետում հայցվող վարչական ակտը չընդունելու պայմաններում այն ճանաչելով ընդունված և արձանագրելով, որ Սերգեյ Մարդոյանն իրավասու է ձեռնամուխ լինել դրանից բխող իրավունքի իրականացմանը:

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը, քննարկելով իշխանությունների կողմից սեփականատիրոջ նկատմամբ շինարարության արգելքներ մտցնելու և (կամ) դրանք կիրառելու հետ կապված հարցերը, արդեն իսկ գտել է, որ այդպիսիք իրենցից ներկայացնում են միջամտություն գույքից անարգել օգտվելու իրավունքի նկատմամբ (Sporrong and Lönnroth v. Sweden, applications nos. 7151/75 և 7152/75):

Բացի այդ, գործի նյութերից երևում է, որ Քաղաքապետարան ներկայացրած՝ շինարարության թույլտվություն տրամադրելու վերաբերյալ դիմումին Սերգեյ Մարդոյանը կցել է քննարկվող շենքի մուտքի աստիճանների վրա շվաբարանի իրականացման և ճակատի ձևավորման նախագիծ, ըստ որի՝ Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ և նորմատիվ փաստաթղթերով սահմանված պահանջներին համապատասխանության մասով երբևիցե առարկություն չի ներկայացվել:

3. Վճռաբեկ բողոքի քննության համար նշանակություն ունեցող փաստերը

Դատական պրակտիկա

Վճռաբեկ բողոքի քննության համար էական նշանակություն ունեն հետևյալ փաստերը.

1) Սերգեյ Մարդոյանը Քաղաքապետին ուղղված 11.02.2009 թվականի դիմումով խնդրել է թիվ ՎԳ/4292/05/08 վարչական գործով ՀՀ վարչական դատարանի 20.01.2009 թվականի վճռի հիման վրա հաստատել համապատասխան նախագիծը և իրեն տրամադրել Երևանի Հանրապետության փողոցի 62-րդ շենքի թիվ 114 տարածքի աստիճանների վրա շվաքարանի, գովազդային վահանակի և ճակատի ձևավորման շինարարության թույլտվությունը (գ.թ. 9):

2) Ի պատասխան Սերգեյ Մարդոյանի դիմումի՝ Քաղաքապետարանի 20.03.2009 թվականի թիվ 18-08/2-4283 գրությամբ հայտնվել է, որ Քաղաքապետարանի աշխատակազմի ճարտարապետության և քաղաքաշինության վարչությունը ՀՀ վարչական դատարանի 20.01.2009 թվականի վճռին համապատասխան 12.05.2008 թվականի հայտի հիման վրա ճարտարապետահատակագծային առաջադրանքը ճանաչում է Սերգեյ Մարդոյանին տրամադրված: Սակայն «Քաղաքաշինության մասին» ՀՀ օրենքի համաձայն՝ նախագծի մշակման համար տրվում է ճարտարապետահատակագծային առաջադրանք՝ չափորոշիչներով և պահանջներով, որոնք տվյալ դեպքում բացակայում են: Ուստի անհրաժեշտություն է առաջանում ներկայացնել նշված չափորոշիչների վերաբերյալ դատարանի կողմից տրված պարզաբանումը:

Նշված շենքն ընդգրկված է Երևանի պատմության և մշակույթի հուշարձան-շենքերի ցանկում: Ուստի հարցին սահմանված կարգով ընթացք տալու համար մինչև Քաղաքապետարանի աշխատակազմի ճարտարապետության և քաղաքաշինության վարչության հետ համաձայնեցնելը, ըստ «տրված» ճարտարապետահատակագծային առաջադրանքի պահանջների, շվաքարանի իրականացման նախագիծն անհրաժեշտ է նախապես համաձայնեցնել ՀՀ պատմության և մշակույթի հուշարձանների պահպանման գործակալության հետ:

Նկուղային հարկում առկա է ինքնակամ իրականացված 7.1քմ մակերեսով կցակառույց, ինչը գրանցված է անշարժ գույքի սեփականության իրավունքի գրանցման 14.09.2007 թվականի թիվ 2292443 վկայականում: Անհրաժեշտ է նախապես ճշտել վերջինիս կարգավիճակը (օրինականացնել կամ քանդել):

Քաղաքապետարանի աշխատակազմի ճարտարապետության և քաղաքաշինության վարչությունն իրավասու չէ նախագիծը քննարկել այն դեպքում, երբ շինարարական աշխատանքները սկսված են, և մոնտաժված են մետաղական «կոնստրուկցիաները»:

Նույն գրությամբ հայտնվել է նաև, որ Քաղաքապետարանի աշխատակազմի ճարտարապետության և քաղաքաշինության վարչությունը նախագծի քննարկմանը կարող է անդրադառնալ վերոգրյալ դիտողությունները սահմանված կարգով կարգավորելուց և տարածքը նախկին տեսքի բերելուց հետո (գ.թ. 11):

4. Վճռաբեկ դատարանի պատճառաբանությունները և եզրահանգումները

Քննելով վճռաբեկ բողոքը նշված հիմքի սահմաններում՝ Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ այն հիմնավոր է հետևյալ պատճառաբանությամբ.

«Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի 46-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ վարչական վարույթի առավելագույն ժամկետը 30 օր է: Օրենքով կարող են սահմանվել հատուկ՝ 30 օրից կարճ կամ ավելի երկար ժամկետներ:

«Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի 48-րդ հոդվածի «ա» ենթակետի համաձայն՝ դիմումի հիման վրա հարուցված վարչական վարույթի արդյունքում օրենքով սահմանված ժամկետում վարչական ակտ ընդունելու

ՀՈՒՆԻՍ 2010 6 (131)

ՊԱՏԱԿԱՆ
ԻՆՖՐԱՍՏՐԱԿՏՐԱ
ԿՈՆՍՏՐԱԿՏ

իրավաստություն ունեցող վարչական մարմնի կողմից այդ ակտը չընդունվելու դեպքում վարչական ակտը համարվում է ընդունված, և դիմողը կարող է ձեռնամուխ լինել համապատասխան իրավունքի իրականացմանը:

Վճռաբեկ դատարանը նախկինում կայացրած որոշմամբ արդեն իսկ արտահայտել է իրավական դիրքորոշում այն մասին, որ «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի 48-րդ հոդվածի «ա» ենթակետի դրույթը չի կարող մեկնաբանվել որպես հայցվող ցանկացած վարչական ակտի ընդունված լինելը հաստատող նորմ: Հայցվող վարչական ակտը, ինչպես նաև հայցվող իրավունքը պետք է հիմնված լինեն օրենքի հիման վրա, չխախտեն այնոց իրավունքներն ու ազատությունները: Հետևաբար նշված նորմի բովանդակության մաս պետք է կազմի նաև հայցվող վարչական ակտի իրավաչափությունը, որի առկայությունը հաստատվելուց հետո միայն հնարավոր կլինի փաստել վարչական ակտի և դրա հիման վրա ծագող իրավունքի գոյությունը (տե՛ս ըստ Սերգեյ Գասպարյանի հայցի ընդդեմ Քաղաքապետարանի՝ վարչական ակտն ամբողջությամբ վերացնելու, վարչական մարմնին որոշակի գործողություններ կատարելուն պարտավորեցնելու և շինարարություն իրականացնելու իրավունքը ճանաչելու պահանջների մասին, թիվ ՎԴ/5557/05/08 վարչական գործով ՀՀ վճռաբեկ դատարանի քաղաքացիական և վարչական պալատի 17.04.2009 թվականի որոշումը):

Սույն գործով Դատարանը հայցը բավարարելու հիմքում դրել է այն հանգամանքները, որ Սերգեյ Մարդոյանի 11.02.2009 թվականի դիմումի վերաբերյալ Քաղաքապետարանը «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի 46-րդ հոդվածով սահմանված 30-օրյա ժամկետում որևէ վարչական ակտ չի ընդունել: Հետևաբար Սերգեյ Մարդոյանի դիմումը համարվում է բավարարված, այսինքն՝ կառուցապատման իրավունքը վերջինիս տրամադրված, և Սերգեյ Մարդոյանը կարող է ձեռնամուխ լինել այդ իրավունքի իրականացմանը:

Մինչդեռ Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ Դատարանի նշված պատճառաբանություններն անհիմն են, քանի որ Դատարանը, ճանաչելով Սերգեյ Մարդոյանի կառուցապատման իրավունքը Երևանի Հանրապետության փողոցի 62-րդ շենքի թիվ 114 տարածքի աստիճանների վրա շվաքարանի, գովազդային վահանակի և ճակատի ձևավորման նկատմամբ, գնահատման առարկա չի դարձրել դրա իրավաչափության հարցը, որի դեպքում միայն հնարավոր կլիներ փաստել Սերգեյ Մարդոյանի կողմից հայցվող վարչական ակտի և դրա հիման վրա ծագող իրավունքի գոյությունը:

Նշված պատճառաբանություններով հերքվում են վճռաբեկ բողոքի պատասխանում բերված փաստարկները:

Միաժամանակ Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ Սերգեյ Մարդոյանի պահանջը ենթակա չէ դատարանում քննության հետևյալ պատճառաբանությամբ.

ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքի 65-րդ հոդվածի համաձայն՝ վիճարկման հայցով հայցվորը կարող է պահանջել ամբողջությամբ կամ մասամբ վերացնել կամ փոփոխել միջամտող վարչական ակտը:

ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքի 66-րդ հոդվածի համաձայն՝ պարտավորեցման հայցով հայցվորը կարող է պահանջել ընդունելու այն բարենպաստ վարչական ակտը, որի ընդունումը մերժվել է վարչական մարմնի կողմից, կամ որը նա չի ընդունել:

ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքի 68-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ ճանաչման հայցով հայցվորը կարող է պահանջել ճանաչելու որևէ իրավահարաբերության առկայությունը կամ բացակայությունը, եթե նա չի կարող հայց ներկայացնել նույն օրենսգրքի 65-67-րդ հոդվածներին համապատասխան:

Դատական պրակտիկա

Նշված նորմերի վերլուծությունից հետևում է, որ ճանաչման հայց կարող է ներկայացվել միայն այն դեպքում, երբ հնարավոր չէ ներկայացնել վիճարկման կամ պարտավորեցման հայց:

Մինչդեռ սույն գործի փաստերի համաձայն՝ հնարավոր էր և չէր բացառվում Սերգեյ Մարդոյանի կողմից Քաղաքապետարանի 20.03.2009 թվականի թիվ 18-08/2-4283 գրությունը՝ որպես միջամտող վարչական ակտ, վերացնելու կամ այն փոփոխելու, ինչպես նաև շինարարության թույլտվությունը տրամադրելու և դրա հիման վրա կառուցապատման իրավունքը ճանաչելու վերաբերյալ բարենպաստ վարչական ակտ ընդունելուն պարտավորեցնելու վերաբերյալ հայցերի ներկայացման հնարավորությունը (տես՝ ՀՀ վճռաբեկ դատարանի քաղաքացիական և վարչական պալատի վերոնշյալ որոշումը):

ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքի 90-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետի համաձայն՝ վարչական դատարանը գործի քննության ցանկացած փուլում կարծում է գործի վարույթը, եթե վեճն ընդդատյա չէ վարչական դատարանին:

ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 240-րդ հոդվածի 1-ին մասի 5-րդ կետի համաձայն՝ գործն ըստ էության լուծող դատական ակտերի վերանայման արդյունքով վճռաբեկ դատարանն ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն բեկանում է դատական ակտը և կարծում է գործի վարույթն ամբողջովին կամ դրա մի մասը կամ առանց քննության է թողնում հայցն ամբողջովին կամ դրա մի մասը:

Այսպիսով, սույն վճռաբեկ բողոքի հիմքի առկայությունը Վճռաբեկ դատարանը համարում է բավարար՝ ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 240-րդ հոդվածի 1-ին մասի 5-րդ և ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքի 90-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետերի ուժով Դատարանի վճիռը բեկանելու և սույն վարչական գործի վարույթը կարճելու համար:

Ելնելով վերոգրյալից և ղեկավարվելով ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 240-2412-րդ հոդվածներով, ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքի 59-րդ և 118-րդ հոդվածներով՝ Վճռաբեկ դատարանը

ՈՐՈՇԵՑ

1. Վճռաբեկ բողոքը բավարարել մասնակիորեն: Բեկանել ՀՀ վարչական դատարանի 04.12.2009 թվականի վճիռը և գործի վարույթը կարճել:
2. Սերգեյ Մարդոյանից հօգուտ Երևանի քաղաքապետարանի բռնագանձել 20.000 ՀՀ դրամ՝ որպես վճռաբեկ բողոքի համար վճարված պետական տուրք:
3. Որոշումն օրինական ուժի մեջ է մտնում հրապարակման պահից, վերջնական է և ենթակա չէ բողոքարկման:

ՀՈՒՆԻՍ 2010 6 (131)

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ
ՎՃՌԱԲԵԿ ԴԱՏԱՐԱՆ
ՈՐՈՇՈՄ
ՀԱՆՈՒՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՎՃՌԱԲԵԿ ԴԱՏԱՐԱՆԻ
ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԵՎ ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԴԱՍԱԶ
(ԱՅՍՈՒՀԵՏ՝ ՎՃՌԱԲԵԿ ԴԱՏԱՐԱՆ)

2010 թվականի մայիսի 27-ին

դռնբաց դատական նիստում քննելով գործի քննությանը մասնակից չդարձված անձ Իրինա Հարությունյանի վճռաբեկ բողոքը ՀՀ վերաքննիչ քաղաքացիական դատարանի 08.12.2009 թվականի որոշման դեմ՝ ըստ Տիգրան Կիրակոսյանի հայցի ընդդեմ Վիկտոր Խոլոդնիյի՝ նոտարական վավերացում չստացած անշարժ գույքի առուվաճառքի պայմանագիրը վավեր ճանաչելու և գնած անշարժ գույքի նկատմամբ սեփականության իրավունքը ճանաչելու պահանջների մասին,

ՊԱՐՁԵՑ

1. Գործի դատավարական նախապատմությունը

Դիմելով դատարան՝ Տիգրան Կիրակոսյանը պահանջել է վավեր ճանաչել Երևանի Էրեբունի փողոցի 31 շենքի թիվ 3 բնակարանի նոտարական վավերացում չստացած առուվաճառքի պայմանագիրը և ճանաչել սեփականության իրավունքը գնած անշարժ գույքի նկատմամբ:

Երևանի Էրեբունի և Նուբարաշեն համայնքների ընդհանուր իրավասության դատարանի (այուհետ՝ Դատարան) 16.09.2009 թվականի վճռով հայցը բավարարվել է:

ՀՀ վերաքննիչ քաղաքացիական դատարանի (այուհետ՝ Վերաքննիչ դատարան) 08.12.2009 թվականի որոշմամբ գործին մասնակից չդարձված անձ Իրինա Հարությունյանի վերաքննիչ բողոքը մերժվել է և Դատարանի վճիռը թողնվել է օրինական ուժի մեջ:

Սույն գործով վճռաբեկ բողոք է ներկայացրել Իրինա Հարությունյանը:

Վճռաբեկ բողոքի պատասխան է ներկայացրել Տիգրան Կիրակոսյանը:

2. Վճռաբեկ բողոքի հիմքերը, հիմնավորումները և պահանջը

Վերաքննիչ դատարանը չի կիրառել ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 36-րդ հոդվածի 1-ին կետը, 105-րդ հոդվածի 1-ին կետի 3-րդ ենթակետը, որոնք պետք է կիրառեր, խախտել է ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 53-րդ հոդվածը:

Վերաքննիչ դատարանը պատշաճ իրավական գնահատական չի տվել այն հանգամանքին, որ Դատարանը պատշաճ չի գնահատել վկա Ալինա Մանուչարյանի բացատրությունը, որով վերջինս հայտնել է, որ 2009 թվականի մարտին Վիկտոր Խոլոդնիյն մահացել է:

Վերաքննիչ դատարանն անտեսել է, որ Վիկտոր Խոլոդնիյի մահից հետո վիճելի իրավահարաբերությունը թույլ է տալիս իրավահաջորդություն, հետևաբար ՀՀ քաղա-

ՀՈՒՆԻՍ 2010 6 (131)

ԴԱՏԱԿԱՆ
Ինքնամուժյուն

Դատական պրակտիկա

քաղաքական դատավարության օրենսգրքի 105-րդ հոդվածի 1-ին կետի 3-րդ ենթակետի հիմքով գործի վարույթը պետք է կասեցվեր:

Վերագրյալի հիման վրա բողոք բերած անձը պահանջել է բեկանել Վերաքննիչ դատարանի 08.12.2009 թվականի որոշումը:

2.1. Վճռաբեկ բողոքի պատասխանի հիմնավորումները

Իրինա Հարությունյանը որևէ հիմնավոր ապացույց չի ներկայացրել Վերաքննիչ դատարան, որ նա Վիկտոր Խոլոդնիյի իրավահաջորդն է, իսկ Երևանի Էրեբունի մոտարական գրասենյակ ներկայացրած հայտարարությունը բավարար հիմք չէ ժառանգությունն ընդունելու համար և այդ հայտարարությամբ չի հաստատում իրավահաջորդ լինելու հանգամանքը, այսինքն՝ վճռաբեկ բողոք է ներկայացրել այն անձը, որը չունի այդ իրավունքը, քանի որ Դատարանի 19.09.2009 թվականի վճիռը չի վերաբերվում Իրինա Հարությունյանի իրավունքներին և չի կարող վերջինիս համար առաջացնել պարտականություններ:

3. Վճռաբեկ բողոքի քննության համար նշանակություն ունեցող փաստերը

Վճռաբեկ բողոքի քննության համար նշանակություն ունեն հետևյալ փաստերը՝

1) Տիգրան Կիրակոսյանի և Վիկտոր Խոլոդնիյի միջև 20.01.2009 թվականին կնքվել է Երևանի Էրեբունի 31 շենքի թիվ 3 բնակարանի առուվաճառքի պայմանագիրը, որը նոտարական վավերացում չի ստացել (գ.թ. 8):

2) Վիկտոր Խոլոդնիյը մահացել է 08.04.2009 թվականին (գ.թ. 53):

3) Վկա Ալինա Մանուչարյանը Դատարանին տված ցուցմունքով հայտնել է, որ 2009 թվականի մարտի 7-ին, թե 8-ին Վիկտոր Խոլոդնիյը մահացել է (գ.թ. 42, 47):

4. Վճռաբեկ դատարանի պատճառաբանությունները և եզրահանգումը

Քննելով վճռաբեկ բողոքը նշված հիմքի սահմաններում՝ Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ այն հիմնավոր է հետևյալ պատճառաբանությամբ.

ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 105-րդ հոդվածի 1-ին կետի 3-րդ ենթակետի համաձայն՝ դատարանը պարտավոր է կասեցնել գործի վարույթը, եթե գործին մասնակցող քաղաքացու մահից հետո վիճելի իրավահարաբերությունը թույլ է տալիս իրավահաջորդություն:

Վերոհիշյալ հոդվածից հետևում է, որ եթե գործին մասնակցող քաղաքացին մահացել է, և վերջինիս մահից հետո վիճելի իրավահարաբերությունը թույլ է տալիս իրավահաջորդություն, ապա դատարանը պարտավոր է կասեցնել գործի վարույթը:

Սույն գործի փաստերի համաձայն՝ Դատարանում գործի քննության ընթացքում վկա Ալինա Մանուչարյանի ցուցմունքով պարզվել է, որ 2009 թվականին Վիկտոր Խոլոդնիյն մահացել է: Մինչդեռ Դատարանը, պարզելով, որ գործին մասնակցող անձը մահացել է, սույն քաղաքացիական գործի վարույթը ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 105-րդ հոդվածի հիմքով չի կասեցրել:

ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 219-րդ հոդվածի 1-ին կետի համաձայն՝ վերաքննիչ դատարանը դատական ակտը վերանայում է վերաքննիչ բողոքի հիմքերի և հիմնավորումների սահմաններում:

Վերը նշված հոդվածից հետևում է, որ Վերաքննիչ դատարանը դատական ակտը պետք է վերանայի վերաքննիչ բողոքի հիմքերի և հիմնավորումների սահմաններում: Ընդ որում, Վերաքննիչ դատարանը դատական ակտը վերանայելիս պետք է պարտադիր անդրադառնա վերաքննիչ բողոքում նշված բոլոր հիմքերին և հիմնավորումներին:

Վերաքննիչ դատարանը Իրինա Հարությունյանի բողոքը մերժելիս պատճառաբա-

Դատական պրակտիկա

նել է, որ Իրինա Հարությունյանը չի ներկայացրել Վիկտոր Խոլոդնիյի հետ ազգակցական կապի մեջ գտնվելու և վիճելի բնակարանի նկատմամբ գույքային կամ ոչ գույքային իրավունքներ ունենալու վերաբերյալ ապացույցներ:

Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ Վերաքննիչ դատարանը դատական ակտը չի վերանայել վերաքննիչ բողոքի հիմքերի և հիմնավորումների սահմաններում, մասնավորապես՝ չի անդրադարձել վերաքննիչ բողոքում նշված ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 105-րդ հոդվածի 1-ին կետի 3-րդ ենթակետի՝ Գատարանի կողմից չկիրառելու հիմքերին և հիմնավորումներին:

Վճռաբեկ բողոքի պատասխանում առկա փաստարկները հերքվում են վերոնշյալ պատճառաբանություններով:

Այսպիսով, վերը նշված հիմքերի առկայությունը Վճռաբեկ դատարանը դիտում է բավարար՝ ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 228-րդ հոդվածի ուժով Վերաքննիչ դատարանի 08.12.2009 թվականի որոշումը բեկանելու համար:

Ելնելով վերոգրյալից և ղեկավարվելով ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 240-2412-րդ հոդվածներով՝ Վճռաբեկ դատարանը

ՈՐՈՇԵՑ

1. Վճռաբեկ բողոքը բավարարել: Բեկանել ՀՀ վերաքննիչ քաղաքացիական դատարանի 08.12.2009 թվականի որոշումը և գործն ուղարկել Երևանի Էրեբունի և Նուբարաշեն վարչական շրջանների առաջին ատյանի ընդհանուր իրավասության դատարան՝ նոր քննության:

2. Որոշումն օրինական ուժի մեջ է մտնում հրապարակման պահից, վերջնական է և ենթակա չէ բողոքարկման:

ՀՈՒՆԻՍ 2010 6 (131)

ԴԱՏԱԿԱՆ
ԻՆՏԵՆՍԻՎՆԵ
ԻՆՏԵՐՆԱԿԱՆ
ԲՆԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

75

РЕЗЮМЕ - RESUME

РЕАБИЛИТАЦИОННАЯ ЮСТИЦИЯ И ЗАДАЧИ НАКАЗАНИЯ В УГОЛОВНОМ КОДЕКСЕ РА (ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ НЫНЕШНЕГО СОСТОЯНИЯ И ТЕНДЕНЦИИ ЕГО РАЗВИТИЯ)

СЕРГЕЙ МАРАБЯН
*НАЧАЛЬНИК ОРГАНИЗАЦИОННО-ПРАВОВОГО УПРАВЛЕНИЯ
СУДЕБНОГО ДЕПАРТАМЕНТА РА,
СОИСКАТЕЛЬ ЮРИДИЧЕСКОГО ФАКУЛЬТЕТА ЕГУ*

Наказание вместе с профилактикой считается одной из главных элементов социального контроля над преступностью. Согласно 2 пункту 48 статьи Уголовного кодекса РА целями наказания являются восстановление социальной справедливости, исправление личности, совершившего преступление (специальная превенция) и предотвращение других преступлений. Закрепление в законе таких широких целей наказания с точки зрения их одновременного достижения дает место сомнениям. Та точка зрения, где среди целей применения наказания на первый план выдвигаются цели предотвращения преступлений и цели исправления осужденных, в науке уголовного права превалирует по сей день.

Однако сформированная криминогенная ситуация свидетельствует о том, вышесказанный подход применения наказания имеет низкую результативность и на данный момент перестало отвечать социальной значимости наказания, который является достижение социального результата ради общественных выгод.

REHABILITATION JUSTICE AND PROBLEMS OF THE PUNISHMENT IN CRIMINAL CODE OF THE RA (LEGAL ANALYSIS OF THE PRESENT CONDITION AND TRENDS OF HIS(ITS) DEVELOPMENT)

SERGEY MARABYAN
*HEAD OF THE ORGANIZING-LEGAL DEPARTMENT
OF THE JUDICIAL DEPARTMENT OF THE RA,
POST-GRADUATE STUDENT OF LAW FACULTY OF YSU*

The punishment together with preventive maintenance is considered one of the main social checking elements on criminality. According to 2 points 48 articles of the Criminal code of the RA purpose of the punishment are a reconstruction to social fairness, correction to personalities, perpetrated a crime (special prevention) and prevention of the other crimes. Fastening in law such broad integer of the punishment with standpoint their *odnovremennogo* achievements gives the place to doubts. That standpoint, where amongst integer of the using the punishment on the first plan are brought forth purposes of the prevention of the crimes and purposes of the correction convicted, in science of the criminal right prevails on crop day.

However formed criminogenic situation is indicative of that, aforesaid approach of the using the punishment has low effectiveness and on given moment ceased to answer social value of the punishment, which is an achievement of the social result for the sake of public advantages.

РЕЗЮМЕ - RESUME

О ПОНЯТИИ, СИСТЕМЕ И ЦЕЛЯХ НАКАЗАНИЯ

АРМАН ГУКАСЯН

ОТВЕТСТВЕННОЕ ЛИЦО ПО ПРОТОКОЛНЫМ ВОПРОСАМ СУДЕБНОГО ДЕПАРТАМЕНТА РА

Согласно действующему Уголовному кодексу РА статье 48 наказание является формой государственного принуждения, который назначается судебным вердиктом и от имени государства. Уголовное наказание в системе многообразного государственного принуждения является самым строгим и тяжелым. Обвинительный вердикт, вынесенный от имени государства и предусматривающий определенное наказание к признанному виновным в совершении преступления, в сущности, является официальной социально-нравственной отрицательной оценкой со стороны государства по отношению к преступлению и преступнику.

Необходимо также отметить, что наказание имеет важную роль и значение в борьбе с преступностью. Однако в этом смысле никогда нельзя переоценивать его роль, забывать, что наказание является крайним средством, которое должно действовать в том случае, когда общество больше не в силах предотвратить преступление.

ABOUT NOTION, THE SYSTEM AND PURPOSE OF THE PUNISHMENT

ARMAN GHUKASYAN

RESPONSIBLE PERSON ON PROTOCOL ISSUES OF THE JUDICIAL DEPARTMENT OF THE RA

According to acting Criminal code of the RA article 48 sentence is a form of the state enforcement, which is fixed by judicial verdict and on behalf of state. The criminal sentence in system of the multiform state enforcement is the most strict and heavy. The accusatory verdict stood on behalf of state and providing determined sentence to recognize guilty in completion of the crime, inherently, is official social-moral negative estimation on the part of state to crime and criminal.

Necessary also to note that punishment has an important role and importance in fight with criminality. However in this sense never it is impossible revalue his(its) role, forget that punishment is an extreme facility, which must act in that event, when society anymore in power to prevent the crime.

ՀՈՒՆԻՍ 2010 6 (131)

ՀԱՍՏԱՎՈՐ
Իշխանություն

77

РЕЗЮМЕ - RESUME

СУЩЕСТВУЕТ НЕОБХОДИМОСТЬ РАЗЪЯСНЕНИЯ РЕШЕНИЯ КОНСТИТУЦИОННОГО СУДА

ГЕВОРГ БАГДАСАРЯН

*СОВЕТНИК ПРЕДСЕДАТЕЛЯ УГОЛОВНОГО
АПЕЛЛЯЦИОННОГО СУДА РА,
СОИСКАТЕЛЬ КАФЕДРЫ УГОЛОВНОГО ПРОЦЕССА
И КРИМИНАЛИСТИКИ ЕГУ*

Право судебной защиты занимает первичное место в ряду эффективных средств защиты прав и свобод личности.

О вопросе апелляции в суде решений, действий и бездействия со стороны уголовно преследующих органов без посреднического вмешательства выразил свою позицию Конституционный суд Республики Армения. Однако решение Конституционного суда не нашло однозначного принятия в кругу правоприменяющих лиц.

Из-за сложной формулировки заключительной части решения Конституционного суда между юристами возникли некоторые разногласия.

Для получения ответа на вопрос необходимо правовое и языковедческое системное анализирование решения Конституционного суда.

EXISTS NEED OF THE EXPLANATION OF THE DECISION OF THE CONSTITUTIONAL COURT

GEVORG BAGHDASARYAN

*ADVISER OF THE CHAIRMAN OF THE CRIMINAL
APPELLATE COURT OF THE RA,
POST-GRADUATE STUDENT OF THE DEPARTMENT
OF THE CRIMINAL PROCESS
AND CRIMINALISTIC OF YSU*

The law of judicial protection occupies the primary place abreast efficient means of protection law and liberties to personalities.

About question appeal in the court decisions, the action and inactions on the part of criminal pursuing organ without intermediary interference has expressed its position Constitutional court of the RA. However decision of the Constitutional court has not found unambiguous acceptance in circle enforcement persons.

Because of complex wording of the postlude of the decision of the Constitutional court between lawyers appeared some discords.

For reception of the answer to question necessary legal and linguiform system analyze decisions of the Constitutional court.

РЕЗЮМЕ - RESUME

ПОНЯТИЕ ПРИНЦИПА ДИСПОЗИТИВНОСТИ И ЕГО СМЫСЛ В ГРАЖДАНСКОМ ПРОЦЕССЕ

ВАРДУШ ЕСАЯН

СОИСКАТЕЛЬ КАФЕДРЫ ГРАЖДАНСКОГО ПРОЦЕССА ЕГУ

Принцип “диспозитивности” в праве гражданского процесса является одним из главных принципов судопроизводства, который можно охарактеризовать как закрепленный законом судопроизводства руководящий пункт права гражданского процесса, который дает возможность участникам дела свободно, исходя из своих выгод и усмотрений, совершать принадлежащие им процессуальные права, которые в первую очередь связаны с определением предмета судебной защиты и судебного процесса. Во время судопроизводства также могут совершаться материальные субъективные права, однако только в форме судопроизводственных действий, которые составляют смысл принципа диспозитивности в праве гражданского процесса.

Существует два подхода о понятии принципа диспозитивности, которые в литературе часто противопоставляются и исключают друг друга.

NOTION OF THE PRINCIPLE DISPOSITION AND HIS(ITS) SENSE IN CIVIL PROCESS

VARDUSH YESAYAN

*POST-GRADUATE STUDENT OF THE DEPARTMENT
OF THE CIVIL PROCESS OF YSU*

The principle of disposition in law of the civil process is one of the main principle proceedings, which possible characterize as fixed law proceedings leading point of the law of the civil process, which enables the participant of the deal liberally, coming from their own advantages and discretions, make belonging to him procedural of the right, which are in the first place connected with determination of the subject of judicial protection and lawsuit. During proceedings also can be made material subjective rights, however only in the form judicial proceeding action, which form the sense of the principle of disposition in law of the civil process.

Exists two approaches about notion of the principle of disposition, which in literature often oppose and exclude each other.

ՀՈՒՆԻՍ 2010 6 (131)

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ԻՋԱԿԱՆԱԿԱՆ ԲՐԱԿԵՆՏ**

79

РЕЗЮМЕ - RESUME

ПРАВОВЫЕ ВОПРОСЫ ВНЕДРЕНИЯ ИНСТИТУТА ЭКОЛОГИЧЕСКОГО СТРАХОВАНИЯ В РА

ЭГИНЕ АХВЕРДЯН

*ЮРИСТ НАУЧНО-УЧЕБНОГО ЦЕНТРА ПРАВА ЭКОЛОГИИ
ЮРИДИЧЕСКОГО ФАКУЛЬТЕТА ЕГУ,
АСПИРАНТ КАФЕДРЫ ПРАВА ГРАЖДАНСКОГО ПРОЦЕССА ЕГУ*

В результате экономической деятельности угрозу загрязнения окружающей среды практически невозможно полностью исключить или нейтрализовать, поскольку почти всегда существует риск катастроф, обусловленных технологическими, человеческими и природными факторами, которые вынуждают потенциально загрязняющих и жертв, а также государство искать такие инструменты, которые смогут гарантировать возмещение причиненного ущерба и одновременно сохранить финансовую стабильность предприятия. Таким инструментом является экологическое страхование.

Сегодня активным образом развивается система экологического страхования, однако армянскому законодательству оно еще не знакомо.

Институт экологического страхования в РА пока находится неразвитом состоянии, можно определенно говорить только о правовых аспектах его внедрения и о перспективах развития. В этом контексте важно исследование международного передового опыта экологического страхования.

LEGAL QUESTIONS OF THE INTRODUCTION THE INSTITUTE OF THE ECOLOGICAL INSURANCE IN THE RA

HEGHINE HAKHVERDYAN
*LAWYER SCIENTIFIC-EDUCATIONAL CENTRE
OF THE RIGHT TO ECOLOGIES OF THE LAW FACULTY OF YSU,
POST-GRADUATE STUDENT OF THE DEPARTMENT
OF THE CIVIL PROCESS OF YSU*

As a result of economic activity threat contamination surrounding ambiances practically impossible completely to exclude or neutralize since nearly always exists the risk of the catastrophes, conditioned technological, human and natural factor, which compel potentially polluting and victims, as well as state to search for such instruments, which will be able to guarantee indemnifying the caused damage and simultaneously save the financial stability of the enterprise. Such instrument is an ecological insurance.

Today, the active image develops the system of the ecological insurance; however Armenian legislation it not yet introduces; make familiar with.

The institute of the ecological insurance in the RA while it is found undeveloped condition, possible definitely speak of legal aspect of his(its) introduction only and about prospect of the development. In this context it is important study of the international leading experience of the ecological insurance.

РЕЗЮМЕ - RESUME

НЕ ТИПИЧНАЯ ФОРМА ПРАВЛЕНИЯ СОВРЕМЕННОГО МИРА

ХАЧИК КАЗАРЯН

Вопросы формирования государственных органов и совершение государственной власти не теряют своей актуальности. Политическая стабильность многих стран непосредственным образом зависит от того, правильно ли выбрана форма правления, учтены ли обычаи и формы мышления населения данной страны. Деятельность государственного правления, его продуктивность, авторитет и стабильность правительства, законность и правовой строй страны зависят от того, как организована и реализуется государственная власть.

Формы правления некоторых государств принципиально отличаются от традиционных форм правления. Такое отличие обусловлено рядом причин. Отличают “чистые” и “смешанные” формы правления. “Смешанные” формы правления не имеют широкого применения в развитых западных странах. Они в основном распространены в азиатских, центральных и южно-американских, африканских странах более низкого уровня развития.

NOT TYPICAL FORM OF THE RULE OF THE MODERN WORLD

KHACHIK GHAZARYAN

The issues of the shaping state organ and completion state authorities do not lose its urgency. The political stability of the many countries by direct image depends on that, it is correct is chose form of the rule, are taken into account custom and the forms of the thinking of the population given country. Activity of the state rule, his(its) productivity, authority and stability government, legality and legal formation of the country hang from that, as it is organized and realized state power.

The forms of the rule some state in principal differ from traditional forms of the rule. Such difference is conditioned beside reasons. Distinguish “pure” and “mixed” forms of the rule. Mixed forms of the rule have not a broad using in developed West Country. They basically wide-spread in asiatic, central and south-american, african country more low-level developments.

ՀՈՒՆԻՍ 2010 6 (131)

ՀԱՍՏԱՎԱԾ
Իշխանություն

81

Թեւավոր խոսքեր

Լավագույն հոգեկան մղումները ոչ մի արժեք չեն ունենա, եթե չհանգեցնեն բարի գործողությունների:

Ժ. ԺՈՒԲԵՐ

Մարդու բոլոր վեհ մղումները, գաղափարները, մտահղացումները և զգացմունքները քոռ կոպեկ չարժեն, եթե դրանք չեն զորացնում նրան՝ առօրյա կյանքում պարտականությունը լավագույն ձևով կատարելու համար:

Հ. ԲԻՉԵՐ

Գատարկապորտությունն ու պարապությունը իրենց հետևից բերում են արատավորություն և վատառողջություն. դրան հակառակ, որևէ բանի նկատմամբ մտքի ձգտումը իր հետ բերում է առույգություն, որը հավերժորեն ուղղված է կյանքի ամրապնդմանը:

ՀԻՊՈԿՐԱՏ

Մարդու համար ամենագեղեցիկը, ամենաթանկը դա հենց նրա կյանքն է: Իսկ կյանքը պահպանվում է բազմատեսակ, անխոնջ աշխատանքով: Բավական է, որ կանգ առնի մարդու աշխատանքը՝ կսկսի կանգ առնել նաև նրա կյանքը:

Գ. Մ. ԿՐԺԻԺԱՆՈՎՍԿԻ

Աշխատիր, երբ տխուր ես. դա տխրությունը վանելու միակ միջոցն է: Աշխատիր, որպեսզի չընկնես թախիծի մեջ՝ ոչ մի բան այնպես չի փրկում վիատեցնող դատարկությունից, ինչպես աշխատանքը: Աշխատիր, երբ քեզ ուղեկցում է հաջողությունը՝ «գլխապտույտի» դեմ ոչ մի այլ դեղ չկա, բացի աշխատանքից:

Ի. ԲԵՆԵՐ

ՀՈՒՆԻՍ 2010 6 (131)

ՂԱՏԱԿԱՆ
Իշխանություն

82

ԻՐՏԵԿ	ՀՀ ԳՈՐԾՈՂ ՕՐԵՆՍԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ
ՉԵՐ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻՉՆԵՐՈՒՄ	
<p>«ԻՐՏԵԿ» իրավական տեղեկատվական-որոնողական համակարգը Հայաստանի Հանրապետությունում օրենքների և այլ իրավական ակտերի ամենալիարժեք համակարգն է, որում ընդգրկված են ավելի քան 40000 իրավական ակտեր՝</p> <ul style="list-style-type: none"> * ՀՀ Սահմանադրությունը, ՀՀ օրենքները և օրենսգրքերը, * ՀՀ նախագահի նորմատիվ հրամանագրերն ու կարգադրությունները, * ՀՀ սահմանադրական դատարանի որոշումները, * ՀՀ կառավարության և վարչապետի որոշումները, * ՀՀ կենտրոնական բանկի նորմատիվ ակտերը, ՀՀ ֆինանսների և էկոնոմիկայի նախարարության, ՀՀ պետական եկամուտների նախարարության և մյուս գերատեսչությունների կողմից ընդունված նորմատիվ ակտերը: <p>Ակտերը տրված են մինչ այսօր նրանցում կատարված փոփոխություններով և լրացումներով: Տրված են նաև ակտերի ժամանակային տարբերակները:</p> <p>Համակարգում ընդգրկված են ՀՀ օրենսդրության մեջ կիրառվող ավելի քան 9000 հասկացություն պարունակող ՀՀ-ում համակարգչային միակ իրավաբանական ու տնտեսագիտական բացատրական բառարանները:</p>	
<p>Իրավական տեղեկատվական կենտրոն, Երևան, Արշակունյաց 36</p>	<p>հեռ. 52-79-50 URL: www.IRTEK.am ֆաքս. 56-90-85 E-mail: info@IRTEK.am</p>